

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ANAYASACILIK HAREKETLERİNDE
İSLAMCILARIN GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN : Prof.Dr.Bakır ÇAĞLAR

HAZIRLAYAN : Hüseyin KORKUT

İSTANBUL / 1993

KISALTMALAR

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını
Ank.	: Ankara
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.	: Basımevi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Derg.	: Dergisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını
İÜEFY	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını
İÜHFY	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını
İÜİFY	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını
İÜSBFY	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını
İst.	: İstanbul
K.	: Kitabevi, Kitapları, Kitaplığı
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayını
Ktp.	: Kütüphanesi, Kitaplığı, Kitapları
m.	: Madde, maddesi
Mat.	: Matbaası
MEBY	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mec.	: Mecmuası
MEGSBY	: Milli Eğitim ve Gençlik Spor Bakanlığı Yayını
Neş.	: Neşriyat, Neşriyatı
s.	: Sayfa
TODAİEY	: Türkiye Orta Doğu Asme İdaresi Enstitüsü Yayını
TTKY	: Türk Tarih Kurumu Yayını
ty.	: Yayın tarihi yok
vb.	: Ve bunun gibi
y.	: Yayını, yayınları, yayınevi
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

"Osmanlı Dönemi Anayasacılık Hareketleri'nde İslamcıların Görüşleri adlı tezimiz, iki ana bölümden oluştu. Birinci bölümü oluşturan Osmanlı Dönemi Anayasacılık Hareketleri'ne geçmeden önce hazırlayıcı bölüm şeklinde; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, dağılma dönemine kadar yönetim biçimini kısaca ele aldık. Anayasacılık hareketlerini daha iyi değerlendirmek için bunu gerekli gördük.

Birinci bölümde; Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerini, özellikleri, hangi şartlar içinde oluştukları, içerikleri, özellikleri ve sonuçlarını ele aldık. Bunu yaparken mümkün olduğu kadar çalışmamızı kısa tuttuk. Bu bölümde, 1876 Anayasası öncesi gelişmelerini, Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden itibaren, bazı düşünür ve devlet adamlarının, olumsuz gidişi önlemek için sundukları (aksaklık ve öğütleri içeren) lâyhalarla başlayıp, Sened-i İttifak'ı, Tanzimat Fermanı'nı, Islahat Fermanı'nı inceledik. 1876 Anayasası'nı hazırlayan olayları, bölümlerini ve uygulamasını, geçirdiği değişiklikleri aktardık. 1876 Anayasası'nı özellikle "İktidar Yapısı" ve "Temel Hak ve Hürriyetler" açısından değerlendirdik.

Tezimizin ağırlık noktasını oluşturan ikinci bölümde; Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerinde islamcıların görüş ve değerlendirmelerine geçmeden önce genel olarak islamcılık hakkında bilgi vermeyi uygun gördük. Anayasacılık hareketleri ile ilgili olarak islamcıların değerlendirmelerine örnek teşkil eden , "Şer'i Siyasi Şerh-i Kanun-ı Esasi" ve "Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esasi" adlarını taşıyan iki örnek risalenin transkripini yaparak tezimizin bu bölümüne koyduk.

Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerinin önemli belgeleri; Gülhane Hattı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin tam metnini ve tezimizin ikinci bölümünde yer alan risalelerin daha rahat anlaşılabilmesi için, risalelerde geçen deyim ve kelimeleri içeren bir sözlüğü çalışmamızın sonuna ek olarak koyduk.

Tezimizin hazırlanmasında yoğun çalışmalarına rağmen büyük destek ve yardımlarını gördüğüm danışman hocam Prof.Dr.Bakır ÇAĞLAR Bey'e burada teşekkür etmeyi görev sayıyorum.

Hüseyin Korkut

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ ANAYASACILIK

HAREKETLERİNİN TARİHÇESİ

ÖNSÖZ	1
İÇİNDEKİLER	2
GİRİŞ	5
HAZIRLAYICI BÖLÜM : OSMANLI DEVELETİNİN YÖNETİM BİÇİMİ	
A - PADİŞAH ve SARAY	8
B - VEZİRLİK ve DİVÂN-I HUMÂYUN	8
1 - Vezirlik ve Vezir-i Azamlık.....	10
a - Vezirlik.....	10
b - Vezir-i Azamlık.....	10
2 - Divân-ı Humâyun	11
I - 1876 ANAYASASI'NA KADAR ANAYASA HAREKETLERİNİN	
TARİHÇESİ	12
A - SENED-İ İTTİFAK	14
B - GÜLHANE HATT-I HUMÂYUNU	17
1 - Tanzimatı Hazırlayan Olaylar.....	17
2 - Fermanın İçeriği.....	18
3 - Tanzimatın Sonuçları.....	19
4 - Fermanın Temel İnsan Hakları ve Özgürlükleri Açısından Değerlendirilmesi	19
5 - Tanzimatla İlgili Bazı Değerlendirme ve Tartışmalar.....	20
C - ISLAHAT FERMANI	22
II - 1876 ANAYASASI ve ÖZELLİKLERİ	23

A - ANAYASAYI HAZIRLAYAN OLAYLAR.....	23
B - 1876 ANAYASASI'NDA İKTİDAR YAPISI ve TEMEL HAK VE HÜRRIYETLER	26
1 - İktidar Yapısı	26
2 - Temel Hak ve Hürriyetler	30
C - 1876 ANAYASASI'NIN UYGULANMASI.....	34
III - KANUN-I ESASİ'DE 1909'DA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER.....	35
A - II.MEŞRUTİYETİ HAZIRLAYAN OLAYLAR.....	35
B - II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	35
C - KANUN-I ESASİ'DE 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ.....	36
1 - İktidar Yapısı	37
2 - Temel Hak ve Hürriyetler	38
D - SONUÇLAR.....	40
IV - KANUN-I ESASİ'DE 1909'TAN SONRAKİ DEĞİŞİKLİKLER	41

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ ANAYASACILIK HAREKETLERİNDE İSLAMCILARIN GÖRÜŞLERİ ve İKİ ÖRNEK RİSALE

HAZIRLAYICI BÖLÜM : OSMANLIDA İSLAMCILIK ve İKİ ÖRNEK RİSALE	43
A - GENEL OLARAK İSLAMCILIK	43
B - İSLAMCILARIN SİYASİ GÖRÜŞLERİ	47
C - RİSALELERİN TANITIMI ve DEĞERLENDİRİLMESİ	50
I - BİRİNCİ RİSALE : "ŞER'İ SİYASİ ŞERH-İ KANUN-I ESASİ"	55
1 - Mukaddime	55
2 - Tezkire.....	58
3 - Maksad-ı Şuru' : 1.Madde ve Şerhi	59

a - Devlet	60
b - Velayet	61
4 - 2.Madde ve Şerhi	64
5 - 3.Madde ve Şerhi	65
a - Maksad-ı İslamiyet	66
b - Hilafet	66
c - Hilafete İmamet-i Kübra Tesmiyesi	67
d - Tarif-i İmamet	67
e - Farziyet-i Tâyin-i İmamet	67
f - Tarik-ı Tâyin-i İmamet	68
g - Şart-ı Tâyin	68
h - Kudsiyet-i Bey'at ve Ayet-i Bey'at	68
ı - Cenab-ı Hakk'ın İstifayı İmamda Bir Sırrı	69
i - Şerait-i Ehliyet-i İmamet	69
j - Şerait-i Mustahsine-i İmamet	70
k - Saltanat, Hilafet ve İmamet Kelimeleri Arasındaki Fark	71
l - Verais-i Saltanat	71
6 - 4.Madde ve Şerhi: Daveti Hak Yani Cihadı Himâye-i Din Vazifesin den Cihadı Ekber ve Asgar	72
7 - 5.Madde ve Şerhi: İmamın Şahsen mesul olup olmadığı noktalar	73
II - İKİNCİ RİSALE : "KUR'AN-I KERİM ve KANUN-I ESASİ"	74
SONUÇ	80
BİBLİYOGRAFYA	82
EKLER	89
EK 1 - GÜLHANE HATTI	89
EK 2 - ISLAHAT FERMANI	92
EK 3 - KANUN-I ESASİ	97
SÖZLÜK.....	114

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet sistemi hükümdürlüğün intikal ettiği bir saltanat ile buna bağlı kurumların oluşturduğu monarşik ve teokratik bir yapıdır. Osmanlı devletinin ilk dönemindeki kurumlar islami gelenekle düzenlenmiş kurumlar idi. Bu kurumlarla bunları düzenleyen yasaların, 19.yüzyıla kadar böyle kaldığını söyleyebiliriz. Devletin teşkilat ve kanunlarının dinî ve örfiliği dikkat çekmektedir. Durum bozulma devrine kadar böylece süregelmiştir.

1699 yılı başında Karlofça Anlaşması ile Osmanlı Devleti gerilemeye başladı. Askerî alandaki başarısızlıklar, siyasi ve ekonomik gerileme ve zayıflamalara sebep oluyordu. Buna bağlı olarak 17.yüzyılın sonuna kadar yürüyen sistemde de aksamalar başgöstermiştir. Bu dönemde bazı düşünür ve devlet adamlarının, olumsuz gidişi önlemek için birtakım layihâlar hazırlayıp devlet ileri gelenlerine sunduklarını ve öğütlerde bulunduklarını görmekteyiz. Bu eserlerden tipik olan dört tanesi çalışmamızda ifade edilmiştir. Bunların incelenmesi söz konusu devirler hakkında bize bilgi vereceği gibi, dönem aydınlarının kendi çağlarını nasıl değerlendirdiklerini ve çözümü hangi kaynaklarda aradıklarına açıklık getirecektir.

Bütün bu gelişmeleri sağlıklı değerlendirebilmek için çalışmamızın ilk bölümüne hazırlık olan "Osmanlı Devlet Yapısı" üzerinde durup, daha sonra anayasacılık hareketlerini inceledik.

İslamcıların anayasacılık hareketleri ile ilgili görüşlerini ele almadan önce, layihâlarla başlayıp, Kanun-ı Esasi'ye kadar devam eden "anayasacılık hareketleri"ni bir bölüm olarak özetledik. Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ve özellikle Kanun-ı Esasi'yi bu bölümde değerlendirdik. Bunu islamcıların anayasacılık hareketleri ile ilgili görüşlerini sağlıklı bir zeminde daha iyi irdelemek için gerekli gördük.

"Anayasacılık hareketleri" deyimi ile, devletin iktidar yapısını, yurttaşların hak ve hürriyetlerinin belgelerle yaptırıma bağlanması, en azından saptanması amacına yönelik hareketler ifade edilmiş olur. Anayasacılık hareketleri, 18.yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da başlamış ve oradan dünyaya yayılmıştır. Anayasacılık hareketleri yalnız iktidar yapısını, temel hak ve hürriyetleri belgeleyen bir hare-

ket olarak kalmamış, çoğulcu demokrasilerin temel taşlarından biri olan yasaların üstünlüğü prensibinin yerleşmesinde de etkin rol oynamıştır.

Osmanlıda anayasacılık ve demokrasi çabaları, sosyal yapı değişikliklerinden çok, üst düzeyde başka etkenlerden kaynaklanmıştır. Bunların bir çoğu, Avrupa'nın ilerlemesine karşın, üst düzeydeki Osmanlı yöneticilerinin tepeden inme bir takım girişimleri olarak ortaya çıkmış hatta çoğu kez halka inememiştir. Yine batılı devletlerin, Osmanlı toplumundaki vatandaşları korumak bahanesi ile yaptıkları baskılar ve zorlamalar gözardı edilemez . Tanzimat ve Islahat Fermanları buna iyi örneklerdir. Hatta, 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanında bu baskıyı görmek mümkündür. 1808 Sened-i İttifakı'nın ortaya çıkışı bunlardan oldukça farklıdır.

19. ve 20.yüzyılda, islamı bir bütün olarak "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla müslümanları, islam dünyasını, batı sömürsünden, müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan modernist, siyasi, fikri ve ilmi çalışmalar, teklif ve çözümler şeklinde ortaya çıkan islamcılık akımını görmekteyiz.

İslamcılar, Osmanlının bozulmasını, islam toplumunun zayıflamasını durdurabilmek ve batının siyasi, iktisadi ve askeri üstünlüğünü yakalayabilmek için, islami kaynaklara dönülmesini savunmuşlardır. Bununla beraber batıya özellikle askeri ve iktisadi alanda üstünlük kazandıran teknik gelişmelerin de ihmal edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. İslamcılar Meşrutiyete ve Kanun-ı Esasi'ye olumlu bakmışlardır. Kanun-ı Esasi'nin getirdiği ölçülerin aslında daha önce islamın sunduğu ölçüler olduğunu, ama ona uyulmadığı ve uygulamada aksamaların olduğunu vurgulamışlardır. İslamcıların genelde kanunlaştırma hareketlerine özelde Kanun-ı Esasi'ye olumlu bakmaları, çokça ihlal edilen hürriyet, eşitlik, adalet... gibi temel hakların bu yollarla garanti altına alınacağı varsayımına dayanmakta idi.

Bu ve benzeri başka noktalardan hareketle, anayasacılık hareketlerini ve özellikle Kanun-ı Esasi'yi, Meclis-i Mebusan'ın kuruluşunu hararetle desteklediler. Hatta bunların şer'i kaynaklara uygunluğunu tespit için büyük çabalar sarfettiler.

Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan "Şer'i Siyasi Şerhi Kanun-ı Esasi" ve "Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esasi" adlı risalelerde de bu çabaları görmekteyiz. Gerek birinci risalenin yazarı Dergüzinizâde, gerekse ikinci risalenin yazarı Kolçalı Abdulaziz, risalelerde Kanun-ı Esasi'yi değerlendirirken Kur'an-ı Kerim'den ayetler-

le ve peygamberin sözleri ile, Kanun-ı Esasi'nin şer'i kaynaklara uygunluğunu tespite çalışmışlardır. Bunu yaparken ölçüleri zorladıkları görülmektedir.

Şu ikilemi vurgulamak gerekir; Kanun-ı Esasi'nin özgün, bütünü ile milli kültürün bir eseri olmadığı, Mithat Paşa tarafından 1831 Belçika Anayasasından mülhem bir anayasa projesi olarak hazırlandığı bilinmektedir. Tam ve orjinal bir hukuki eser yerine, kaynaklarını Fransa ve Belçika Anayasalarında bulan bir metin olduğu değerlendirmesi mevcuttur.

Diğer taraftan özellikle islamcılar, Kanun-ı Esasi'nin ilanının olumlu bir gelişme olduğu ve hürriyet, eşitlik, adelet... gibi temel hakların garantisi olduğunu kabul etmektedirler. Belki Kanun-ı Esasi Osmanlı hukuk yapısının gelenekselliğini muhafaza etmiştir. Ama, tam anlamı ile şer'i kaynaklara uygunluğu tartışma konusudur. Bu ikilemi görmek tezimiz açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ ANAYASA HAREKETLERİNİN TARİHÇESİ

HAZIRLAYICI BÖLÜM : OSMANLI DEVLETİNİN YÖNETİM BİÇİMİ

Osmanlı devlet sistemi, hükümdarlığın intikal ettiği bir saltanat ile buna bağlı kurumların oluşturduğu monarşik ve teokratik bir yapıyı ifade eder. (1-2)

Saltanat kurumu ile diğer merkez örgütlerini şöylece sıralayabiliriz:

A - Padişah ve Saray

B - Vezirlik ve Divân-ı Hümâyûn

C - Yargı Örgütü

D - İlmiye Örgütü

E - Askeri Örgüt

F - Maliye Örgütü

Biz burada yönetimle doğrudan ilgisi açısından ilk iki başlığı inceleyeceğiz.

A - PADİŞAH ve SARAY

Osmanlı Devletinde ilk yönetim teşkilatı ikinci hükümdar Orhan Bey tarafından, kurulmuştu. Han, Hakan, Hünkâr, Sultan, Padişah (3) gibi adlar alan dev-

1 - Monarşi Yunanca'daki "monos" (tek) ve "arhein" (komuta etmek) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşur ve tek bir kişinin yönetimi demektir. Teokrasi ise "theos" (tanrı) ve "kratein" (hükmetmek) sözcüklerinden oluşan bir terimdir, egemenliğin tanrı iradesine dayanmasını ifade eder. Bkz.: Soy-sal, Mümtaz: Anayasa Hukukuna Giriş, s.:15-16, AÜSBFY., Ank., 1968; Gözübüyük, A.Şeref: Anayasa Hukuku, s.:94-95 SY, 1986; Arsel, İlhan: Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, s.:6-10, AÜHFY., Ank., 1975; Berkes, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.:22-24, Doğu Batı Yay. İst., 1978; Tunaya, Zafer: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.:223 vd., İÜHFY., İst., 1975.

2 - Uzunçarşılı, İ.Hakkı : Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, s.:1 vd. TTKY, Ank., 1984; Gökbilgin, Tayyib: Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış, s.:7, 14, 95 vd. İÜEFY., İst., 1977; Özkaya, Yücel: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.:16 vd. KTBY., Ank., 1985.

3 - Okandan, R.Galip: Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s.:22, İÜHFY., İst., 1959.

let başkanı başlangıçta liyakat ve ehliyet dikkate alınarak Osmanoğulları ailesi içinden seçilirdi. (4) Bu seçimin oluşturduğu güçlükleri ve kardeş kavgalarını gören Fatih Sultan Mehmet, irsiyet esasını kanunlaştırarak, tahtın, babadan en büyük evlada intikalini sağlamıştır.(5) Bu durum, Birinci Ahmet'e kadar devam etmiş, ondan sonra da tahta hanedanın en büyük erkek evladı geçmeye başlamıştır.(6)

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi üzerine hükümdar, şahsında hilafeti de temsil etmeye başladı.(7) Böylece hükümdar maddi açıdan olduğu gibi, dinî açıdan da kendisine itaat edilmesi gereken bir kişilik kazanmış oldu.(8)

Osmanlı Devleti'nde devletin organları birbirinden bağımsız değildir. Yani kuvvetler ayrılığı yoktu ve yetkiler büyük ölçüde hükümdarda toplanmış vaziyette idi.(9) Fakat padişahın da yetkileri sonsuz ve sınırsız değildi. Çünkü hareketlerinden İslâm Dini'nin kuralları anlamına gelen şeriat hükümlerine tâbi olmak zorunda idi.(10) Hilâfetin memlûklerden devralınmasından önce dahi aynı kuralın etkin olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Osman Bey, ölümünden önce oğlu Orhan Bey'e şeriat hükümlerinden sapmamasını vasiyet etmişti.(11)

4 - Uzunçarşılı, İ.Hakkı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s.:43, TTKY., Ank., 1945.

5 - Uzunçarşılı, A.g.e., s.:45-46; Okandan, A.g.e., s.:24.

6 - Okandan, A.g.e., s.:24; Uzunçarşılı, A.g.e., s.:47; Üçok, Coşkun: *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, s.:126., İst., 1946.

7 - Başgil, U.Fuat: *Esas Teşkilat Hukuku*, c.:1, Fasikül:1, s.:74., Baha Matbaası, İst., 1960.; Hamidullah Muhammed: *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev.: İ.Süreyya Sırma, s.:75-82, Düşünce Yay., İst., 1981.; Seyyid Bey: *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyesi*, Çev.: Suphi Menteş, Menteş K., İst., 1969.

8 - Okandan, A.g.e., s.:24-25; Aldıkaçtı, Orhan: *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, s.:197, İst., 1960.; Taneri, A.g.e., s.:153 vd.

9 - Özçelik, A.Selçuk: *Esas Teşkilat Dersleri*, c.:2, s.:31, İÜHFY., İst., 1976; Okandan, A.g.e. s.:25

10 - Taneri, Aydın: *Türk Devlet Geleneği*, Devlet Yay., Ank., 1981.

11 - Okandan, A.g.e. s.:26; Osman Bey'in vasiyeti için bkz.: Ünal, Tahsin: *Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi*, s.:19, Nur Yay., Ank., 1975; Ahmet Lütüfi: *Osmanlı Adalet Düzeni, Sadeleştiren: Erdinç Beylem*, s.:13, A.Işıklar Kitabevi, İst., 1979.

B - VEZİRLİK ve DİVÂN-I HUMÂYUN

1 - Vezirlik ve Vezir-i Âzamlık

a) Vezirlik

Hükümdara, maddi konulara ilişkin görevlerinde yani devletle ilgili fonksiyonların icrasında yardımcı olan kişilerin başında vezirleri görmekteyiz. Vezirlik makamına vezaret, sadaret gibi adlar da verilir.(12) Padişaha her tarafta ve her husta temsil eden vezir bizzat padişah tarafından atanmakta ve azlonulmakta idi.(13) Sultan Orhan zamanında (1326-1359) Sultanın veziri, kardeşi Alaaddin Bey idi. Sonraları vezir sayısının çoğalması ile içlerinden seçkin olanı vezir-i âzam (en büyük vezir, ulu vezir) olmuştur. Kanunî'den sonra vezir-i âzama sadrâzam denilmeğe başlanmıştır.(14)

Vezirler devlet işlerini Divân-ı Humâyun'da görüştükleri için bunlara Kubbealtı vezirleri de denilmekte idi. Divân-ı Humâyun'a dahil olanlar arasında, vezirlerden başka Nişancı, Defterdar, Kaptân-ı Derya ve sonraları Yeniçeri Ağası da vardı. Üçüncü Ahmet'ten (1703-1730) itibaren Kubbealtı vezirleri kaldırıldı ve yalnızca Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Mısır Beylerbeylerine vezirlik verildi. Sonradan bütün valilere ve ileri gelenlere vezirlik ünvanı verilmeye başlandı.(15)

b) Vezir-i Âzamlık

Vezir-i âzam, belirttiğimiz üzere, diğer vezirlere göre seçkin vezirdir. önce-leri sayısı bir tane olan vezir atanması sonraları çoğaldığından ilk vezire ulu vezir anlamına "Vezir-i Âzam" denilmişti. Vezir-i Âzamlık Fatih'ten önce bile mevcuttu. (16) Kanûnî'den itibaren Sadrâzam denilen vezir-i âzama, İkinci Mahmut'tan itibaren başvekil denildiğini de görüyoruz.(17)

12 - Okandan, A.g.e., s.:31.

13 - Okandan, A.g.e., s.:31

14 - Üçok, A.g.e., s.:126-127.

15 - Pakalın, M.Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.:3, s.:593-594 (Vezir madesi) , Devlet Kitaplığı, İst., 1971.; Üçok, A.g.e., s.:127.

16 - Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.:111-174; Köprülü, M.Fuat: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s.:34, Ötüken Yay., İst., 1986.

17 - Abdurrahman Şeref Efendi: *Tarih Musahabeleri*, s.:8, K.B.Y., Ank., 1985.

Vezîr-i âzâmın görevlerine gelince, padişah vekilliği olarak bütün devlet işlerini görmekte idi. Din ve devlete ait bütün işlerin görülmesi, halkın dirlik ve düzenliğinin yürütülmesi, cezaların infazı, devlet işleri vezîr-i âzam tarafından yürütülmekte idi.(18) Vezîr-i âzâmın durumunu bugünkü Başbakanlık Kurumu ile mukayese edebiliriz. Devlet işlerine ilişkin kararların çoğu da padişah divânı diyebileceğimiz Divân-ı Humâyun'da alınmakta idi.(19)

2 - Divân-ı Humâyun

Divân-ı Humâyun, Osmanlı Saltanatı içinde en önemli karar organıdır. (20) Önceleri hükümdarın, sonraları da vezîr-i âzâmın başkanlığında toplanan ve devlet işlerini görüşen meclisin adı idi.(21) Divanda Vezirler, Rumeli ve Anadolu Kadı Askerleri, İstanbul Kadısı, Defterdar, Nişancı sonraları Kaptan Paşa ve Yeniçeri Ağası ile Reisü'l-Küttab bulunmakta idi.(22) Divân-ı Humâyun üyesi olmamakla birlikte toplantıları katılan kişiler arasında önceleri Şeyhülislâm da vardı. Fakat Şeyhülislâm esasen divân üyesi değildi. Yine yardımcıları arasında Reisü'l-Küttab'a bağlı kalem memurları ile tezkereciler ve çavuşbaşılar da vardı.(23)

Divân-ı Humâyun yasama alanında devletin işlerinin şer'i esaslara göre yürütülmesi için bir danışma meclisi (Şûra Meclisi) olarak çalışmakta idi.(24) Kanun, hüküm, irade-i seniyye, ber'at-ı âlî denilen ferman ve kanunlar önce divanda görüşü

18 - Taneri, Aydın: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i Âzamlık*, s.:39-42, AÜDTCFY., Ank., 1974; Uzunçarşılı, A.g.e., s.:136 vd.

19 - Taneri, A.g.e., s.:42 vd.; Mumcu, Ahmet: *Hukuksal ve Siyasal Bir Karar Organı Olarak Divân-ı Humâyun*, s.:42 vd., AÜHFY; Ank., 1976.

20 - Uzunçarşılı, A.g.e., s.:1 vd.; Mumcu, A.g.e. s.:21

21 - Pakalın, A.g.e., s.:462; Uzunçarşılı, A.g.e., s.:1

22 - Mumcu, A.g.e. s.:37-54; Pakalın, A.g.e., s.:465

23 - Reisü'l-Küttab, Nişancı'nın denetiminde çalışan protokol memurudur. Tezkereciler de Nişancı'nın sekreteridir. Çavuşbaşı'lar da Yürütme gücünün sekreterleri idiler. Bkz.:Uzunçarşılı, A.g.e., s.:40-110; Mumcu, A.g.e., s.:58-66; Pakalın, A.g.e., ilgili maddeler.

24 - İslâm'da Şûra (Meşveret) Meclisleri için bkz.: Babilli, Mahmut: *İslâm'da Şûra*, Çev.: N.Armağan-K.Çobanbeyli, Fikir Yay., İst., 1973; Ağırakça, Ahmet: *İslâmi Devlet Düzeni*, s.:149-167, Düşünce Yay., İst., 1978; Zeydan, Abdülkerim: *İslâm'da Fert ve Devlet*, s.:35-64, Düşünce Yay., Ank., 1978; Nebhan, M.Faruk: *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, Çev.: Servet Armağan, s.:377, Sönmez Neşriyet, İst., 1980.

lür, sonra yasallaştırılırdı.(25) Bu kurulun yetkisi yalnızca yasama işlerinden ibaret değildi. Aynı zamanda Osmanlı Devletinin en yüksek mahkemesi olarak da görev yapmakta idi.(26) Bu görev, bugünkü Yüce Divân'a benzetilebilir. Yine bu sıfatı yanında, temyiz mahkemesi niteliğini taşıdığı da olurdu.(27)

Divân-ı Humâyun'daki idari yetkileri, diğerlerinden ayırmak imkansız gibidir. Çünkü kuvvetler birliği sisteminin egemen olduğu Osmanlı Devleti'nde yürütme yetkisi, diğer yetkilerle kaynaşmış durumdadır.(28) Divân, idari işlerde padişah'tan sonraki en yüksek makam idi. Dirlik işleri, tımarların denetimi vb. işler bile Divân-ı Humâyun tarafından yapılmakta idi. Yöneticilerin üst düzey denetimi görevi de divânın görevleri arasında idi.(29)

Özetle söyleyebiliriz ki; Osmanlı Devleti'nin ilk dönemindeki kurumlar, İslâmi bir gelenekle düzenlenmiş kurumlardı.(30) Hatta bu kurumlar ve bunları düzenleyen yasalar 19.yüzyıla kadar böyle kalmıştır. Devletin teşkilat ve kanunlarının esası dîni, ruhu da islâmi idi. Durum bozulma devrine kadar böylece süregelmiştir. (31)

I - 1976 ANAYASASINA KADAR ANAYASAL HAREKETLERİN TARİHÇESİ

1699 yılı başında yapılan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti gerilemeye başladı.(32) Bu devreye geçtiğimizde devlet adamları tam bir şaşkınlık içinde gülerlerken, endişelerden kurtulmak için 1718-1730 yılları arasında Lâle Devri adı ile

25 - Okandan, A.g.e., s.:37; Mumcu, A.g.e., s.:83; Üçok, A.g.e., s.:131

26 - Mumcu, A.g.e., s.:85; Okandan, A.g.e., s.:137

27 - Başgil, A.g.e., s.:77; Mumcu, A.g.e., s.:87-106

28 - Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:131; Mumcu, A.g.e., s.:107

29 - Mumcu, A.g.e., s.:110-111

30 - Başgil bu görüştedir. Başgil, A.g.e., s.:78, Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.:51

31 - Başgil, A.g.e., s.:78; Arsel, A.g.e., s.:1-6; Osmanlı yönetimi içinde dinden bağımsız yasama eylemlerinin bulunduğu iddiası da vardır. Örneğin; bkz.: Sencer, Muammer: Osmanlılarda Din ve Devlet, s.:80-126, Erk Yay., İst., 1974.

32 - Berkes, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.:41, Doğu-Batı Yay., İst., t.y.

eğlence yılları da tertip edilmekte idi.(33)

Bu duraklama ve şaşkınlık devirlerinde kimi düşünür ve devlet adamlarının, bu olumsuz gidişi önlemek için bazı çalışmalar ve layihalar hazırlayıp devlet ile-ri gelenlerine sunduklarını ve öğütlerde bulunduklarını görmekteyiz. (34) Bu eser-ler, bunları hazırlayan kişilerin, toplumda ve devlet düzeninde gördükleri aksaklık-lar ile bunlara ait önerilerden oluşmaktadır. Bu eserlerden tipik olan dört tanesinin adını vermek istiyoruz. Bunların ilk ikisi 17.yüzyılda, biri 18.yüzyılda ve biri de 19.yüzyıl başında yazılmış bulunan eserlerdir. Bunların incelenmesi, sözkonusu de-virler hakkında bize bilgi vereceği gibi, dönem aydınlarının da kendi çağlarını nasıl gördüklerini, nasıl değerlendirdiklerini ve çözümü hangi kaynaklarda aradıklarını bize açıklayacaktır.

1 - Kâtip Çelebi: Mizanü'l Hakk fî ihtiyarü'l-Ehakk (35)

2 - Koçi Bey: Koçi Bey Risalesi (36)

3 - Defterdar Sarı Mehmet Paşa: Nesayihu'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ (37)

4 - Koca Sekbanbaşı: Koca Sekbanbaşı Risalesi (38)

Adlarını verdiğimiz bu eserler incelendiğinde 16.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısının genel çizgilerini görebiliriz . Fakat yine görülüyor ki, bütün tespit ve eleştirilere rağmen, çöküşün önü alınamamış, toplumun aksaklıkları yeterince teşhis edilememiş ve ilerleme yolunda hemen hiçbir devirde köklü adımlar atılamamıştır. Yapılan teşebbüsler de çoğu kez akim kalmış ya da belirli kesimlerce engellenmiştir.

33 - Berkes, A.g.e., s.:42; Altınay, A.Refik: Lâle Devri, Hilmi K., İst., 1932.

34 - Berkes, A.g.e., s.:45 vd.

35 - Kâtip Çelebi (1609-1659)'nin eserinin bugünkü çeviri ile adı: "Gerçeğin İstenmesinde Doğruluk Ölçütü" biçiminde söylenebilir. Bkz.: Kâtip Çelebi: İslâmda Tenkit ve Tartışma Usulü, Çev.: M.Kara, Marifet Yay., İst., 1981.

36 - Bkz.: Koçi Bey Risalesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, KTBY; Ank., 1985 (Eser 1631'de yazılıp Dördüncü Murat'a sunulmuştur.)

37 - Eserin adı: "Vezirlere ve Yöneticileri Öğütler" biçiminde çevrilebilir. Bkz.: Defterdar Sarı Mehmet Paşa: Devlet Adamlarına Öğütler, Sadeleştiren: H.Ragıp Uğural, 1000 Temel Eser, İst., 1987.

38 - Risale Üçüncü Selim'e sunulmuştur. Bkz.: Koca Sekbanbaşı Risalesi, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Eser, İst., t.y.

Bu yeniliklere örnek olarak Üçüncü Selim'in ıslahat hareketlerini verebiliriz. Üçüncü Selim tahta geçer geçmez devletin ileri gelenlerine bir fermanla toplumsal düzen-sizliklerin önüne nasıl geçileceğini ve ilerleme yolunda nasıl adımlar atılması gerek-tiğini sormuştu. Devlet ileri gelenleri de kendisine özellikle askeri alandaki tavsiye-ler olmak üzere lâyhalar vermişlerdi. Bunları değerlendiren padişah, Nizam-ı Cedîd adı ile yeni bir ordu kurmuş, bir takım yenilik hareketlerine girişmişti. Fakat bunla-rın sonucu alınamamış, Üçüncü Selim de Kabakçı İsyanında öldürülmüştür.(39)

Bu olaydan sonra yönetime hakim olup, İkinci Mahmut'u tahta geçiren ve Sadrazam olan Ruscuk Ayânı'ndan Alemdar Mustafa Paşa, Rumeli ve Anadolu Ayânları'nı (40) toplayıp, 1808'de imzalanan Sened-i İttifak adlı belgeyi hazırlatmış-tı.(41) Şimdi bu belgeyi ve bunu hazırlayan olayları daha yakından görelim.

A - SENED-İ İTTİFAK

"Anayasacılık hareketleri" deyimi ile, devletin yönetim düzeninin, yurttaş-ların hak ve özgürlüklerinin belgelerle yaptırıma bağlanması, en azından saptanma-sı amacına yönelik hareketler anlatılmış olur.(42) Bu hareketler 18.yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da başlamış ve oradan dünyaya yayılmıştır. Bu akımla birlik-te ülkelerin anayasal hükümdarlığa geçiş hareketleri 19.yüzyılda, demokratik ana-yasacılığa geçişleri de 20.yüzyılda olmuştur.

Anayasacılık hareketi, yalnız devlet düzenini, temel hak ve özgürlükleri belgeleyen bir hareket olarak kalmamış, çoğulcu demokrasilerin temel taşlarından biri olan yasaların üstünlüğü prensibinin yerleşmesinde de etkin rol oynamıştır.(43)

Osmanlı toplumunda anayasacılık ve demokrasi çabaları, sosyal yapı deği-şikliklerinden çok, üst düzeyde başka etkenlerden kaynaklanmıştır. Bunların çoğu, yukarıda kısmen temas edildiği üzere, Avrupa'nın ilerlemesine karşın, üst düzeyde-ki Osmanlı yöneticilerinin tepeden inme bir takım girişimleri olarak ortaya çıkmış,

39 - Bu devir hakkında en geniş bilgiyi Ahmet Cevdet Paşa'nın 12 ciltlik "Tarih-i Cevdet" in-de bulabiliriz. Yine bkz.: Karal, E.Ziya: Osmanlı Tarihi, c.:5 (1789-1856), TTKY., Ank., 1983; Uça-rol, Rıfat: Siyasi Tarih, s.:45-80, Filiz K., İst., 1985.

40 - Âyanlık hk. bkz.: Özkaya, Yücel: Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, AIDTCFY., Ank., 1977.

41 - Uzunçarşılı, İ.Hakkı: Alemdar Mustafa Paşa, TTKY., İst., 1942.

42 - Gözübüyük, A.Şeref: Anayasa Hukuku, s.:93

43 - Gözübüyük, A.g.e., s.:93

halka çoğu kez inememiştir. Yine batılı devletlerin, Osmanlı toplumundaki vatandaşları korumak bahanesi ile yaptıkları baskılar da gözardı edilemez. Tanzimat ve Islahat Fermanları buna en iyi örnektir.(44)

1808 Sened-i İttifak belgesi ise bunlardan oldukça farklı bir belgedir. Sened-i İttifak'ı İngiltere'deki özgürlük hareketlerine ilişkin bir belge olan Magna Charta Libertatum (1215) ile mukayese etmek mümkündür.(45)

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü durdurup, devlete yine eski kudretini verebilmek için Üçüncü Selim'in yapmak istediği Islahat hareketlerinden çeşitli sebeplerle zarar gören veya bu hareketleri beğenmeyen tutucu güçler, bu yenilikçi padişahı, yeniçerilerle birleşerek devirmişlerdir.(46) Fakat Üçüncü Selim gibi düşünen Rusçuk Âyanı'ndan Alemdar Mustafa Paşa arkadaşları ve askerî kuvveti ile İstanbul üzerine yürümüş, Üçüncü Selim'i tekrar tahta çıkarmak istemiş, Üçüncü Selim'in öldürüldüğünü öğrenince de İkinci Mahmut'u tahta çıkarmıştır. Sonra da Alemdar Sadrazam olmuş, padişahın korumasını üstlenmiştir.(47)

Üçüncü Selim'in yolundan giden Alemdar, ıslahat çabalarının başarıya ulaşmasının temel şartının güçlü bir merkezi otorite olduğunu düşünmüş, İstanbul'da alınan kararların taşrada da uygulanmasının şart olduğunu görmüştü. Halbuki, taşrada egemen olan âyanlar, adeta özerk yönetimler kurmuşlar ve devlet merkezindeki hareketleri işitmez, devlet otoritesini de hissetmez olmuşlardı.

İşte bu sebeple Alemdar, devlet otoritesini yeniden kurmak ve parçalanmayı durdurup birliği yeniden sağlamak istedi. Bunun için önce İstanbul'dan işe başladı. Sonra, devlet otoritesini imparatorluğun her yerinde kurmak için, Rumeli ve Anadolu Âyanları'nı İstanbul'a davet etti. (48) Padişah ve Âyan, Kağıthane'de müzakereye başladılar. Nihayet ortaya Sened-i İttifak adı verilen metin çıktı. Metni mad-

44 - Gözübüyük, A.g.e., s.:93-94

45 - Magna Charta Libertatum için bkz.: Akın, İlhan: Kamu Hukuku, s.:281-282, İÜHFY., İst., 1980.

46 - Karal, E.Ziya: Osmanlı Tarihi, c.:5, s.:77-85

47 - Karal, E.Ziya: A.g.e., s.:87; Uzunçarşılı, A.g.e., s.:82-137; Oğullukyan, George: Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa, İkinci Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa, Çev.: Hrand D.Andreasyan, İÜHFY., ist., 1972.

48 - Uzunçarşılı, A.g.e., s.:140 vd.; Okandan, A.g.e., s.:57; Aldıkaçtı, Orhan: Anayasa Hukumumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, s.:35-36; Akın, İlhan: Türk Devrim Tarihi, s.:15; Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:47

de madde özetlersek:

1 - Padişahın otoritesi devletin dayandığı temeldir. Bu otoriteye karşı gelincek olursa, buna elbirliği ile karşı konulacaktır.

2 - Devletin ve âyanın yaşaması, düzenli bir ordunun kurulmasına bağlıdır. Buna engel olanlara hep birlikte karşı konulacaktır.

3 - Devlet gelirlerinin toplanması, korunması ve padişahın emirlerinin yerine getirilmesi gerekir. Buna karşı gelenlere engel olunacaktır.

4 - Padişahın emirlerini sadrazam uygulayacak ve buna karşı gelinmeyecektir. Karşı gelenlere bütün âyan karşı koyacaktır. Sadrazam yetkisini kötüye kullanırsa buna da birlikte karşı konulacaktır.

5 - Hanedanlar, padişahın otoritesini teminde birbirlerine kefil olacaktır. Taşradaki beylerden birine devletçe saldırılırsa, hanedanlar bu saldırıyı birlik olarak önleyeceklerdir.

6 - Devlet merkezinde askerî ocaklar veya başkalarınca kargaşa çıkarılırsa, hanedanlar izin almaksızın merkeze yürüyüp o ocağın kaldırılmasına çalışacaklar, suçluları da cezalandıracaklardır.

7 - Her hanedan, kendi bölgesindeki güvenliği ve vergi adaletini sağlayacaktır. Haksız vergilerin kaldırılması hususunda vükelâ ile hanedan arasında görüşmeler yapılacaktır.

Bu belgenin ekinde (Zeyl) ise, bu senedin bundan sonra gelecek her sadrazam ve şeyhülislâmca imzalanacağı, padişahın da buna uyacağı belirtilmiştir.(49)

Görüldüğü gibi bu belge ile âyanlar ülkede iyi bir yönetim tesisi için birlikte hareket etmeyi karar altına almışlardır. Yine bu belge ile âyanların kendi toprakları üzerindeki egemenlikleri kabul edilmiş ve bu egemenlikleri garanti edilmiştir.(50) Buradaki önemli husus, keyfi merkezi uygulamaya karşı, âyana verilmiş olan diren-

49 - Akın, İlhan: *Türk Devrim Tarihi*, s.:15-16. *Sened-i İttifak'ın tam metni için bkz.: Kili, Suna-Gözübüyük, A.Şeref: Türk Anayasa Metinleri*, s.:3-7, T.İş Bankası Yay., Ank., 1985; Tanilli, Server: *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s.:1-4, İst., 1962.

50 - Akın, İlhan: *A.g.e.*, s.:16; Abadan-Savcı, *A.g.e.*, s.:17-19

me hakkıdır. Diğer âyanlarda merkezden kendilerine bir saldırı olduğunda, diğer âyanlar tarafından karşı koymak hususunda destekleneceklerdi. Böylece iktidar, yani padişah, bir çeşit denetime tâbi olmakta idi.(51)

Padişah ve âyanın müştereken hazırladığı bu belge kamu hukuku açısından olduğu gibi, Türk anayasa hareketinin gelişmesinde de önemli belgedir. Fakat hemen belirtilmelidir ki bu belge, pratikte hiçbir zaman uygulanamamıştır. Aslında yenilikçi bir hükümdar ile İkinci Mahmut, bu belgeden rahatsız olmuş, belgenin müsebbibi Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçerilerce öldürülmesine adeta gözyummuş (52) iktidarını kayıt altına alan bu belge öncelikle kendisi zımnen karşı çıkmıştır. (53)

B - GÜLHANE HATTI HÜMÂYUNU

1 - Tanzimatı Hazırlayan Olaylar

Üçüncü Selim'in yolundan yürüyen İkinci Mahmut da devletin çöküşünü durdurmanın yollarını aramaya başladı. (54) Önce yönetimin güçlerini elinde topladı. Yeni bir ordu kurdu ve yeniçeriliği ortadan kaldırdı. (55) İmparatorluğun yürütme gücünü arttıracak yeni düzenlemelere girişti. Saraya karşı gelen aileleri ezdi. Yerlerine kendine bağlı olanları getirdi. Etnik gruplar arasındaki ayrılıkları gidermek için vatandaşlar arasında din, dil farklılığının gözetilmeyeceğini duyurdu. Herkesin eşit olduğunu, can ve mal güvenliğinin sağlanacağını ilân etti. Üçüncü Selim'in düşündüğü meşveret sistemini üç yeni meclis kurarak, daha belirli biçime soktu. Bu meclisler, Dar-ı Şûray-ı Bab-ı Âli, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûray-ı Askerî idi. Bunlardan ilki hükümet organı, ikincisi yargı, üçüncüsü de askerî alanda faaliyet gösterecek, kurallar koyacaklardı. Bu meclisler her ne kadar padişah iradesine bağlı idiler ise de küçümsenecek meclisler değildi. Bu meclislerin asıl görevi

51 - Tunaya, T.Zafer: *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s.:243; Onar, Sıddık Sami: *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, c.:1, s.:145, Hak K., İst., 1966; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:37; Gözübüyük, A.g.e., s.:99

52 - Uzunçarşılı, Alemdar Mustafa Paşa, s.:154-158

53 - Akın, A.g.e., s.:17; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:38-39; Berkes, A.g.e., s.:58; Okandan, A.g.e., s.:17

54 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:40

55 - Akın, A.g.e., s.:19; Geniş bilgi için bkz.: Karal, A.g.e., c.:5, s.:142-164; Kuran, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.:31-48, Çeltüt Matbaası, İst., 1959.

"Nizâmat-ı Esasiye" hazırlamaktı. Meclis-i Ahkam-ı Adliye yargı yanında yasama fonksiyonunu da yüklenmiş, yasaların yürütmeye yönelik ilkelerini düzenlemeyi üzerine almıştı.(56)

İkinci Mahmut, bunlar dışında yeni bakanlıklar kurmuş, tıbbiye ve harbiye-yi de geliştirmişti. Fakat bütün bunlara rağmen, bu yeniliklerin halka indiği söylenemezdi. Sosyal hayattan ve realiteden doğmayan bu hareketler yeterli sonuçlar veremediler.(57)

İkinci Mahmut'un ölümünden sonra oğlu Abdülmecit padişah oldu. (1 Temmuz 1839) Abdülmecit de babası İkinci Mahmut'un yenilik çizgisini sürdürdü. Hacıye Nazırı M.Reşit Paşa ile hazırladığı ve tahta çıkışından dört ay kadar sonra 3 Kasım 1839'da okunan ferman anayasacılık hareketinde önemli bir belge olarak tarihe geçecekti.(58)

2 - Fermânın İçeriği

Gülhâne Haddi Hümayunu, şekil bakımından bir fermândır. Padişah tarafından irade edilmişti. İstenildiği zaman da geri alınabilirdi. Ferman genel olarak can güvenliğinin sağlanacağını, ırzın, malın ve namusun korunacağını, bunların yasaların güvencesine alınacağını, vergi salmada, askere çağırmada ve askerlik süresinde vatandaşlar arasından eşitlik sağlanacağını bildirmekte idi.(59) Maddeler halinde özetlersek;

1) Suç işleyenlerin davaları şer'i kanunlara uygun olarak yargılanaçak ve sorgulanmadan idam edilmeyecekti.

2) Hiç kimse, diğerinin ırz ve namusuna tecavüz edemeyecekti.

3) Herkes mal ve mülkünde tam olarak tasarruf hakkına sahip olacaktı.

4) Müsadere ortadan kaldırılacak, mirascılar mahrum edilmeyecekti.

5) Tebaâdan müslim ve gayrimüslimler arasında can, mal, ırz ve namus bakımından bir fark gözetilmeyecekti.

56 - Akın, A.g.e., s.:20; Berkes, A.g.e., s.:163; Soysal, A.g.e., s.:42

57 - Akın, A.g.e., s.:20-21; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:40-42

58 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:21-22

59 - Tam metin için bkz.: Kili, Gözübüyük: A.g.e., s.:11-13

6) Vergi ve askerlikte eşitlik sağlanacaktı.(60)

3 - Tanzimatın Sonuçları

Denilebilir ki; Gülhane Hattı Hümayunu bütün eksikliklerine, değişik tanımlama ve değerlendirmelere rağmen Türk anayasa hareketlerinin gelişmesinde önemli bir belge olmuştur. Bu hareket yukarıdaki tanımlama ve değerlendirmelerde görüldüğü gibi devletin yoğun iç ve dış sorunlarla uğraştığı bir sırada, iç barışı ve bütünlüğü sağlamak, dış güvenliği de yapılan yeniliklerle teminat altına almak amacına yönelik olarak yapılmıştı. Bu hareket adeta M.Reşit Paşa'nın sahası ile özdeşleşmiştir. Reşit Paşa, böyle bir yasama faaliyetine girildiğinde, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak isteyen batılı devletlere gerekli cevabın verileceğine ve onların seslerinin kesileceğine inanıyordu. (61)

Bütün bu yeniliklere, okunan fermana ve alınan kararlara rağmen, ne içerdeki azınlıklar tatmin edilmiş, ne de batılı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktan el çekmişlerdi. Rusya olsun, İngiltere veya Fransa olsun, içerideki azınlıkların himayecisi rolünde, devleti yıkmak için yeni planlar kurmaktan hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Böylece ferman, kimseyi tatmin edemeyen bir belge olarak kalmış oldu. (62)

4 - Fermanın Temel İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi

Anayasal haklar açısından ise Tanzimat Fermanı yine önemli bir belgedir. Bu belge ile padişah, halkın çeşitli özgürlüklerine dokunmayacağını, egemenlik haklarını kullanırken, yasalara uyacağına söz veriyordu. Bu husus, iktidarın kendi kendini kısıtladığına ilişkin önemli bir belge idi. Böylece hukuk devleti kurma yolunda bir adım daha atılmış oluyordu. (63)

60 - Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, s.:101-102; Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:52; Okandan, A.g.e., s.:69-73; Berkes, A.g.e., s.:20 vd.; Karal, A.g.e., c.:5, s.:172 vd.; Elöve, Mustafa E.: *Anayasa Hareketlerimiz Şeması*, s.:9-10, *İst.*, 1960; Abadan-Savcı, A.g.e., s.:26-30

61 - Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.:138

62 - Kuran, A.Bedevisi: A.g.e., s.:51-52; Tunaya, A.g.e., s.:241-244; Sırma, İhsan Süreyya: *Tanzimatın Götürdükleri*, s.:21 vd., *Beyan Yay.*, *İst.* 1988.

63 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:46; Başgil, A.g.e., s.:82; Okandan, A.g.e., s.:113-117; Karal, A.g.e., c.:5, s.:192-195

Bir kısım araştırmacılara göre, hak ve hürriyetlerle alakalı çalışma yapanların, Osmanlı Devleti'nde 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan önce insan hak ve hürriyetlerinden bahsedilemeyeceğini, çünkü ülkede tam bir mutlakiyet hakim olduğunu söylemelerinin doğru olmadığı ifade edilmektedir.(64) Yine bu görüşe göre, Osmanlı Devleti bir islâm devleti idi ve dolayısı ile insan hak ve hürriyetleri kabul ve tatbik ediliyordu. Batılı anlamda mutlakiyet hüküm sürmüyordu. Osmanlı Devletinde yasama gücü %90 itibarı ile Allah ve Resulünün elinde idi. Şer'i hükümlere padişah müdahale edemiyordu ve dolayısı ile şer'i hükümlerle tesbit ve tayin edilen hak ve hürriyetlere kimse müdahale edemez idi. Olsa olsa şer'i hükümlere muhalefet ve suistimal olabilirdi. Yargı gücü de hakim olacak vasıflara haiz bulunmadıkça padişaha bu hak tanınmamıştı. Yürütme ise, şer'i hükümlere uygun olarak devleti idare etmek demektir ve işte bu konuda yani icranın başı olması hasebiyle bir mutlakiyet, bütün icra gücünün padişahla birleşmesi söz konusu idi. Bu manada bir mutlakiyetin ise hak ve hürriyetlere zararı, sadece bazı uygulamalar ve suistimaller sebebi ile olabilirdi. (65) Aynı değerlendirmenin devamı olarak tanzimat fermanının, uygulamadaki bazı aksaklıkları dile getirdiği öne sürülmekte, asr-ı saadetten beri var olan insan hak ve hürriyetlerini ilk defa getirmiyor olduğu sonucuna varılmaktadır. (66)

5 - Tanzimatla İlgili Bazı Değerlendirme ve Tartışmalar

Tanzimatla ilgili değişik tanımlamalar ve görüşler ileri sürülmüş, nelerin değiştiği çok tartışılmıştır. Bu tartışmalara kısaca yer verir isek; "Tanzimat Fermanı ne batılı anlamı ile bir anayasa ne de haklar bildirisi sayılmaz. Zaten Gülhane Hattı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı olarak isminden de anlaşılacağı üzere, bir hattı hümayun ya da fermanıdır. Nesnel olarak bakıldığında, padişahın diğer fermanlarından bir farkı yoktur. İçeriği incelendiğinde padişahın kendi iradesi ile

64 - Bkz.: Akgündüz, Ahmet: *Osmanlı Dönemi Anayasalarında İnsan Hak ve Hürriyetleri (Birlik Vakfı 8.Genel Kurulu'nda sunulan tebliğler.)*, İst., Haziran 1993, s.:18 vd.

65 - Akgündüz, Ahmet: A.g.e., s.:19

66 - Akgündüz, Ahmet: A.g.e., s.:20

"Mutlak Otoritesine" bir dizi sınırlamalar getirdiğini görmekteyiz." (67)

Tanzimat Fermanı'nın açıklanmasındaki nedenler arasında imparatorluğun iç koşullarının bozulması kadar, uluslararası dengeler de rol oynamıştır. Zira başta Rusya olmak üzere bir kısım Avrupa devletleri, imparatorluk içindeki gayr-i müslim tebayı bahane ederek, devletin içişlerine müdahale etmek istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'e inmesinin engellenmesi politikasını izleyen İngiltere ise bu bahanelerin ortadan kaldırılacağı bir dizi önlem alınmasını istiyordu. İşte Tanzimat Fermanı'nı bu bakış açısı altında incelemek gerekir. (68) Ayrıca 1856'da yayınlanacak olan "Islahat Fermanı"; bu kez özellikle imparatorluk içindeki gayri müslim tebayı hedef alacak ve bu unsurların yasalar karşısındaki tam eşitliğini uygulayarak dış müdahaleleri engellemek isteyecektir. Bu iki fermanı birbirinin izleyicisi olarak görmek ve birlikte değerlendirmek gerekir. (69)

Başka bir tanımlamaya göre, tanzimat; uzun bir süredir batı karşısında yenilgiye uğramaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çaresidir kendi açısından. (70) Tanzimat, hukuki bir metin olmakla birlikte önemi bundan çok daha fazladır. "Osmanlı Tarihini ikiye ayırın dense, belki en anlamlı ayırım, Tanzimattan itibaren öncesi ve sonrası diye ayırmak olur. (71)

3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Kasrı önünde okuduğu hattı hümayun bir politik beyandan ibaretti. Tanzimat Fermanı padişah iradesine sınır çizen bir belgedir. (72)

67 - Ateş, Toktamış: *Tanzimattan Avrupa Topluluğuna Türkiye* (Der.:M.Emin Gerger), s.:23-24, *İnkılap Yay., İst., 1989.*

68 - Ateş, Toktamış: *A.g.e., s.:25; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:47*

69 - Ateş, Toktamış, *A.g.e., s.:26*

70 - Hanioglu, Şükrü: *Tanzimattan Avrupa Topluluğuna Türkiye* (Der.:M.Emin Gerger), s.:69-73, *İnkılap Yay., İst., 1989.*

71 - Hanioglu, Şükrü: *A.g.e., s.:53*

72 - Aybar, M.Ali: *Tanzimattan Avrupa Topluluğuna Türkiye* (Der.:M.Emin Gerger), s.:69-73

C - ISLAHAT FERMANI

Anayasacılık hareketlerinde, ıslahat fermanı da tanzimat fermanı kadar önemli olmasa bile, gözardı edilemeyecek bir belgedir. Bu ferman, Kırım Harbinin sonunda Paris Antlaşması'ndan altı hafta kadar önce bakanlar, şeyhülislâm ve gayrimüslim cemaatlerin liderlerinin önünde okunarak Paris Antlaşması'nı hazırlayan devletlere gönderildi. (8 Şubat 1856) (73)

Islahat Fermanı da tanzimat gibi, kararlaştırılan ve yapılacağı programlanan yeni düzeni ifade eder. Devletin bir iç düzenleme girişimi olmakla birlikte, azınlıkların haklarını taahhüt edmesi dolayısı ile batılı ülkelerce Paris Antlaşması'nın maddeleri arasına sokuldu, böylelikle uluslararası siyasal kimlikte kazandı. (74)

Fermanın getirdiği önemli hususlar şunlardır:

- 1 - Tanzimat fermanı ile her din ve mezhepteki uyruklara vaad edilen güvenceler yenileniyor, yeni tedbirlerin alınacağı duyuruluyordu.
- 2 - Müslim ve gayrimüslimler yasalar önünde eşit olacaklardı.
- 3 - Patrikhanede yeni meclisler kurulacak, buralarda alınan kararlar onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti.
- 4 - Patrikler ömürboyu bu makama seçileceklerdi.
- 5 - Şehir ve kasabalarda yeni kilise ve manastırlar kurulacaktı.
- 6 - Mezhebler arası eşitlik belirtilecekti.
- 7 - Devlet hizmetinde ve askerlikte uyruklar arasında eşitlik gözetilecekti.
- 8 - Bütün uyruklar okul açabilecekti.
- 9 - Vergiler eşit olarak alınacak, iltizam usulü kaldırılacaktı.
- 10 - Mahkemeler yeniden düzenlenecekti.
- 11 - Yabancılar da Osmanlı ülkesinde mülk sahibi olabileceklerdi. (75)

73 - Karal, A.g.e., c.:5, s.:248; Uçarol, A.g.e., s.:165

74 - Uçarol, A.g.e., s.:265

75 - Tam metin için bkz.: Kili-Gözübüyük, A.g.e., s.:14-18

Görülüyor ki; bu ferman da tanzimat fermanı gibi, sosyal gerçeklerin ve olayların sonucu olarak bir yasama faaliyeti değildi. Adından da anlaşılacağı üzere padişah fermanı niteliğinde bir belge idi.(76) Bu fermanda açık bir biçimde dış devletlerin baskısı gözlemlenebilir. Hatta yenilikçi M.Reşit Paşa bile, tanzimat fermanını kendi imzaladığı halde, ağır şartları içerdiği için ıslahat fermanına karşı çıkmıştır. (77)

Islahat fermanı da öncekilerin akibetine maruz kalmıştır. Girişilen ıslahat hareketlerinden bir sonuç alınamamıştır. 1861'de Abdülmecit'in ölümü nedeni ile yerine Abdülaziz padişah olmuş, baskıcı bir idare kurmuştur. (78) Olaylar bizi 1876 yılına, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile gelişen olaylara ve ilk anayasa çalışmaları na getirecektir.

III - 1876 ANAYASASI ve ÖZELLİKLERİ

A - ANAYASAYI HAZIRLAYAN OLAYLAR

Abdülmecit'in ölümü üzerine tahta Abdülaziz'in çıktığını belirtmiştik. Abdülaziz (1861-1876) tahta çıkarken 1839 ve 1856 fermanlarına sadık kalacağını belirtmiş, bu fermanlardaki vaadleri yenilemişti.

Fakat gerçekte durum böyle olmadı. Abdülaziz, kısa bir süre sonra, baskıcı bir yönetime başladı. Bu da özgürlükçü, kendisine karşıt bir akımın doğmasına yol açtı ki; bu akım Jön Türkler (Genç Türkler, Yeni Osmanlılar) akımıdır. (79) Genç

76 - Akın, A.g.e., s.:23-24; Abadan-Savcı, A.g.e., s.:30-32

77 - Kuran, A.g.e., s.:59; Gözübüyük, Anayasa Hukuku s.:102

78 - Okandan, A.g.e., s.:75-77

79 - Jön Türkler için bkz.: Hanioglu, Şükrü: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler, İletişim Yay., İst., 1985; Karal, A.g.e., c.:7, s.:279 vd.; Kuran, A.Bedevi: İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İst., 1945; Ebuzziya Tefik, Yeni Osmanlılar Tarihi, c.:1-3, Kervan Yay., İst., 1973; Akşin, Sina: 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki, Gerçek Yay., İst., 1973; Berkes, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.:269-299; Danişment, İ.Hami: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.:4, İst., 1969; Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yay., İst., 1983; Kushner, David: Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Çev: Ş.S.Türet-R.Ertem-F.Erdem), Kervan Yay., İst., 1979; Yerasimos, Stefanos: Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, s.:568 vd., Gözlem Yay., İst., 1980; Sultan II.Abdülhamit: Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Haz:İsmet Bozdağ, Pınar Yay., İst., 1986; Atılhan, Cevat Rifat:İttihat Terakkinin Suikastleri, Özaydın Mat., İst., 1971; Müftüoğlu, Mustafa: Yalan Söyleyen Tarih Utansın, c.:1-7, Çile Yay., İst., 1985;

Türkler I.Meşrutiyet Dönemi'ni hazırlayan olaylarda etkin rol oynamışlardır. Bu örgütün ileri gelen liderleri, Şinâsi, Ali Suâvî, Namık Kemal, Ziyâ Paşa gibi düşünür ve yazarlardır.

1876 yılı, pek çok olaylara gebe bir yıldır.(80) Rus yanlısı bir politika izleyen ve memleket gerçeklerini düşünmeyen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya karşı, Mithat Paşa, medrese öğrencilerine para vererek bir mümayiş yaptırdı. Talebe-i Ulûm adı verilen (81) bu harekete Veliaht Murat Efendi'nin de destek olduğu söylenir.(82) Öğrenciler ve tahrikçiler Mahmut Nedim Paşa ile şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin görevden alınmasını istediler.

Abdülaziz bunları ve Harbiye Nazırı'nı görevden aldı. Yerine Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa, Hüseyin Avni Paşa'yı seraskerliğe, Hayrullah Efendi'yi şeyhülislâmlığa, Mithat Paşa'yı da Meclis-i Âliye'ye (Devlet Bakanlığına) atadı. (83) Fakat padişah bu kadroya güvenmediğini bizzat yüzlerine söyledi.(84) Buna karşılık yeni kadro da Abdülaziz'i sevmiyordu. Her biri ona değişik sebeplerden kin duymakta idiler. (85) Abdülaziz'i hal ve yerine V.Murat'ı padişah yapmak istiyorlardı. Bu konuda en istekli olanların, Hüseyin Avni ve Mithat Paşa'lardı.

Abdülaziz'in hal'i için Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ile konuşuldu ve muvaffakiyet sağlandı. Ahmet Paşa, bu iş için harb okulu kumandanı Süleyman Paşa'yı elde etti. Hayrullah Efendi'nin fetvası da alınınca Abdülaziz halledildi ve yerine V.Murat tahta getirildi. (86)

30 Mayıs 1876'da tahta çıkan V.Murat'ın akli dengesi yerinde değildi ve te

80 - Akın, İlhan: *Siyasi Tarih*, s.:106, İÜHFY., İst., 1983.

81 - Mahmut Celaleddin Paşa: *Mir'at-ı Hakikat*, Haz.:İsmet Miroğlu, s.:92-94, Berekât Yay., İst., 1983; Karal, A.g.e., c.:7, s.:101; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.:266; Uçok, Coşkun: *Siyasal Tarih*, s.:148 AÜHFY., Ank., 1978.

82 - Öztuna, Yılmaz: *Türkiye Tarihi*, c.:7, s.:54, İst., 1967; Aynı yazar: *Bir Darbenin Anatomisi*, s.:1 vd., Ötüken Yay., İst., 1987; Danişment, A.g.e., c.:4, s.:254; Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:263

83 - Karal, A.g.e., s.:103; Akın, A.g.e., s.:108; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:53

84 - Karal, A.g.e., s.:104

85 - Bu şahısların kişilik analizleri ve özgeçmişleri için bkz.: Öztuna, Yılmaz: *Bir Darbenin Anatomisi*, s.:1 vd.; Yine kıymetli yazar İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal'ın *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserine bakılabilir. M.E.B. Yay., İst., 1964-1965.

86 - Öztuna, A.g.e., s.:61 vd.; Karal, A.g.e., c.:7, s.:107-112; Okandan, A.g.e., s.:129 vd.; Ayaş-

davi de fayda vermedi. Mithat Paşa Osmanlı Devleti'ndeki sıkıntıların üstesinden meşrutî yönetim kurmakla gelebileceğine inanmakta idi ve V.Murat'ın tahta geçirilmesini de bu yüzden istemişti. Fakat Mütercim Rüştü ile Hüseyin Avni Paşalar kendisi ile bu görüşü paylaşmıyorlardı.

"Çerkes Hasan Olayı" denilen bir olay da (15 Haziran 1876) Hüseyin Avni Paşa öldürülünce (87) Mithat Paşa'nın önünde tasarılarının gerçekleşmesi için bir engel kalmadı. Abdülhamit ile görüşerek, V.Murat'ın tahttan indirileceğini, yerine Abdülhamit'in getirileceğini, fakat anayasa ve meşrutî yönetim konusunda söz vermesi gerektiğini söyledi. Abdülhamit ile bu hususta mutabık kaldılar. (88) Sonra V.Murat da hal edildi ve yerine II.Abdülhamit tahta geçti. (31 Ağustos 1876)

II.Abdülhamit tahta çıktıktan sonra Mithat Paşa ile konuştuğu üzere 7 Ekim 1876'da bir komisyon kurdurarak anayasa hazırlatma çalışmalarına başladı. Bu arada Sadrazam M.Rüştü Paşa ile Mithat Paşa anlayış farklarından dolayı anlaşmıyorlardı. Bu nedenle M.Rüştü Paşa istifa etti, bu defa İngiliz Elçiliği'nde bas-kısı üzerine yerine Mithat Paşa sadrazam olarak atandı. (19 Aralık 1876) Zaten komisyon da çalışmalarını bitirmiş, onay için padişaha sunmuştu. Padişah da anayasa taslağı üzerinde gerekli gördüğü yerlerdeki değişiklikleri yapmış, bu arada da 113.maddeye meşhur 2.fıkrayı ekletmeyi unutmamıştı. Mithat Paşa anayasanın bir an önce ilan edilmesi için bu değişikliklere göz yumdu.

Abdülaziz'in son zamanlarında Balkanlar'daki uluslar Rusya'nın da tahriki ile ayaklanmışlardı. Bu meselenin çözümü için 1876 yılı sonlarında İstanbul'da bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştı. Bu konferansta, Osmanlı etnik gruplarının hakları karar altına alınacaktı. Mithat Paşa yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmemeleri için, anayasasının bu konferansa yetiştirilmesini ve ilan edilmesini istiyordu. Bunun içindir ki ilk anayasa, alelacele konferansın toplandığı tarih olan 23 Aralık 1876 günü ilan edildi. Kasımpaşa'da donanma komutanlığı binasında toplanan Fransız, Alman, İngiliz, Rus, İtalya, Avusturya ve Maceristan Delegeleri anayasa ilanı için atılan top seslerini işitince şaşırdılar ve bunun ne olduğunu sor-

lı, Münevver: *Ondokuzuncu Asır*, s.:91-107, Dedekorkut Yay., İst., 1971, Mahmut Celaleddin Paşa, *A.g.e.*, s.:101-116

87 - Karal, *A.g.e.*, c.:7, s.:360-361; Akın, *A.g.e.*, s.:116-118

88 - Okandan, *A.g.e.*, s.:134-136; Karal, *A.g.e.*, c.:7, s.:365-367

dular. Osmanlı Delegatesi durumu izah edince de sevinmek yerine bunun göstermelik bir hareket olduğunu söyleyerek önem vermediler. Böylece anayasa (Kanun-ı Esasi), ilk plandaki amacına dahi ulaşamamıştı. Batılı ülkeler, konferanstan sonuç alamayınca, Osmanlı Devleti'ne ders vermesi için Rusya'nın savaş ilanına göz yumdular. Böylece meşhur 93 harbi başladı. (89)

B - 1876 ANAYASASI'NDA İKTİDAR YAPISI ve TEMEL HAK ve HÜRRİYETLER

1 - İktidar Yapısı

1876 Anayasası özgün, bütünü ile ulusal kültürün ürünü bir yapıt değildir. Mithat Paşa tarafından 1831 Belçika Anayasası'ndan mülhem bir anayasa projesi olarak hazırlanmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Abdülhamit tahta geçince onaltısı mülki memur, on tanesi ilmiye sınıfından, ikisi de asker kökenli olarak, aralarında üçünün gayri müslim olduğu yirmisekiz kişilik bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon Mithat Paşa tasarısı üzerinde çalışmış, 1859 tarihli Prusya Anayasası'ndan da yararlanmıştı. (90)

1876 anayasası tasarıda 140 madde olarak hazırlanmış, fakat Bakanlar Kurulu'nda bu tasarı 119 maddeye indirilmiştir. 119 madde olarak kabul edilen metin 12 fasıldan oluşmakta idi. Bu fasılları sayacak olursak şöyle sıralayabiliriz: 1 - Memalik-i Devlet-i Osmaniye, 2 - Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi, 3 - Vükelay-ı Devlet, 4 - Memurîn, 5 - Meclis-i Umûmi, 6 - Hey'et-i Âyan, 7 - Hey'et-i Mebusân, 8 - Mehâkim, 9 - Divân-ı Âlî, 10 - Umur-ı Mâliye, 11 - Vilâyât, 12 - İdâre-i Örfî İlanı, sebep yokken anayasa hükümlerinin değiştirilemeyeceği ve benzeri hükümler yer almıştır. (91)

89 - Mahmut Celaleddin Paşa: A.g.e., s.:202-220; Karal, A.g.e., c.:8, s.:1-9 TTKY., Ank., 1983; Akın, İlhan: A.g.e., s.:119-123; Okandan, R.Galip: Amme Hukuku Tarihimizde I.Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları, s.:7-32, Arkadaş Mat., İst., 1941; Gözübüyük, Şeref: A.g.e., s.:105; Abadan, Yavuz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri, AÜHF Dergisi, c.:14, sayı:1-4, s.:3-37, Ank., 1957.

90 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:51, bkz.:Akgündüz, A.g.e., s.:22-23

91 - Kili-Gözübüyük: Türk Anayasa Metinleri, s.:31-44; Tanilli, A.g.e., s.:14-25; Ağaoğlu, Ahmet: Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz Nasıl Tekevvün Etti?, y.y., t.y.; Karal, A.g.e., c.:7, s.:219 vd.

Milli bir değişim hareketinin ürünü olmaktan uzak bulunan 1876 Kanun-ı Esasi'nin bir siyasi ve hukuki doktrinden mülhem olmak sureti ile getirilmiş eser niteliğinde olmadığına işaret etmek gerekir. Anayasada, memleketin meşrutiyeti bi-hakkın taraftar ileri gelen hukuk ve siyaset adamları tarafından, devrin muayyen bir siyasi fikir ve teoriye sahip simaları tarafından, fertlerin sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik ihtiyaçlarına göre meydana getirilmiş bir nitelik mevcut değildir. (92) Tam, mükemmel ve orijinal bir hukuki eser yerine, kaynaklarını Fransa ve Belçika anayasalarında bulan 1876 Kanun-ı Esasi'si meydana gelmiştir. (93)

1876 Kanun-ı Esasi'sinin gerek şekil ve gerek içerik itibari ile kamu hukukunun bugünkü gereklerine uygun tarzda, bir anayasa niteliği taşıdığını söylemek mümkün değildir, şeklindeki görüşler hakimdir. (94) Kanun-ı Esasi millet tarafından, milletin seçtiği kimseler tarafından, bağımsız bir yasama organı veya bir kurucu meclis tarafından düzenlenmiş ve kabul edilmiş değildir. 1876 Kanun-ı Esasi'si realiteye bakıldığında, gerçekte içerik yönünden de anayasa niteliğinden uzaktır. Ne fertlerin temel hakları ve hatta ne Kanun-ı Esasinin kendisi bir siyasi ve hukuki müeyyideye bağlanmış değildir. (95)

1876 Anayasası, hakim olan siyasi sistemde radikal değişiklik yapmamış, daha çok varolan sistemi belirli kurallarla teyid etmiş, onu az çok bir teşkilata bağlamıştır. Kanun-ı Esasi'nin milletin iradesine dayanmadığı ve demokratik olmadığı da söylenmektedir. (96) 1876 anayasası Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan bu yana hakim olan dini yapıyı, köklü bir değişikliğe uğratmamıştır. Bununla beraber, laik bir takım organlar ve teşekküller oluşmaya başlamıştır. (97)

92 - Okandan, R.Galip: A.g.e., s.:146

93 - Okandan, R.Galip: A.g.e., s.:147

94 - Okandan, Amme Hukuk Tarihimizde I.Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları, s.:36 vd., Arkadaş Mat., İst., 1941.

95 - Onar, Sıddık Sami: Türk İdari Hukukunun Tekamül Safhaları, s.:9-10, Ank., 1936; Okandan, A.g.e., s.:147

96 - Okandan, A.g.e., s.:150-151

97 - Okandan, A.g.e., s.:151 vd.

Yasama

Anayasa devletin bütün kuvvetlerinin padişahta toplandığı bir sistem mevcuttu. Aslında organlar, yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılmışlardı. Fakat yapılan düzenlemeler ile fiilen üç müstakil organdan söz etmek mümkün değildi. Yürütme kuvvetinin başında bulunan padişah, yasama erkini de denetliyor, yasama faaliyetlerini kendi iradesine göre yönlendirme gücüne sahip bulunuyordu.

Yasama organı, Meclis-i Mebusan ve Âyandan oluşan Meclis-i Umumi idi. Padişah meclisten daha üstün bir güce sahipti. Padişahın geleneksel hakları anayasada ayrıca teminat altına alınmıştı. Meclis-i Mebusan, Osmanı Tebaasından her elibin erkeğin seçtiği temsilcilerden oluşuyordu. (m.65) Meclis-i Âyan üyeleri ise, sayıları Meclis-i Mebusanın üçte biri kadar olarak, bütünü ile padişah tarafından seçilmekte idi. (m.60-61)

Meclisin yasama yetkisi padişah lehine sınırlandırılmıştı. Yasa teklifi hakkı Bakanlar Kurulu ile Âyan ve Mebusan üyelerine tanınmış bir hak olmakla birlikte (m.53); yürütmeye üstünlük tanınmıştı. Hükümet üyeleri her konuda yasa teklif edebilecekleri halde, (98) milletvekilleri ancak görev alanları ile ilgili teklif yapabileceklerdi. Milletvekili yapacak teklif padişah tarafından incelenecek, uygun görülürse metnin hazırlanması için Şûray-ı Devlet'e gönderilecek, burada hazırlandıktan sonra da önce Meclis-i Mebusan'da, sonra üyelerin ömür boyu olmak kaydı ile padişahca seçildiği âyanda tartışılacak, kabul edilecek, sonra da onaylanıp yayınlanacaktı. Meclislerden birisi, örneğin Âyan, teklifi reddederse aynı teklif, o yıl bir daha yapılamayacaktı. (99)

Yürütme

Devletin başında bulunan padişah, bu makama ırsiyet yoluyla gelmekte idi. (m.3) Yine padişah "mukaddes" ve "gayri mes'ul" idi.(m.5) Yürütme gücünün başı olan padişah vekiller heyetini bizzat seçmektedir. (m.7) Göreve başlarken güvenoyu diye birşey yoktur. Yine Bakanlar Kurulu'nun (Hey'et-i Vükelâ) meclis önünde hiç-

98 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:59-60; Aynı yazar: *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, s.:119-201; Okandan, A.g.e., s.:152-156; Başgil, A.g.e., s.:90-92; Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:68 vd.; Arsel, A.g.e., s.:23-30; Gözübüyük, A.g.e., s.:106

99 - Akın, A.g.e., s.:38; Abadan-Savcı, A.g.e., s.:40 vd.

bir sorumluluğu da mevcut değildir.

Padişah 7. ve 35.maddelere göre Meclis-i Umûmi'yi toplantıya çağırmak ve gerektiği zaman seçimleri yenilemek için Meclis-i Mebusan'ı fesh etmek yetkisine de haizdi. (100) Bu yetkileri kullanan padişah nitekim, 20 Mart 1877 tarihinde açılan meclisi 28 Haziran 1877'de dağıtmış, Ocak 1878'de ikinci kez toplanan meclisi de otuz yıl boyunca bir daha açmamak üzere 14 Şubat 1878'de kapatmıştır.(101) İlk anayasanın 27. ve takip eden maddelerinde sadrazamın ve diğer vekillerin seçimi, azli gibi hususlar düzenlenmiştir. Sadrazamın olsun, diğer vekillerin olsun, hepsinin seçimi ve diğer hakları padişaha aitti. 30.maddeye göre vekiller görevlerine ilişkin eylemlerinden bütünü ile sorumlu olacaktı.

Yargı

1876 anayasasında yargıçların bağımsızlıkları ve azlonulamayacakları teminat altına alınmıştı. (m.81) "Mehakim" adı verilen ve mahkemelerin düzenlendiği fasılda yargı erki şer'iyye ve nizamiye mahkemelerinde yürütülmekte idi. Şer'i mahkemelerde şeriata göre hüküm verilmektedir. Miras, velayet, aile hukuku gibi hususlarda bu mahkeme yetkili idi. Nizamiye mahkemeleri ise ceza kanunu ile yeni hazırlanan kanunların uygulama mercii idi.(102)

100 - Okandan, A.g.e., s.:152-155

101 - Bkz.: İnal, M.Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cüz:3, s.:344-345, İst., 1940; Akın, A.g.e., s.:40-41; Abadan-Savcı: A.g.e., s.:42-43

102 - Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:81; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:62-63;

Tanzimattan sonra ceza kanununda 1840'da çıkarılan ilk Ceza Kanunu'na işaret edebiliriz. Çok eksik olan bu kanuna karşın 1851'de yeni bir Ceza Kanunu çıkarıldı. 1858'de de Fransız Ceza Kanunu esas alınarak yeni bir ceza kanunu hazırlanıp, yürürlüğe koyuldu. 1926 T.C. ilk Ceza Kanunu'na kadar da bu kanun yürürlükte kaldı. Ceza Kanunu alanında baştan beri gelişmeler için bkz.: Ahmet Lütfi, A.g.e., s.:3 vd.

Ticaret Hukuku alanında ilk kanun, Fransa Ticaret Kanunu'ndan mülhem 1860 tarihli Ticaret Kanunu'dur. 1861'de de yine Fransa'dan mülhem bir "Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi" çıkarıldı. Deniz Ticaret Hukuku'nda ise ilk kanun, Fransız Deniz Ticaret Kanunu örnek alınarak hazırlanan 1863 tarihli "Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi"dir.

Toprak Hukuku alanında ise Tımar sistemi kaldırıldıktan sonra yapılan ilk yasa 1858 tarihindeki "Arazi Kanunnamesi"dir.

Medeni Hukuk alanında yapılan çalışmaların sonucu ise 1876 tarihinde tamamlanan ve uzun yıllar birçok ülkede uygulanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"dir.

Fakat Osmanlı'daki yargı sistemi bu kadar basit ve yeknesak değildir. Kapitülasyonların etkisi ile kurulan Konsolosluk Mahkemeleri bir yana bırakılırsa, azınlık mahkemeleri ile birlikte esasen imparatorlukta dört tip mahkemeye rastlarız.

- Şer'iyye Mahkemeleri
- Gayr-ı Müslimlerin Dini Mahkemeleri
- Ticeret Mahkemeleri (Kuruluş: 1860-1861)
- Nizamiye Mahkemeleri (Kuruluş: 1864)

Bu mahkemeler de kendi içlerinde karmaşık bir yapı ile örgütlenmişler idi. 1879 tarihli "Teşkilat-ı Mehakim Kanunu" muhakeme usulünü kısmen düzenlemiştir. "Divân-ı Âhkam-ı Adliye" önceleri sınırlı bir meclis iken, sonraları görevi genişletilmiş, Nizamiye Mahkemeleri'nin temyiz mercii görevini de yapmaya başlamıştır. Bu görevi "Teşkilat-ı Mehakim Kanunu" ile de teyid edilmişti. (103)

2 - Temel Hak ve Özgürlükler

1876 anayasası bireylerin siyasi ve hukuki durumları ile ilgili önemli hükümleri içermektedir. (104) "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi" başlığını taşıyan ikinci faslın, bireylerin hak ve hürriyetleri ile ilgili değişik maddelerinde, modern bir anayasada fertlerin siyasi ve hukuki durumları hakkında var olması gereken esasların hemen hemen hepsine rast gelinebilmektedir. (105) Sekizinci madde de "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhebe olursa olsun bilaistisna Osmanlı tabir olunur..." Onyedinci maddede

Aslında Osmanlı Devletindeki yasama faaliyetleri bunlardan ibaret değildir. Çok önceleri pek çok hukuk dalında yapılmış kodifikasyon çalışmasına rastlamak mümkündür. Bu hususta geniş bilgi ve kanun metinleri için bkz.: Akgündüz, Ahmet: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, İst., 1990. Yine aynı yazarın: İslâm ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı, Dicle Ü.H.F.Y., Diyarbakır, 1986; Ahmet Lütfi: Osmanlı Adalet Düzeni, Haz.: Erdinç Beylem, Fatih Yay. Mat., İst., 1979; Bayındır, Abdülaziz: İslâm Muhakeme Hukuku, (Osmanlı Devri Uygulaması), İsav Yay., İst., 1986.

103 - Bayındır, A.g.e., s.:49 vd.; Üçok, A.g.e., s.:149-150

104-Abadan, Yavuz-Savcı Bahri: Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, s.:36-37, AÜSBFY., Ank., 1959; Okandan, A.g.e., s.:170

105 - Okandan, A.g.e., s.:167

"Osmanlıların kaffesi huzuru kanunda ve ahvali diniyye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vâzâifinde mütesavidir." Yirminci maddede "Tekalif-i mukar-re nizamât-i mûhsusasına tevfikân kaffei tebaa beyninde herkesin kudreti nispetinde tarh ve tevzii olunur." tarzında konulan hükümler devletin beşeri huzurunu teşkil eden fertler arasında eşitlik esasını; dokuzuncu madde de "Osmanlıların kaffesi hürriyet-i şahsiyelerine malik ve âharın hukuk-u hürriyetlerine tecavüz etmemekle mükelleftir." Onuncu maddede "Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masumdur, hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz." şeklinde kullanılan kelimeler kişilerin kişisel özgürlüklerini ve bunun dokunulmazlığının sözkonusu olduğu vurgulanmaktadır.

Bunun gibi "Emr-i tedris serbestir, muayyen olan kanuna tebaiyet şartı ile her Osmanlı umûmi ve husûsî tedrise mezundur." diyen onbeşinci madde öğrenim-eğitim hürriyetini, "Matbuat kanun dairesinde serbestir" diyen onikinci madde basın özgürlüğünü, "...âsaiş-i halkı ve âdabı umûmiyeyi ihlâl etmemek şartı ile memalik-i osmaniyede maruf olan bir cümle edyanın serbesti-i icrası ve cemaat-ı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemekan cereyanı devletin tahtı himayesindedir" diyen onbirinci madde vicdan özgürlüğünü, "Memalik-i Osmaniye herkesin mesken ve menzili taarruzdan masumdur. Kanunun tayin eylediği ahvaldan maada bir sebeple hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilmez" diyen yirmiikinci madde konut dokunulmazlığını, "Tebaa-i osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahat için her nevi şirketler teşkiline mezundur" diyen onüçüncü madde çalışma, ticaret ve sanat hürriyetini, "Tebaa-i osmaniyede bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına, gerekse umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arz-ı hal verdikleri gibi Meclis-i Umûmiyye de dahi müddei sıfatı ile imzalı arz-ı hal vermeye ve memurînin efalinden iştikaya selahiyetleri vardır." diyen ondördüncü madde, birâylerin dilekçe hakkını, "herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkden emindir, menafi-i umumiye için luzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değer bahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz" diyen yirmibirinci madde, mal emniyetini ve kullanım hakkını, "Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar" diyen ondokuzuncu madde, fertlerin ehliyet ve kabiliyetlerine göre memuriyetlere kabul

hakkını açıklamaktadır. (106)

Nihayet Kanun-ı Esasi'nin 23.maddesi "Yapılacak usul-ü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbâr olunamaz", 24.maddesi "müsadere ve angarya ve cerime memnurdur, fakat muharebe esnasında usulen tayin olunacak tekalif ve ahval bundan müstesnadır", 25.maddesi "bir kanuna müstenid olmadıkça vergi ve rüsumat namı ile ve nam-ı aharla hiç kimseden bir akçe alınamaz", 26.maddesi "işkence v.s. her nevi eziyet kat'iiyen ve külliyyen memnudur" tarzında fert lehine çeşitli hükümleri tespit ettikten sonra anayasasının "mehakim" ve "umur-ı maliye" başlıklarını taşıyan fasıllarında da yine kişi lehine olmak üzere çeşitli hükümlere rast gelinmektedir. 82.madde de mahkemelerde muhakemenin alenen cereyan edeceği, 86.maddede mahkemelerin müdahalelerden uzak olduğu, 89.maddede belirli yargılamalar dışında olağanüstü mahkeme veya hüküm verme yetkisine sahip komisyon oluşturma'nın uygun bulunmadığı, 96.maddede devlete karşı mükellefiyetin kanunla düzenlenip, tahsil edileceği bildirilmekte ve anayasanın son faslında yer alan 115.maddesinde "Kanun-ı Esasi'nin bir maddesi bile ismi sebep ve bahane ile tatil veya icradan iskat edilemez" tarzında bir hükme rastlanmaktadır. (107)

Temel Hak ve Özgürlükleri Bir Değerlendirme:

Kanun-ı Esasi'de kişilere tanınan temel hak ve hürriyetlerle ilgili hükümlere değindikten sonra bu hükümlerin gerçek değeri ve önemi hakkında anayasanın tümüne bakarak bir hüküm vermenin daha doğru olacağı kanısındayız. Gerçekten Kanun-ı Esasi, kişi lehine olmak üzere içerdiği hükümlerin yanında, bunların gerçek değerini ve önemini hiç derecesine indirecek şekilde değişik imkan ve yetkileri hükümdara tanıdığı gibi, kişilere tanınan hak ve hürriyetlerin siyasi ve hukuki yaptırıma bağlamamak gibi bir yapıya sahip bulunmaktadır. (108) Kanun-ı Esasi kişilere tanınan hak ve hürriyetlerin teminatını ifade edecek bir hüküm, bir mekanizma, bir müessese, bir yaptırım meydana getirmiş değildir. Bu hak ve hürriyetler için bir

106 - Kanun-ı Esasi'nin tam metni için bkz.: *Düster, Birinci Tertip, 1.cilt, 1289; İkinci Tertip, cilt:4*

107 - Yine Kanun-ı Esasi'nin tam metni için bkz.: *Kili-Gözübüyük, A.g.e., s.:25 vd.*

108 - *Okandan, A.g.e., s.:168 vd.*

siyasi ve hukuki müeyyide yoktur.

İncelendiğinde görülecektir ki, Kanun-ı Esasi'dekişilere tanınan hak ve hürriyetlerin arzu edildiği zaman ortadan kaldırılabilirmeleri hususunda hükümdar her türlü imkanlara sahiptir. Kanun-ı Esasi'nin varlığına, çeşitli kurumların oluşturulmasına, çeşitli hükümlerin konulmuş olmasına rağmen, devletle ilgili yetkilerin bütünü gerçekte yine hükümdarda toplanmıştır. Bütün yetkilerini şahsında toplayan padişah için hukuki ve siyasi sorumluluk söz konusu değildir. Devlet başkanının hukuki kurallara aykırı, anayasada fertlere tanınan haklara ters ve yine 115.maddede "bir maddesinin bile hiçbir sebep veya bahane ile tatil veya icradan iskat" edilemeyeceği bildirilen Kanun-ı Esasi'ye uygunsuz hareketlerini firenlemek, ona engel olmak imkansızdır. Kanun-ı Esasi'nin madde 46 ve 48'e dayanılarak, vatana ve Kanun-ı Esasi hükümlerine ve sorumluluğuna, verilen vazifeye riayet mükellefiyeti ve bu hususta yemin etme mecburiyeti yalnız Âyan ve Mebusan Meclisleri üyelerine yüklenmiş olduğuna, yetkilerini kötüye kullanması mümkün bulunan hükümdar bu şekilde bir sorumluluktan ve manevi bağdan uzak tutulduğuna göre, devlet reisi her türlü yaptırım ve sınırlamalardan uzak tutulmuş bulunmaktadır.

1876 anayasasının şimdiye kadar incelediğimiz hükümleri ile devlet reisine sağlanan üstünlük ve hakimiyet, bu kanunun 113.maddesi ile, gerçekten fertlerin anayasada yer alan hak ve hürriyetlerini felce uğratacak şekilde, en son haddine götürülmüş olmaktadır. (109) "Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emârat görüldüğü taktirde hükümet-i seniyyeye o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiyye ilânı yetkisini, hükümet-i seniyye de netice itibari ile hükümdarın etkisi altında bulunduğuna göre gerçekte devlet reisine "kavanin ve nizâmat-ı mülkiyyenin muvakkaten tatil"i imkanını sağlayan mezkur madde bu hususta bir sınırlamadan bahsetmeyerek, keyfiyeti hakikatten, hükümdarın taktirine bırakmaktadır. Fakat, 113.madde yalnız kanunla yetinmeyerek, kapsadığı son fıkra ile, doğrudan doğruya devlet reisine istenildiği şekilde kullanılması mümkün, önem-

109 - 113.Madde: "Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emmârat görüldüğü halde, hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfi ilanına hakkı vardır. İdare-i örfiye kavanin ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup, idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şâhânenen ihrac ve teb'it etmek münhasıran Zât-ı Hazret-i Padişahinin yed-i iktidarındadır"

li bir silah, memlekette keyfiliği hakim kılabilcek, bunları ehemmiyetsiz kılabilcek, önemli bir yetki daha vermektedir.

Sözkonusu maddenin son fıkrasında "hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine, sabit olanları memalik-i mahrusa-i şâhânedan ihrac ve teb'it etmek münhasıran Zât-ı Hazret-i Padişahinin yed-i iktidarındadır" denilmek sureti ile, kurulmasına teşebbüs edilen eksik siyasi ve hukuki düzen, kişilerin hak ve hürriyetleri de dahil olmak üzere yıkılıyordu. (110/a)

Özetlersek, deriz ki: 1876 anayasası hiçbir güvence getirmeden ve yaptırma bağlamadan birtakım klasik haklardan sözeder. Bunlar din ve vicdan özgürlüğü (m.8), kişi dokunulmazlığı (m.26), yasa önünde eşitlik (m.27), öğrenim ve öğretim özgürlüğü (m.15), mülkiyet hakkı (m.21), konut dokunulmazlığı (m.27), vergi eşitliği (m.20-25), kişi özgürlüğü (m.9) v.b. hak ve özgürlüklerdir. (110/b)

Bunların yaptırımla bağlanmadığını ifade etmiştik. Bunun en çarpıcı örneği de 113.maddenin ikinci fıkrasıdır. Bu maddeye dayanarak padişah devlet emniyetini bozduğu gerekçesi ile, dilediği kişiyi yurt dışına çıkartmak yetkisine haizdir.

C - 1876 ANAYASASININ UYGULANMASI

Anayasa uygulamaya konulunca seçimler yapıldı ve meclis açıldı. Fakat meclis, bütün Osmanlı etnik guruplarını barındırdığı için çok renkli bir durum arz ediyordu. Meclis içinde türkçe bilmeyenler bile vardı. Hele etnik guruplardan bir çoğu, kendi özerklikleri için, Osmanlı Devleti aleyhine çalışıyorlardı. Yılmaz Öztuna'nın da işaret ettiği gibi öyle bir meclis dünyanın hiçbir yerinde mevcut değildi. (111/a) 1878 yılı başında toplanan ikinci meclis ise, birincisinden daha az renkli değildi. Mebuslar hükümete ve padişaha kadar dil uzatmaya, çok sert tenkitler yapmaya başlayınca, yönetim bundan rahatsız oldu. Zaten Osmanlı-Rus harbi de aleyhimize çok kötü bir biçimde süregelmekte idi. Abdülhamit yetkisini kullanarak, bu ikinci meclisi de bir ay kadar sonra 14 Şubat 1878'de süresiz olarak kapattı. (111/b)

110/a - Okandan, A.g.e., s.:168-169; Akın, A.g.e., s.:37-38

110/b - Abadan, Yavuz-Savcı Bahri: *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, s.:36-37

111/a - Öztuna, Yılmaz: *Türkiye Tarihi*, c.:12, s.:122-124, İst., 1967.

111/b - Okandan, A.g.e., s.:176-229, Başgil, A.g.e., s.:97-99; Karal, A.g.e., s.:8, s.:232-245; Berkes, A.g.e., s.:328

Böylece I.Meşrutiyet dediğimiz hareket sona erdi. 1908'te II.Meşrutiyete kadar da II.Abdülhamit'in kişisel saltanatı başladı. Meclisin kapatılmasına rağmen, 1876 anayasası ilga edilmedi. Fakat, fiilen de uygulanmadı. Tekrar uygulanmaya konulması 1908'te yeniden açılması ile sözkonusu olacaktır.

III - 1909 YILINDA ANAYASADA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

A - İKİNCİ MEŞRUTİYETİ HAZIRLAYAN OLAYLAR

II.Meşrutiyeti hazırlayan olaylar kaldırılıp, meclis fesh edilince, Abdülhamit'in kişisel yönetimi başlamış, buna karşı da aleyhte Jön Türklerin devamı niteliğinde özgürlükçü bir kampanya başlamıştır. Bu hareket başlangıçta bütünü ile yurt dışında faaliyet gösterebilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etrafında odaklanmış biliniyordu. İttihak ve Terakki, bindokuzyüzlerden sonra, yurt içinde de örgütlenmeye başladı. Giriştiği eylemler ile Abdülhamit yönetimi için bir korkulu rüya oldu ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini sağladı.

II.Meşrutiyet yönetimine de girince İttihat ve Terakki Cemiyeti partiye dönüşmüş, iktidara gelmiş ve 1909 anayasa değişikliklerini yapmıştır. (112)

B - II.MEŞRUTİYET YÖNETİMİ

İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki eylemlerinden çekinen II.Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de bir ferman ile Meclis-i Mebusan'ı tekrar toplantıya çağırdı. (113) II.Meşrutiyetin ilanını izleyen seçimlerden sonra 17 Aralık 1908'te Âyan Meclisi ile birlikte toplantıya çağrılan Mebusan Meclisi çoğunluğunu İttihat Terakki'nin oluşturduğu üyelerden oluşmuştu.

112 - İttihat ve Terakki Hakkında 79.dipnotta verilen eserlere bakılabilir. Ayrıca bkz.: Kuran, Ahmet Bedevi: *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*, Tan Mat., İst., 1948; Tunaya, T.Zafer: *Hürriyetin İlanı*, Baha Mat., İst., 1959; Aynı yazar: *Türkiyede Siyasal Partiler*, c.:1, II.Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet VakfıYay., İst., 1984; Tepedelenlioğlu, M.Nazif: *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han*, Yeniçigir Kitaplığı, İst., 1960; Temo, İbrahim: *İttihat Terakki Anıları*, Arba Yay., İst., 1987; Ahmet, Rıza: *Hatırat*, Arba Yay., İst., 1986.

113 - Kuran, A.g.e., s.:36 vd., Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s.:17 vd.; Aynı yazar: *II.Meşrutiyetin siyasal hayatımızdaki yeri*, *Türk Parlementoculuğunun İlk Yüzyılı*, s.:75-131, *Siyasi İlimler Derneği Yay.*, Ank., t.y.; Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s.:255 vd.; Aynı yazar: *Amme Hukukumuzda II.Meşrutiyeti Doğuran Olaylar ve Meşrutiyet Rejiminin Teessüsü*, *İÜHF Mecmuası*, c.:12, sayı:4, İst., 1946

Fakat, bu durum, meclis içinde ve dışında bir muhalefetin doğmasını önleyemedi ve 31 Mart vakası dediğimiz olay patlak verdi. (13 Nisan 1908) Bu olayın büyümesi üzerine Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a geldi. Sonuçta olaylar 27 Nisan 1909'da Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile son buldu ve yerine tahta ılımlı bir padişah olan Mehmet Reşat geçti.(114)

C - 1909'DA KANUN-I ESASİDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1908'de 1876 anayasası hükümlerine göre seçilip gelen milletvekilleri, yeni bir anayasa yapmak yerine 1876 Kanun-ı Esasi'sinde bir takım değişiklikler yapmayı yeğlemişlerdi. (115) Meclis toplandıktan sonra kurulan komisyon 1876 anayasasının, padişaha ve diğer yürütme organlarına üstünlük tanıyan hükümleri ile, parlamentar rejimin bağdaşamayacağı görüşünden hareketle, belli bazı değişiklikler üzerinde çalışmaya başladı.(116) Mebusan Meclisi yeni bir anayasa hazırlayarak "Kuruculuk" sıfatından da yoksun olduğu için eldeki metni 116.maddeye dayanarak "tadil" etmeyi daha uygun bulmuştu. Nitekim komisyonun Ağustos 1909'da tamamladığı metin, Mebusan ve Âyan Meclisleri'nde benimsenmiş, Padişahın onayı ile de kesinleşmişti. Şimdi bu değişikliklere genel çizgileri ile değinelim.(117)

1909 anayasa değişikliklerinde 119 maddelik 1876 anayasasının 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113, 118. maddeleri değiştirilmiş, 119.madde ilga edilerek yeniden üç madde eklenmiş ve böylece toplam 121 maddelik bir metin hazırlanmıştır. (118) Bu kadar değişiklikten sonra, kimi yazarlar artık, 1909 anayasasının yeni bir anayasa olduğunu iddia ederken(119) kimi ya-

114 - 31 Mart Olayı için bkz.: Kuran, A.g.e., s.:253 vd.; Uçarol, A.g.e., s.:341 vd.; Akşin, Sina: 31 Mart Olayı, s.:16-24, Ank., 1970; Cevat, Ali: II.Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi, s.:44-47, Haz.: Faik Reşit Unat, Ank., 1960; Albayrak, Sadık: 31 Mart Vak'ası Gerici Bir Hareket mi?, Araştırma Yay., İst., 1987; Danişment, İ.Hami: 31 Mart Vakası, İstanbul K., İst., 1978

115 - Gözübüyük, A.g.e., s.:109

116 - Okandan, A.g.e., s.:284

117 - Değişiklikler hakkında geniş bilgi için bkz.: Okandan, Anme Hukukumuzun Ana Hatları, s.:292-341, Değişen madde metinleri için bkz.: Kili-Gözübüyük: Türk Anayasa Metinleri, s.:74-78

118 - Kili-Gözübüyük: A.g.e., s.:74-78; Arsel, A.g.e., s.:33

119 - Aldıkaçtı, A.g.e., s.:70

zarlar da, artık 1876 ruhunun tamamen kaybolduğunu ve parlamenter sisteme geçildiğini (120) söylemişlerdir.

1 - İktidar Yapısı

1909 değişikliklerinde devletin başında yine padişah vardır ve bu husus yine 7.maddede açıklanmıştır. 30.maddeye göre bakanlar, hükümetin genel politikalarından hep birlikte, kendi bakanlıklarına ilişkin işlerde ise, tek başlarına sorumlu olacaklardı. 38.madde bu sorumluluğun ne şekilde yürüyeceğini göstermektedir. Buna göre Meclis-i Mebusanın güvenini alamayan bakan hemen çekilecek, eğer güven-sizlik başbakana yöneltilirse, bakanlar kurulu bütünü ile istifa edecekti. Böylece yürütme organına bir denetleme mekanizması getirilmiş, padişahın, bakanlar kurulunu atarken meclisin onayını hesaba katması sağlanmıştı.(121) Yine 27.maddeye göre padişah bakanlar kurulunu bütünü ile atayamamakta, yalnızca sadrazamı atamakta, sadrazam da diğer bakanları atayıp, padişahın onayına sunmaktadır. (122) Otuzuncu maddeye göre padişahın alacağı tüm kararlarda Bakanlar Kurulu'nun ve sadrazamın onayı aranıyordu. Bu hususlar 1909 anayasasında yasamanın yürütme-ye üstünlüğünü açıkça gösteren değişikliklerdir.

Parlamenter rejimde önemli bir ilke de yürütmenin meclisi fesih yetkisidir. Bu konu 1909 değişikliklerinin 35.maddesinde de ele alınmış, yeniden düzenlenmiştir. Eski metne göre hükümet ile meclis arasında, ihtilaf halinde, padişah dilediği taktirde Mebusan Meclisi'ni fesh edebilmekte, dilerse de hükümeti değiştirebilmekte idi. Yeni metinde ise fesih yetkisinin doğabilmesi için, Bakanlar Kurulunun görüşünde direnmesi, yerine seçilen hükümetin de aynı görüşte ısrar etmesi, bu görüşün ise Mebusan Meclisi'nde gerekçeli olarak reddedilmesi gerekmektedir. İşte ancak bu durumda padişah, Âyan Meclisi'ne danışarak üç ay içinde seçimleri yenilemek kaydı ile meclisi fesh edebilmektedir. (123)

120 - Arsel, A.g.e., s.:33; Okandan, A.g.e., s.:330 vd.

121 - Okandan, A.g.e., s.:304 vd.; Akın, A.g.e., s.:46

122 - Arsel, A.g.e., s.:34-35; Okandan, A.g.e., s.:304 vd.

123 - Okandan, A.g.e., s.:322 vd.; Aynı yazar: *Osmanlı Devletinin İnkırazına Kadar Parlamenterizm ve Hususiyetleri*, İIHF Mec., c.:8, sayı:2, İst., 1948; Arsel, İlhan: *I.ve II.Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecdübesi*, AÜHF Dergisi, sayı:1-5, s.:194-215, Ank., 1953; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:72, Özçelik, A.g.e., s.:110

Âyan Meclisi'ne danışma hususu ile seçimlerin üç ay içinde yapılması şartı 1909 değişiklikleri ile getirilen yeniliklerdir. 1909 değişikliklerinde yasa teklifi ve tanzimi de değiştirilmiştir. 53.maddede yapılan değişiklikte her iki meclise de serbestçe yasa teklif etmek tartışma yetkisi tanınmıştır. Bir mecliste kabul edilen yasa teklifi diğerinde de onaylandıktan sonra padişaha yollanmaktadır. Padişah gelen teklifi iki ay içinde incelemekte, ya onaylayıp ilan etmekte, ya da meclise geri göndermektedir. Geri gönderilen teklif meclislerde üçte iki çoğunlukla onaylanırsa, padişah bu metni onaylayıp yayınlamak zorundadır. İnceleme süresi ise acele durumlarda 10 güne indirilmekte idi. (124)

2 - Temel Hak ve Özgürlükler

1909 değişiklikleri yasama ve yürütme erkleri ile, bunlar arasındaki ilişkilerde yeni düzenlemeler getirirken, temel hak ve özgürlüklerde de yeni düzenlemeler yapmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin 10. ve 12.maddeleri değiştirilmiş, fertlere toplanma hakkı ile, dernek kurma hakkını sağlayan 120.madde eklenmiş ve nihayet, vatandaşları memalik-i mahrusa-i şâhânedan ihrac ve teb'id yetkisini hükümdara tanıyan ve gerçekte kişilerin hak ve hürriyetlerini hükümsüz kılan 113.maddenin 2.fıkrası anayasadan çıkarılmıştır. Şu halde, fertlerin hak ve hürriyetleri yerinde Kanun-ı Esasi'nin özelliklerini belirtirken, 10. ve 12.maddelerde yapılan değişikliklerle eklenen 120.maddenin hükümlerini bilhassa gözönünde tutmak sureti ile, keyfiyeti anayasanın 8.maddesinden 26.maddesine kadar olan kısmına göre incelemek lâzımdır.

Kanun-ı Esasi'nin 8., 17. ve 20.maddeleri fertler arasında çeşitli yönlerden eşitliğin varlığını açıklamaktadırlar. Anayasanın 8.maddesi (125) Osmanlı Devleti tabiiyetinde bulunan herkesin din ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin "Osmanlı" tabir olunacağını, 17.maddesi (126) Osmanlıların hepsinin kanun önünde din ve mez-

124 - Arsel, A.g.e., s.:37; Özçelik, A.g.e., c.:2, s.:97; Akın, A.g.e., s.:47

125 - 8.Madde: "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olursa olsun, bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izâe edilir."

126 - 17.Madde: "Osmanlı'ların kaffesi huzur-u kanunda ve ahvâli diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir."

heble ilgili hususlar müstesna, memleketin diğer hak ve ödevleri yönünden birbirlerine eşit bulunduklarını ve 20.maddesi de (127) fertlerin mali bakımdan eşit işlemlere tabi kılındıklarını ortaya koymaktadır.

Kanun-ı Esasi'nin 9.maddesi (128) ile, fertlerin kişi dokunulmazlığını, 1876'dakine bakıldığında daha fazla kuvvetlendirmeye çalışan 10.maddesi(129) fertlerin kişi özgürlükleri, bu özgürlüklerin dokunulmazlığı, 13.maddesi(130) çalışma, ticaret ve sanat hürriyetinden; 15.maddesi (131) öğrenim özgürlüğünden; değişik 12.maddesi (132) basın özgürlüğünden ve 1876'dakinden farklı olarak, bu özgürlüğü daha etkili ve daha garantili hale getirecek tarzda, basının, "hiçbir vech ile kablettabi' teftiş ve muayeneye tâbi" tutulamayacağından; 11.maddesi (133) din hürriyetinden; eklenen 120.maddenin ilk fıkrası(134) keza, ilave edilen 120.maddenin 2.fıkrası (135) dernek kurma hakkından, 14.maddesi (136) dilekçe hakkından; 22.maddesi

127 - 20.Madde: "Tekalif-i mukarrere nizamât-ı mahsusasına tevfikân kaffei teb'a beyinde herkesin kudreti nispetinde tarh ve tevzi olunur."

128 - 9.Madde: "Osmanlıların kaffesi hürriyet-i şahsiyelerine malik ve âharın hukuk ve hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir."

129 - Değişik 10.Madde: "Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masumdur. Hiç kimse şer' ve kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif mücazat olunamaz."

130 - 13.Madde: "Teb'a-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahat için her çeşit şirketler teşkiline mezundur."

131 - 15.Madde: Emr-i tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur."

132 - Değişik 12.Madde: "Matbuat kanun dairesinde serbestir. Hiçbir vech ile kablettabi' teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz."

133 - 11.Madde: "Devlet-i Osmaniye'nin dini islamdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumiye'yi ihlal etmemek şartı ile memalik-i osmaniyede ma'ruf olan bir cümle edyanın serbesti-i icrası ve cemaat-ı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemekan cereyan-ı devletin himayesindedir."

134 - Eklenen 120.maddenin ilk fıkrası: "Kanun-u mahsusa tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı içtimaa maliktir."

135 - Eklenen 120.maddenin ikinci fıkrası: "Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tâyir ve Kanun-ı Esasi ahkam-ı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye-i siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlak ve adab-ı umumiye'ye muhayir cemiyetler teşkil edip memnû' olduğu gibi alen-ıtlak hâfi cemeyetlerde memnû'dur. "

136 - 14.Madde: Teba-i osmaniyeden bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine

(137) mesken dokunulmazlığından; 21.maddesi(138) mal emniyeti ve tasarruf hakkından söz etmektedir. Nihayet 19.madde fertlerin ehliyet kabiliyetlerine göre memuriyetlere kabul olunabileceğini, 23.madde yapılacak usul ve muhakeme kanunu hükmüne hiçkimsenin kanunen mensup olduğu mahkemeden bir başka mahkemeye gitmeye icbâr olunamayacağını; 24.madde işkence v.s. her çeşit eziyetin kat'iyyen ve küliyyen memnû bulunduklarını, eklenen 119.madde postanelere verilen evrak ve mektupların mustanik ve mahkeme kararı olmadan açılmayacağını amir bulunmaktadır.(139)

D - SONUÇLAR

Görülüyor ki; II.Meşrutiyet hükümetleri yeni bir anayasa yapmak yerine, 1876 anayasasını değiştirmekle yetinmiştir. Zaten o devrin iç ve dış sorunları, böyle köklü bir çalışmaya el verir nitelikte değildi. Hükümet bir yandan Bulgaristan İstiklali, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Trablusgarb'ın İtalyanlar'ca işgali, Balkan Harbi ve nihayet 1914'teki II.Dünyü Savaşı gibi büyük problemlerle uğraşırken diğer taraftan parti kavgaları ve parti içi çalışmaları ile uğraşmak zorunda kalmıştır.(140)

Özellikle anayasada 1909'da yapılan değişiklikler ve eklemelerde temel insan hakları ve özgürlükleri açısından önemli gelişmeler olduğunu vurgulamak gerekiyor. 1876 Anayasasının ilk oluşumundaki birtakım eksiklikler zamanla telafi edilmeye çalışılmıştır.

arz-ı hâl verdikleri gibi Meclis-i Umumiye dahi müddei sıfatı ile imzalı arz-ı hâl vermeye ve memurinin efâlinde iştikaya selahiyetleri vardır."

137 - 22.Madde: "Memalik-i Osmaniye'de herkesin mesken ve menzili taarruzdan masumdur. Kanunun tayin eylediği ahvâlden maada bir sebeple hükümet tarafından cebren hiçkimsenin mesken ve menziline girilemez."

138 - 21.Madde: "Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafi-i Umumiye için luzumu sabit olmadıkça kanunun mucibince değer pahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda bulunan mülk alınamaz."

139 - Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s.:340; Aldıkaçtı, A.g.e., s.:73; Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, s.:38-39

140 - Başgil, A.g.e, s.:104; Okandan, R.Galip: Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, I.ve II.Meşrutiyet Devirlerinin Önemleri, İÜHF Mec., c.:15, sayı:1, İst., 1949.

1909 değişikliklerinden sonra anayasada sonraki yıllarda birtakım değişikliklerde yapılmıştır. Şimdi bunları kısaca özetlemeye çalışalım.

IV - 1876 ANAYASASI'NDA 1909'TAN SONRA YAPILAN DEĞİŞİK- LİKLER

II.Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra, İttihat ve Terakki Partisi 16 Temmuz 1912 ile, 23 Ocak 1913 arasındaki 6 aylık süre hariç olmak üzere imparatorluğun çöküşüne kadar iktidara bütünü ile hakim olmuştur.(141) Yönetimi ele geçiren bu parti, kısa zamanda otokratik bir düzen kurmak isteyen bir parti haline gelmiştir. (142) Bunun için de muhaliflerini her yola baş vurmak sureti ile sindirmek, susturmak ve yok etmek yolunu tutmuş, meclisi sürekli olarak elinde bulundurmuştur.

Bu dönemde Mebusan Meclisi dört defa fesh edilmiştir. Bunlardan ikisi 1912'de, üçüncüsü 1918'te dördüncüsü de 11 Nisan 1920'dedir. Yapılan seçimlerin ise ilki 1908'teki baskılı, ikincisi 1912'deki sopalı geçmiştir. (143) 1914 seçimlerinde muhalefet tamamen sinmiş, ve İttihat Terakki'nin karşısına çıkamamıştır. 1920 seçimleri ise bilindiği üzere 1921 Anayasası ile ilgilidir.(144)

1912'de yapılan değişiklikte (15 Mayıs 1912) anayasanın 7., 35. ve 43. maddeleri değiştirilmiş, bunlara Mebuslar Meclisinin gerektiğinde feshi, tecil ve tatil yetkisi padişaha verilmiştir. Fakat, bu yetki, bir takım kayıplarla sınırlandırılıyordu. 35.maddedeki padişahın meclisi fesh ederken Âyan Meclisine danışma şartı kaldırılıyordu. Ancak, seçimler feshten itibaren dört ay içinde (Eskiden üç ay) yapılacaktı.

Bu değişiklikler iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin yerini sağlama alması amacı ile yaptığı değişikliklerdir. Böylece parti, üzerindeki meclis denetimini

141 - Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s.:341 vd.; *Aldıkaçtı, A.g.e.*, s.:74

142 - Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.:1, s.:19-131

143 - Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, s.:24.; *Aldıkaçtı, A.g.e.* s.:75

144 - *Aldıkaçtı, A.g.e.*, s.:75

kaldırmak, hükümet işlerinden anlamayan padişaha daha fazla yetki vererek, istedikleri gibi davranmak yolunu açmak istiyorlardı.

Bundan sonraki ilk değişiklik, 29 Ocak 1914 yılında yapılmıştır. Bu değişiklikte 7., 43. ve 102.maddeleri değiştirilmiş, 7.maddedeki padişahın yetkisi, meclisin olağanüstü veya olağan toplantıya çağrılmasını kapsar biçimde genişletilmiştir.

25 Şubat 1916 tarihinde yapılan değişiklikte 70.madde değiştirilmiş. Bu madde milletvekillerinin yollukları ile ilgilidir . Yine aynı tarihte 7.ve 35.maddede de değişiklik yapılmış, 35.madde ilga edilmiştir.

7 Mart 1916 bir değişiklikte 72.madde değiştirilmiştir. Bu madde milletvekilliği adaylığı ile ilgilidir.

2 Mart 1918 tarihli bir değişiklikte 69.madde değiştirilmiştir. Bu maddedeki değişiklik, seçim dönemleri ile ilgilidir.(145)

1876 Anayasası'nda yapılan bütün değişiklikler bunlardan ibarettir. Zaten Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 Mondros Mütakeresi ile bağımsızlığını yitirecek, parçalanacaktır. Artık Anadolu'da yeni bir Türk Devleti doğacaktır. (146)

145 - Değişikliklerin tam metni için bkz.: Kili-Gözübüyük: *Türk Anayasa Metinleri*, s.:74-84; Tanilli, A.g.e., s.:32-33; Okandan, A.g.e., s.:348 vd.; Gürdoğan, Burhan: *II.Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri*, AÜHF Derg., c.:16, sayı:1-4, s.:91-105.

146 - Okandan, *Amme Hukuk Tarihimizde Birinci Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları*, s.:102

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ ANAYASACILIK HAREKETLERİNDE İSLAMCILARIN GÖRÜŞLERİ ve İKİ ÖRNEK RİSALE

HAZIRLAYICI BÖLÜM : OSMANLIDA İSLAMCILIK ve İKİ ÖR- NEK RİSALE :

A - GENEL OLARAK İSLAMCILIK

İsmail Kara'nın tanımlamasına göre "islâmcılık; 19. ve 20. yüzyılda, islâmı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, eğitim...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla müslümanları, islâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden , esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket" olarak tarif edilmektedir. (1)

İslamcılık için islâm dünyasında "tecdid, ıslah, ittihad-ı islam, ihya..."; batıda "panislamizm", özellikle yeni araştırmalarda "modern islâmiyet", "islâmda reformist düşünce..." gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır. (2)

İslamcılık Mısır'da Cemaleddin Efgâni (Aslen İran'lıdır. 1839-1897), bağlı talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmet Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1928), Sırat-ı Mustakim-Sebilürreşâd çizgisinde, (Said Halim Paşa (1863-1921), M.Akif Ersoy (1873-1936), İskilipli Mehmed Atıf (1876-1926) gibi.) Beyanu'l-hak, Volkan çizgisinde (Şeyhülislam Mustafa Sabri (1869-1954), Bediüzzaman Said Nursî (1876-1960) gibi.) kümelenen kişilerin öncülüğünde

1 - Kara, İsmail: *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, s.:15, Risale Yay., İst., 1988.

2 - Kara, A.g.e., s.:15

ortaya çıktı ve gelişti. (3)

Başka bir tanımlamaya göre; "İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devletinin sosyal ve siyasal bütünlüğünü korumak amacıyla ileri sürülen çözüm şekillerinden biri olarak, kaynakları gerek Tanzimattan evvelki devirde, gerek Tanzimat devrinin fermanlar ile kısmen devrin fikir hareketlerinde, gerek birinci meşrutiyet devrinin fikir ve tatbikat alanındaki faaliyetinde aranması gereken islamcılık akımını görmekteyiz. Teokratik Devlet telâkkisini din ve devlet arasında birleşmeyi ifade eyliyen, dini esaslara dayanan ve İkinci Meşrutiyet devrinin sonlarına doğru İttihat ve Terakki fırkası tarafından da benimsenmiş ve özellikle Hürriyet ve İtilâf fırkasınca büyük öneme mazhar kılınmış olan bu akım, Osmanlı Devletinin çöküş sebebini, ehemmiyetini kaybeden islâmi prensiplerden uzaklaşmış olmada, batının taklit edilmiş olmasında, aramıştır." (4)

İslamcılar siyasi yönden, islâmi esaslara uygun ve hatta islâmiyetin emrettiği idare şekli olan meşrutiyetin bihakkın teessüsünü sağlamak, bu hususta islâmiyetin gerçek ve doğru olan prensiplerine dönmek luzumuna inanmaktadırlar. Osmanlı Devletinin çöküşten kurtulabilmesi ancak islâm âmme hukukunun prensiplerinin, onun meşrûti idarenin bünyesine uygun esaslarının hâkim kılınması ile, bunların icaplarının gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilir. (5) İslamcılar meşrûti islâmi idareye rağmen gidişât düzelmezse, taklitçilikten vazgeçmek, islami esaslara ve memleketin ihtiyaçlarına uygun bir meşruti idare meydana getirmek, din ve devlet birliğini, adaletin hakimiyetini, fertlerin hak ve özgürlüklerinin üstünlüğünü, meşveretin gerçekleşmesini, ehil kimselerin iktidara gelmelerini, zulüm ve istibdada yer vermeyen bir sistemin teessüsünü sağlamak lazımdır düşüncesine sahiptirler.

İslamcılık hareketiyle şu veya bu ölçüde ilgisi olan bütün fikir ve siyaset adamlarının, müslüman ülkelerde yaşayan aydınların altında ezildikleri, tedirgin,

3 - Kara, A.g.e., s.:16

Ayr., bkz., Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri*, Tanzimat, İst., 1940. Yalçın (Hüseyin Cahit), *Meşrutiyet Hatıraları*, "Fikir Hareketleri", sayı:17, 19, 73, 76, 77, 91-94, 107-109.

4 - R.Galip Okandan: *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s.:450

5 - R.Galip Okandan: A.g.e., s.:451

ümitsiz, güvencesiz ve yılgın hayatları boyunca cevaplandırmakta kendilerini âdeta yükümlü saydıkları konular, sorular, problemler; batılıların (özellikle oryantalist ve misyonerlerin gayretleri) önlerine sürdüğü konular oldu. (6/a) İslam dünyası niçin bu hallere düştü, geriledi; müslümanlar özellikle maddeten nasıl kalkınabilir (terakki), müslümanları birleştirebilmek (ittihad-ı islam) için hangi çalışmalar yapılmalıdır: bugün batının sahip olduğu ve onlarla kalkınmasını sağladığı değerlere (hürriyet, ilim, fikir hürriyeti, kadın hakları, eşitlik) islam sahipmidir, nasıl sahiptir, yoksa bunlar yeniden mi kazanılacaktır; ilimle akılla islamiyet arasında çatışma varmı; devlet din ilişkileri nasıl düzenlenecektir; islamın değişmeyecek yönleri neler, batıdan neler alınabilir...? (6/b)

İslamcılar gerek ruh halleri gerekse savundukları fikirler itibariyle:

a) Sınırları kişilere ve ülkelere göre değişiklikler, nüanslar göstermekle birlikte onlarda bir türlü batılılaşmaktan, medeni, unsurları almak yönü ağır basan kısmi bir batılılaşmaktan yana oldular.

b) Ardından usul olarak seçmeci-telifçi (eklektik-intihâbi) bir yolu benimzediler. Buna göre batının teknik ve ilmi üstünlükleri ile islâmın kültürel ve ahlâki özellikleri birleştirildiğinde ortaya çıkacak bileşim müslümanların büyük ölçüde işine yarayacaktır.

c) Taarruz değil savunma durumunda idiler. (7)

Osmanlı ülkesinde islamcılık hareketini "bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi" olarak Osmanlıcılık hareketinin devamı, milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük cereyanının öncesi şeklinde ele almak doğru olur.

"Osmanlı Milleti" fikri pratikte yürümediği için uzun ömürlü olmadı. Bu du-

6/a - Bir siyaset olarak İttihad-ı İslamın ve ardından bir düşünce hareketi özelliği de kazanan islâmcılığın Avrupa'dan kaynaklandığı, batılıların telkini ile bu yola girdiği meselesi, üzerinde durulduğu ve tartışıldığı söylenmektedir. (Bkz., Kara, A.g.e., s.:21)

6/b - Kara, A.g.e., s.:22

7 - Kara, A.g.e., s.:23-24, Çalışmamızın bir kısmını oluşturan ve islamcılarının bazı değerlendirmelerini içeren metinlerde bu konuların bir kısmı tartışılmıştır. Örn.: Eşitlik, hürriyet, şer'i hükümlerin üstünlüğü vb.

rum karşısında devlet ve bir kısım aydınlar "ittihad"ın sınırlarını daraltmak, bu sâyede devlet-i toparlamak için bir adım geri atarak; ittihad-ı anâsırdan "ittihad-ı islâm"a çekildiler. (8)

Osmanlı siyasi hayatında İttihad-ı İslam (İslamcılık) Abdulaziz'in son zamanlarında kullanılmaya başladı. Fakat islamcılık başlıbaşına bir politika olarak II.Abdulhamit döneminde benimsendi, savunuldu ve çok yönlü olarak yürütüldü. İslamcılık, İttihad-ı islâm adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devletinin hakim siyasi düşüncesi olmakla beraber, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, yaklaşık 40 sene sonra II.Meşrutiyet sonrasında sırat-ı mustakîm'in 14 Ağustos 1808'de yayın dünyasına girişiyle başlatılmaktadır. (9)

İslamcı olarak bilinen hemen hemen bütün aydınlar II.Abdulhamit devrinde fikirlerini açıklama imkânı bulamamışlar, kendileri muhalif bir grup oluşturmuş veya muhalif bir gruba katılmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde Abdülhamid'e muhalefet dışında islamcılar arasında fikri bir birikim sağlanamamıştır.

II.Meşrutiyetten sonra durum tamamen tersine bir hal alıyor: Bu dönemde islamcılar fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkânı buldular ama ittihad-ı islam düşüncesinin oturduğu zemin yani müslüman unsurların birliği zemini de ortadan kalktı.

1918'de Birinci Dünya Harbi bittiği zamanda ise bir "islam milleti" fikri bütün maddi dayanaklarını artık kaybetmişti ve islamcılıktan geriye miras olarak "islamla takviye edilmiş bir milliyetçilik" kalıyor. İslamcıların, halifelige ve İstanbul hükümetine rağmen Kurtuluş Savaşı'na, Milli Mücadele'ye bütün varlıkları ve içtenlikleri ile katılmaları, kısmen Cumhuriyet hükümetine dahil olmaları da vardıkları yer itibariyle bize ışıktutacak mahiyettedir. (10)

İslam dünyasındaki fikir hareketleri ötesinde yapılan araştırmalarda islamcılar arasındaki metod ve düşünce ayrılıkları sözkonusu edilecek bazı tasnifler yapılmıştır. Buna göre islamcılar esas olarak "modernist" ve "muhafazakâr" olmak üzere

8 - Kara, A.g.e., s.:29

9 - Kara, A.g.e., s.:29

10 - Kara, A.g.e., s.:31

ikiye veya detaylandırılarak daha fazla gruba ayrılmaktadırlar. Örneğin Cemaleddin Efgâni de Seyyid Ahmed Han da modernist ve rasyonalisttir. Veya Mustafa Sabri, Said Nursî, Elmalî Hamdi Efendi muhafazakardırlar. Hilmi Ziya Ülken Türkiye'deki İslamcılarını dört gruba ayırır:

1 - Gelenekçi - Muhafazakârlar (Babanzâde Ahmet Nâim gibi.)

2 - Modernistler - Medresî ile mektebî, doğu ile batıyı birleştirmek isteyenler. (İ.Hakkı İzmirli, M.Şemseddin Günaltay gibi.)

3 - Bu ikisi arasında orta yol tutanlar. (Musâ Kâzım gibi.)

4 - Modernizme - Modernist islamcılara karşı olanlar. (Mustafa Sabri gibi.)

(11)

İ.Kara'ya göre, bu tasniflerin, ilk bakışta cazibesi dışında sağlam, doğru ve tutarlı taraftarının fazla olmadığıdır. (12)

B - İSLAMCILARIN SİYASİ GÖRÜŞLERİ

İttihad-ı İslâm : Siyasî alanda asıl konu "ittihad-ı islam" (islam birliği), müslümanların düşünce, siyaset ve devlet anlamında bir birlik oluşturmaları, bunun tersi bütün olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışmalarıdır.

İttihad-ı İslâm fikrini ilk ortaya atan kişinin Cemaleddin Efgâni olduğu, Osmanlı Devleti ricaline de onun tarafından telkin edildiği kabul edilir. Fazlurrahman'ında vurguladığı gibi Efgâni, ittihad-ı islâm kadar islam ülkelerindeki milliyetçi hareketlerinde yönlendiricisidir. (14)

İttihad-ı islam vakıa olarak varlığını ve dayanaklarını II.Meşrutiyet'ten sonra kaybettiyse de milli vakıalar hesaba katılarak bir fikir ve siyasi imkan olarak savunulmaya devam etti.

11 - Hilmi Ziya Ülken: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, II, s.:13 (1966); Tunaya, T.Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, s.:7-8, 1962.

12 - Kara, A.g.e., s.:38

13 - Geniş bilgi için bkz.: Kara, A.g.e., s.:64

14 - Fazlurrahman, (Terc.:M.Day-M.Aydın) *İslâm*, s.:285-286, 1st., 1981.

İttihad-ı islâm ciddi bir şekilde son olarak ittihadçılar tarafından 2.Dünya Harbi'nin başlangıcında "cihad fetvası"yla kullanılmak istendi. Fakat istenilen netice alınamadı. Daha sonra bir ideal ve bir kültürel unsur olarak algılanır oldu. (15)

Milliyetçilik: II.Meşrutiyet'ten hemen sonra Milliyetçi-Türkçü hareketler varlıklarını hissettirmekle beraber, 1912'de İttihad Terakki hükümeti düşünceye kadar islamcılar bu hareketlere cephe almadılar. Rusya'daki müslüman Türklerin meseleleri başta olmak üzere Türk dünyasıyla yakından ilgilendiler. İslamcıların 1912'ye kadar beklemesi, milliyetçileri ciddiye almadıkları, İttihad Terakki hükümetinden çekindikleri, fitne çıkarmaktan korktukları gibi sebeplere dayandırılır. Daha sonraları Türkçülerle karşı karşıya geldikleri bilinmektedir. (16)

Devlet - Hilâfet ve Kanun-ı Esasi

Din-devlet ilişkileri çerçevesinde ele alınan devlet konusunun asıl meselesi, dinin (islamın) bir devlet ve yönetim şekli teklif edip etmediğidir. İslamcıların kanaatı, "Kur'an'da ve hadislerde belli bir devlet, hükümet ve yönetim biçimi üzerinde durulmadığı, ilkelerin vazedilmediği, bu ilkeleri benimseyen ve uygulayan her yönetim biçiminin şeriata uygun olacağı..." şeklindedir. Bu ifadelerle hilafetin tek yönetim biçimi olmadığı, hatta söz konusu şartları taşımadığı zaman gayrimeşru olacağı da zımnen söylenmiş olmaktadır. (17)

Kur'an ve hadislerde yer alan şûra (meşveret:danışma halkın veya ileri gelenlerin bir ölçüde yönetime katılmaları) ilkesi islamcıların üzerinde çok durdukları bir ilkedir. Meşrutî idarelerin dayandırıldığı temel terim de budur.

İslamcıların bu yaklaşımlarıyla bazı meseleler dah gündeme geldi ve tartışıldı. Bunların başında kanunlaştırma hareketleri. Kanun-i Esâsi, milli hakimiyet, hilâfet vb. konular. (18)

15 - Kara, A.g.e., s.:45

16 - Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1339), Sad.:Mehmet Kaplan, 1970, Yusuf Akçura (Haz.: N.Sefercioğlu), *Yeni Türk Devletinin Öncüleri - 1928 yılı yazıları*, (1981); Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslamlaşmak,Ulusallaşmak*, 1976.

17 - Kara, A.g.e., s.:54

18 - Kara, A.g.e., s.:54

Kanun-ı Esasi ve kanunlarla halkın, idare edilenlerin hakları idarecilerin yetkileri belirlenecek, böylece geçmişte olduğu gibi idareciler keyfi idareden, zulumden, istibdattan; idare edilenler de zulme uğramaktan uzaklaşmış olacaktır. (19) Ayrıca bu yolla islam ülkeleri arasında kanunlarla sınırlı da olsa bir birliğe doğru adım atılabilecektir.

Said Halim Paşa'nın meşrutiyet adlı kitaplığında Kanun-ı Esasi için yaptığı değerlendirmeler ve kendisi de dahil olmak üzere Türk aydınlarının düştükleri yanlışlar kaydadeğer olmalıdır. (20)

Halkın doğrudan şûra, dolaylı olarak temsil (vekâlet) yoluyla idarede söz sahibi olmasının vardiirıldığı nihai nokta milli hakimiyet ilkesidir. İslamcılara göre bu ilke bir hakkın kullanılmasından öte hükümetlerin kuvvet kazanmasını, kanunların sağlamlığını, dış müdahaleler karşısında bir garantiyi de ifade etmektedir.

İslamcılarının milli hakimiyet ve kanunlaştırma hareketlerine fazlaca yakınlık duymalarının bir sebebi de onlara göre hürriyet, eşitlik, adalet..., gibi çokça ihlal

19 - Çalışmamızda ele aldığımız iki örnek metinde de aynı kanunların irdelendiğini, Kanun-ı Esasi'den çok şeyin beklendiğini görmekteyiz.

20 - Kara, A.g.e., s.:55. Said Halim Paşa Buhranlarımız isimli eserinde (s.:45-46, 51-52): "Aslında 93 (1876) Kanun-ı Esasisi bizzat mutlakiyet idaresi memurlarının aralarında gizlice anlaşarak tertip ettikleri bir tedbirdir. Bununla hükümdarın istibdadını azaltmak, onun hüküm ve nüfuzuna karşı dengeyi sağlayacak bir kuvvet meydana getirmek istiyorlardı. Çünkü devletin mukadderatının şahsi ve keyfi bir idare elinde bulunması, memleketin ilerlemesine mani olan başlıca sebep sayılıyordu.

O zaman ki mücedditlerimiz bu esef verici idareyi değiştirip düzeltmek için o vakte kadar ihmal edilmiş, hatta unutulmuş olan üçüncü bir unsurun, yani milletin işe karıştırılmasını yeterli gördüler... O halde 1876 mücedditlerinin takip ettikleri hareket tarzının sebep ve hikmeti ne idi? Her halde şu idi ki; onlar Kanun-ı Esasi gereği olarak kendisine yüklenen vazifeleri milletin yerine getirmekteki aczi sayesinde bu hak ve hürriyetlerden daha bir çok seneler, milletin değil kendilerinin istifade edeceklerim kanaat getirmiş bulunuyorlardı.

"Hayatının otuz senesini ahlâkı en ziyade tahrip eden müstebit bir idare altında geçirmiş olan bizler, bu sayede (1908'da yeniden yürürlüğe konan Kanun-ı Esasi sayesinde İ.Kara) hür insanlar, faziletli, iffetli ve doğru vatandaşlar sırasına gireceğimizi ümit etmiştik... Yazık ki daha ilk seneden itibaren bütün bu tatlı ümütler ve güzel hayeller uçup gitti. Kanun-ı Esasimizin bize bahsettiği haklar ve serbestlik, Sultan Hamid idaresinin fevkalâde artırdığı kötü alışkanlıklarınızı, çekinmeden tatbik etmeliğimizden başka bir netice vermedi..."

Ayrıca bkz. Tunaya, A.g.e., s.:55-64

edilen temel hakların bu yollarla garanti altına alınacağı varsayımı idi. (21)

Bu ve başka noktalardan kalkarak Kanun-ı Esasi'yi kanunlaştırma hareketlerini, Meclis-i Mebusan'ın kuruluşunu hararetle desteklediler, bunların şeri kaynaklarını tesbit için büyük gayretler gösterdiler. (22) Hatta Musa Kâzım, Elmalılı Hamdi gibi birçok âlim Kanun-ı Esasi'nin şeriata müstenit (uygun) olduğunu, bundan başkasının zaten mümkün olamayacağını savundu. (23) Elmalılı ayrıca 1908 Kanun-i Esasi tadillerinde bizzat görev almıştır.

İslamcıların meşrutiyet döneminde kurulan partilerle olan ilişkileri siyasi konularla içişliklerinin bir başka göstergesidir ki; sırat-ı müstakim ve Beyanu'l-hak dergileri ilk sayılarında İttihad Terakki'ye olan hayranlık ve bağlılıklarını açıkça ifade ettiler. Buna paralel olarak Meclis-i Mebusan'da ve partilerde yer aldılar. Meselâ Sâid Halim Paşa İttihad Terakki Fırkası başkanlığı ve sadrâzamlık, Mustafa Sabri şeyhülislamlık, İ.T.Fırkası üyeliği ve Ahali Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucu üyeliği, Elmalılı Evkaf Nazırlığı, Musa Kâzım şeyhülislamlık, Seyyid Bey İttihad Terakki Fırkası başkanlığı, Said Nursi İttihad-ı Muhammedi Fırkası kurucu üyeliği yaptılar. (24)

Cumhuriyet devrinde islamcılardan Seyyid Bey'in Adliye Vekilliği, Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Reisliği, Şemseddin Günaltay'ın Başbakanlık yaptığını da ifade etmek gerekir. (25)

C - RİSALELERİN TANITIMI ve DEĞERLENDİRİLMESİ

BİRİNCİ RİSALENİN TANITIMI ve DEĞERLENDİRİLMESİ

Risâle 1326 (1910) yılında Hasan Rıza b. Muhammed Derviş (26) (Dergüzinizâde) tarafından kaleme alınmış. İstanbul'da Matba-i Âmire'de basılmış

21 - Kara, A.g.e., s.:57

22 - Gerek "*Şer'i Siyasi Şerh-i Kanun-ı Esasi*" gerekse "*Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esasi*" metinlerinde yazarların bu tür gayretleri dikkat çekmektedir.

23 - İslamcılar'ın Görüşleri ile ilgili daha geniş bilgilerin bkz.: Kara, İsmail: *Türkiye'de İslamcılık Metinler/Kişiler*, Risale Yay., İst.; 1986.

24/25 - Kara, A.g.e., s.:57, Ayrıca bkz.: Tunaya, A.g.e., s.:4 vd.

26 - Yazar'ın Biyografisi bulunamamıştır. Olabilecek bütün kaynaklar araştırılmış, İslamcılık konusunda derinlemesine çalışma yapan kişilere sorulmuş olmasına rağmen bulunamamıştır.

tır. Risâle 40 sayfadır.

Dergüzinizâde'nin bu risâlesinde Kanun-ı Esasi'nin ilk beş maddesi şerh edilmekte ve maddelerde geçen terim ve konularla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Risâlenin adından da anlaşılacağı gibi şer'i ölçülerle Kanun-ı Esasi karşılaştırılmakta, aslında Kanun-ı Esasi'nin o güne kadar Osmanlı Hukuk sisteminin kaynağı olana "Şeriat-ı garraya" uygun olduğu ileri sürülmektedir. İleri sürülen görüşlerin zaman zaman âyetler ve hadislerle desteklendirilmekte ve açıklanmakta olduğunu görüyoruz.

Genel olarak islamcıların, özelde ele aldığımız risale yazarlarının, bu paralelliği (Şer'i şerif ve yapılan Anayasacılık çalışmalarının) vurgularken zorlamalarda bulunduklarını (27) ifade etmek gerekir. Batı düşüncesinde mülhem anlayış ve kurumların aynen alınması islami düşünce ve hukuk sisteminin özünden çıkmayan ve onda olmayan bu anlayış ve kurumların islam toplumu ve hukuk yapısına uymaması bu zorlanmayı ortaya çıkarmaktadır.

"Şer'i Siyasi Şerh-i Kanun-ı Esasi" adlı ilk risalede Kanun-ı Esasi'nin ilk beş maddesinin şerhine geçilmeden önce mukaddimede; vahdet (birlik) ve Kanun-ı Vahdet'ten (Tek bir kanun) bahsedilmektedir. Bütün varlığın devamının vahdet olduğu, Kur'an, Tevrat ve İncil'in incelendiğinde bunun görüleceği vurgulanmaktadır.

Kanun-ı Vahdet'in tabiatı ve ilimde olan bütün kural ve kanunların aşı olduğu ifade edilmektedir. Hatta Kanun-ı Vahdetin Dini Fıtrat (islam dini kastedilir)'ı dahi kuşattığı ifade edilmiştir. İşte bu Kanun-ı Vahdet, bütün iyiliklere emreder, kardeşliği emreder.

Dergüzinizâde daha sonra, bizde Kanun-ı Esasi (burda kastedilen Kur'an-ı Kerim'dir.) var mı idi? diye sorar ve cevaplar; vardı ama biz onun kıymetini bilmedik, o da bizi terketti. Kanun-ı Esasi diye adlandırdığı Kur'an-ı Kerim'in; Allah'dan gönderilmiş, beşerin değiştiremeyeceği, buna gerek te olmadığı, hakkı söyleyen, sadece dünya hayatını saadete erdiren değil, hakiki ve ebedî hayatı da saadettiren bir kanun olduğunu vurguluyor. Hatta halihazırda varolan; adalet, hürriyet ve

27 - Örneğin Kanun-ı Esasi'nin Birinci maddesi şerh edilirken: Osmanlı ülkesi bir bütündür, bölünemez" ifadesine ahlâki bir ölçü olan Kur'an-ı Kerim'den "ayrılığa düşmeyin" emri vurgulanmaktadır. Bu da bir zorlanmayı gösterir.

musavât (kardeşlik) (yazar bu hali hazırdaki bütün bu ifade edilen gerçeğe ulaşamadığını da vurgulayarak da) değil, gerçek adalet, hürriyet ve kardeşliği içeren bir kanun diye tanımlıyor.

Dergünizade, bu zamana kadar bu sayılan özellikleri bütün dünyada duyurarak mücahidin ülamayı sorar ve der ki; "Bak yaşasın o asker ki zifayı mütekâidin ülemaya bedeli cihad-ı ekber hürriyete dahi girip millet ve devleti ihyâya kalkışdı, yaşasın o halife ki hakkı kabul etti ve bu vechile yine mülûk olduğunu gösterdi." (28)

Risalede daha sonra Kanun-ı Esasi'nin maddelerinin şerhine geçiliyor. İlk maddenin(29) şerhinde, Eyâletlerden, devlet ve tanımlanmasından, hükümetten ve meşrutî hükümetten ve velâyet (velilik)ten bahsedilmektedir.

İkinci maddenin (30) şerhinde, payitaht olan İstanbul'un Osmanlı'nın diğer beldelerinden farklı olarak sahip olduğu özellikler ve Kanun-ı Esasi'nin bu maddesinin getirdiği yenilikler üzerinde durulmaktadır. Payitaht ile diğer beldeler arasındaki farklılığın asgari düzeye indirildiği vurgulanmaktadır.

Ayrıca, aslında Kanun-ı Esâsi'nin 17. maddesinde ele alınan müslim ve gayrimüslim tebanın sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklar üzerinde durulmakta, adem-i merkeziyeciliğin Kanun-ı Esasi'nin ilk maddesince reddedildiği ifade edilmektedir.

Aynı risalede üçüncü madde (31) şerh edilirken; islamiyetin maksadı; hilâfet, imamet-i kübra (Devlet başkanlığı), bunların tarifi, imam tayin etmenin farziyeti, imamın seçiliş şekli, imam seçmede ne tür şartlara uyulmayıp Bey'at (İmama bağlılık bildirimi), bey'atla ilgi hukuk; imamlığa ehliyetli olmanın şartları; Saltanat, imamet ve hilâfet arasındaki farklar ve hilâfet ve saltanatın nasıl tevarüs ettiği şeklindeki konular, içinde yaşanan dönemin problemleri de göz önünde bulundurula-

28 - Yazar, Kanun-ı Esasi'nin ilanı dolayısıyla bunları ifade ediyor ve Halife'ye övgüler sıralıyor.

29 - Kanun-i Esasi'nin 2.Maddesi: "Devlet-i Osmaniye memâlik ve kıtât-ı hazırayı ve eyâlât-ı mümtезeyi muhtevi olmakla hiç bir zaman da hiç bir sebeple tefrik kabul etmez.

30 - İkinci Madde: "Devlet-i Osmaniye'nin pâyitahtı İstanbul şehridir. Ve şehri mezkurun bilâdi Osmaniye'den ayrı olarak bir imtiyaz ve muâfiyeti yoktur."

31 - Üçüncü Madde: "Saltanâtı seniyye-i osmaniye hilâfet-i kübrayı islamiyeyi hâiz olarak sülâleti âli Osman'dan usulü kadimesi vechile ekber evlâda aittir.

rak değerlendirilmektedir.

Üçüncü madde şerh edilirken işlenen bütün bu konular işlenirken Kanun-ı Esâsi'nin ilgili maddesinin Kur'an-ı Kerim'e hadislerle uygunluğu üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Yani Şer'i şerif ile Kanun-ı Esâsi arasında bir uyum olduğunu, yazar yer yer ayetler ve hadislerle açıklamaktadır. (32)

Kanun-ı Esâsi'nin dördüncü maddesi (33) şerh edilirken; Hakka kulluk ile gerçek hürriyete ulaşılabileceği, müslümanların fert ve topluluk olarak i'layı Hakk (Hakkı yüceltme) için sorumlu oldukları; işte halifenin de bununla vazifeli olduğu söylenmektedir.

Dergüzinizâde, bu mücadelenin, cihad-ı ekber (nefisle mücadele) ve cihad-ı asgar (ordu kurup savaşmak) şeklinde iki tür olduğu üzerinde durmakta ve Ümmeti Muhammed-i ve özellikle mebusânı bu sorumluluklarına davet etmektedir.

Risalenin son bölümünde Kanun-ı Esâsi'nin beşinci maddesi (34) şerh edilmiştir. Bu maddede; "padişahın şahsı mukaddes ve gayr-i mesuldür" şeklindeki ifadenin Şer-i Şerife (şeriata) uygunluğu izah edilmektedir.

İKİNCİ RİSALENİN TANITIMI ve DEĞERLENDİRİLMESİ

"Kur'ân-ı Kerim ve Kanun-ı Esâsi" isimli bu risâle 1326 (1910) tarihinde, Enderunu Humâyun mektebi Müdür Muavini Kolçalı Abdulaziz (35) tarafından yazılmıştır. İstanbul'da Vezir hanındaki 48 numaralı matbaada basılmıştır.

Risâlenin "ifadei meram" başlığı altında söylendiği gibi Kolçalı Abdulaziz, "Metin" gazetesinin 11 Şaban 1326 (1910) tarihli ve yirmidokuz numaralı nüshasının

32 - Örneğin: "Kanun-ı Esasi'nin bu maddesi (üçüncü madde) şurutunu cami' ekber evladın tarafı padişahiden maba'de mevte muzaf olarak istihlâfı hükmünde olmakla beraber padişahın isteği vakitti onu fiilen istihlâfı müstahsendir."

33 - Dördüncü Madde: "Zat-ı hazret-i padişâh hasbel hilâfe Din-i İslâmın hâmisî ve tebâ-i osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır."

34 - Beşinci Madde: "Zat-ı hazret-i padişâhinin nefs-i humâyunu mukaddes ve gayr-i mesuldür."

35 - Kolça; Çinde bir kasabanın ismidir. Kolça Abdulaziz'in Biyografisi bulunamamıştır.

da; "hürriyet, musavât, usûlü meşveret ve Kanun-i Esâsi'nin Kur'an-ı Kerim'e muvafık olduğunu muhtevî ve medeniyet-i islamiyenin esasını hâvi " bir yazısını, daha da genişleterek "Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esâsi, hürriyet, musavât (kardeşlik), usul-ü meşveret, Hürriyet ve Hududu" şeklinde bir risale halinde yayınlıyoruz.

Kolçalı Abdulaziz'in bu risalesinde Hürriyet ve Hududu, musavat ve usûlü Meşveretten bahsedilmektedir. Kolçalı: "Medeniyeti islamiyenin bu hâl ve insicamını gören hilâfet-i mefhome-i islamiye ve millet-i muazzama-i osmaniye Kur'an-ı Azimûşşanın evvelden bahş buyurmuş olduğu hürriyet, musavât, usulü meşveret ve levazımıyla (gerekleri ile) ameli mütazammin olan Kanun-i Esâsi ile harekete bu ke-re tecdîden başlamışlardır ki ..." (36) ifadesiyle risâlenin özünü ortaya koymaktadır.

36 - Yazar, burada Kanun-ı Esasi'nin getirdikleri Kur'an'ın ölçülerinin olduğunu, Osmanlı'nın gerilemesinin sebebinde bu değerlere hakkıyla sahip çıkılmaması olduğunu vurgulamaktadır. Birçok islamcı da bu görüşü savunmaktadır.

I - BİRİNCİ RİSÂLE : ŞER'İ SİYASİ ŞERH-İ KANUN-İ ESASİ

1 - Mukaddime

Bazı İtmââtı Arşıyye

Kur'an-ı cem-i hakikatı okuyanlar, İncil aşkı ruhdan ders görenler, Tevrat-ı fark şeriatı bilenler, kitab-ı kâinâtı az çok anlamağa yeltenenler umumen teslim ederki medar-ı bekâyı nizam ve intizamı âlem vahdettir. Evvelîn pâye-i silm-i irtikâ ve i'tilâ vahdettir. Âhirin pâye-i mirâc-ı hudâ vahdettir.

Biraz daha tetkîk edilirse vahdet olmazsa hiç bir şey hasıl, hiçbir kemal mutehassıl olmazdı.

Hulâsa esâs-ı vücud vücud-u vahdettir.

Kavânin-i tabiiyenin, revâbıtı-maddiyyenin en şâmili en azimi en kavisi, en bedîî, en kudsîsi vahdettir.

Hikmet-i tabiiyede, ilmi heyetle, gördüğümüz kavaninin cümlesi birden kanunu vahdetten müteferri' ve onda müntemi ve ânda müntehi ve fânidir.

Tek ve kahhar (kahredici) olan Allah'tan başka ilah yoktur.

Kanun-ı vahdetin bir zerreden bedee ile umum eşyada seryânı her ân ve dakika nefsimizde bile görüp geçirmekte olduğumuz bir haldir.

Acaba bir kelime olsun söyleyebilmek için maddi ve manevi kuvve ve alâtımızın cem-i teveccüh ve sa'y etmeleri mecburiyetinden kurtulduğu var mıdır?

Bir şahsın kuvve-i gadabiyyesi sorana, kuvve-i şehviyyesi tokla gelir ve kuvve-i irâdiyesi bu iki cevâzıb-i mütedadiye esir olur iken zannetmem ki kuvve-i nâtıkası harfi vahid söyleyebilsin.

Kanun-ı vahdet kavânini tabiiyenin, revâbıtı maddiyyenin babası, anası, esâsı, asilesâsı olunca kavânin mevduanında asıl esâsı olduğunda şüphe edilmez. Âhengi umumi-i milel ve düvelden rûnemâ olan vahdete bak.

Kanunu vahdeti ilahiyatdan tabiiyata, maddiyyata, mevzuâtâ kadar naklı-

mız taaccüb olunmasın zira (din-i fitratın) (1) kavanini her şeyi hîtasına almıştır.

Kanunu vahdetin nazım-ı umur-u âlem olmasındandır ki herşeyde ve hatta ulumda dahi zaten bir ruchet-i camia-i ve vahdet-i kavebi tasnif ve mesâil ediyor.

İmanlara medeni bittabi deniyor ve bundan insanların tabiatında münferiden yaşamaya kudreti olmayıp vahdet-i medeniye dairesinde yaşamağa olan ihtiyacına işaret kastedilir.

1 - (Dini Fıtrat) nedir? Evet dini fıtrat dini islamdır. İşte hadisi: "Her doğan çocuk ancak islam fıtratı üzerine doğar. Sonra onu babası yahudi, hıristiyan ve mecusi yapar." Asr-ı hatır hüvesekeran dini tabii diye din ihdasıyla bazı kanunlar vaz' etmek istemiş ve etmiş idi. Ya acaba bunlar mingayri şuur aradıkları şeyin bütün ulviyetiyle, bütün kudsiyetiyle ahd-ı fıtrattan beri dinül-lah, ve fıtratullah ve dini islam olduğunu öğren idi.

"Kitap (ortaya) konulmuştur. Suçluların onun içindekilerden korkarak: "Vah bize, bu kitaba da ne oluyor, ne küçük ne büyük hiçbir şey bırakmıyor?" dediklerini görürsün. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabb'in kimseye zulmetmez." (kehf:49) demezler idi. Fakat heyhât ki hakim-i kadr tehâne-i ezel

"Rabb'in dileyseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilaf edip durmaktadırlar. (Hûd:118). Yalnız Rabb'inin acıdıkları (bu ihtilafın dışında kalmışlardır.) Zaten (Allah) onları bunun için yaratmıştır. Rabbi'nin: "Andolsun, ben cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım!" sözü tam yerine gelmiştir." (Hûd:119) diye meseleyi hal buyurmuştur.

Bakınız bir dineki nebi metbûiyle beraber umum tâbileri "Ve deki Rabbi ilmimi artır." diye taleb-i ezdiyâde-i ilimle me'mur oluyor. Bakınız bu dine ki umum tâbileri ile beraber metbûli' dahi

Deki: "Ey kitâp ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sağlamış, bir çoğunu da saptırmış, düz yoldan sapmış bir milletin keyiflerine uymayın!" deyû dinde hakkın gayrısında gûlûv-ve taassubdan beni alıyor.

İşte sen böyle bir dine istersen din-i fıtrat ya dinüallah ya din-i islâm de. İstersen hiçbir şey deme. Heman ândan maksud-ı asli olanı refet. İlme doğru tevcih-i kalb ve kâlip et. de şu iki haslet sana ne telkin eder ise onunla amil ol kâfidir.

Onun içindir ki her ferd-i insânî evvelâ nefsi ve âilesi için bir vahdet-i menzileye sâniyen o menzilin muhit, maddiye ve mâneviyyesinde bulunduğu bir vahdet-i medeniyye ya vahdet-i memlekete müftekar olur.

Bir şahsın gerek nefsinde gerek âhir ile münâsebetinde ilmi ihtilâka, hıfz-ı sıhhat-ı bedeniye ve ruhiyyesine âid ahkâmı ilmiyeye ne kadar ittiba' mükellefiyetinde bulunur ise ilmi tedbir-i menzil, ilmi tedbir-i medine ve memleket kavaid-i asliyelerine dahi o kadar ittiba' mükellefiyetinde bulunur.

Şahs-ı nefsinde, menzilinde, memleketinde kanunu vahdete ne kadar riâyet ederse o kadar mebu'd olur.

İlm-i tedbir-i menzilde şahsı dahi dahil olduğu halde âilenin saadetine doğru tevcih-i kalb edileceği gibi ilm-i tedbir-i memleketle ailesi dahi dahil olduğu halde memleketin saâdetine doğru tevcih-i veche edilir.

Zirâ şahsın saâdeti evvelâ şahsın mevcudiyet-i maddiyye ve maneviyyesinin sâniyen ailesinin eczâyı vucudi farz olunan efradının hem âhenk ve fak-ı vahdet olmasına merbut ve buda kendisiyle âilesinin muhitinde memlekette hem âhenk ve fak-ı vahdet olmasına minvattır.

Kanun-u vahdet böyle es esası vücud olduğu gibi gayriyet ve meğayiret dahi mahir her vücud vücuddur ancak kanunu vahdetin küllüyeti ihâtası, istilâsı karşısında gayriyet ve mağayiret mefkud olmakla onun âlem-i vücudda vücudi bir vücud araziyyeden ibaret kalır ki bu da vahdetin meratibi kesret-i idadta olan severi tecelliyat bedeesinden başka birşey değildir. Vahdet-i Kanunidir ki insanlara bir ve takvada tââveni, isim ve ad ve anda adem-i taâveni emreder. Vahdet-i Kanundur ki insanların cümlesini (Ey Adem oğlu) deyû bir ihveti umumiyede cemeyler. Vahdet-i kanundur ki ihvet-i nesebiye ve rizâye ve diniyyeye merââni tavsiye kılar.

Vahdet-i kanuni olmasa hiç bir şirket hiçbir cemiyet hiçbir millet ve devlet teşkil etmez ve özlemde görülen şu âsâr-ı taâvün görülmezdi.

Kesreti şahsiyelerden minba's gayretler vahdet-i âileye mani' olmadığı gibi kesret-i âilelerden minba's gayriyetler dahi vahdeti memlekete mâni' olmaz. Çünkü merâtibi kesret i'dad dahi birer suveri tecelliyât-ı vahdetten başka bir şey değildir diyor idik.

İmdi cemiyat-ı beşeriyeyi teşkil eden i'za şahsiyet-i ferdiye, şahsiyeti kavmiye, şahsiyeti mezhebiyelerinde yek diğerine karşı ne derecelerde müteğayir olur ise olsun mesâlih-i umûmiyelerinde, küllüyat-ı umurlarında, menâfii müştereklerinde yine muhafazai vahdetle vâsıl ser menâzil-ı makasid ve âmâle olur eker böyle olmazsa her şahıs, her kavim, her millet taâli şüûni ilmiye ve ilmiyelerinde, muhafaza ve müdafaa-i hukuklarında kendi kuvvetlerinden başka bir kuvvetden istifâde edemeyen bir sahib-i ilm, bir tacir hükmünde kalur.

Allah Buyurdu:

Sureti Enbiya 22 : "Eğer yerde ve gökte Allah'dan başka tanrılar olsa idi, ikisi de (yerde gökde) bozulup gitmişti. Arş'ın sahibi Allâh onların nitelendirmelerinden (ortaklara ve arzulara muhtaç olmaktan) yüce (münezzeh)dir.

Sureti Zümer 6 : "Sizi bir canlıdan yarattı..."

Sureti Enbiya 92 : "İşte ben sizin ümmetiniz (olan tevhid ve islam milleti), bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin."

Sureti Al-i İmran 103 : "Ve topluca Allah'ın yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Hani siz birbirimize düşman idiniz (Allah) kalblerinizi uzlaştırdı. O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz. (Allah) sizi ondan kurtardı. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki; yola gelesiniz."

Sureti Maide 2 : "... iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın."

2 - Tezkire

Bizde Kanun-u Esâsi varmı idi?

Evet var idi hemde öyle bir kanun-u Esasi ki vaz'ı beşer değil, Tenzil-i İlâhi yed-i acz beşerle değil. Abese: 13-14-15-16 "O öğüt sahifeler içindedir: değer verilen-saygı ile yükseltilen, tertemiz (sayfalar) - yazıcıların ellerinde : -Değerli, iyi (yazıcıların)." Yedi envar ve akdarıyla yazılmış. Kâbili tashih ve tağyir ve tebdil ve fâni değil, Gayr-i kabil-i tashih, la yeteğayyar, layetebbeddel, bâkî; kitab-ı sâmet değil, Kitab-ı nâtık-ı bilhak,yalnız saâdet-i fâniye-i dünyayı değil, Saâdet-i ebediyye-i hakikiyyeyi zamin. Mediniyeti hazıraya değil, Hakikiyyenin aksal gââyât kemâlâtına sâik. Adâlet

ve hürriyet ve musavat hazıra-i değil. Adâlet ve hürriyet ve musâvât-ı hakıkiyye-i câmi. Beni Ademin (Adem oğlu) yalnız maişeti cismiyesini biraz da ruhuyesini değil onlarla beraber onun mertebe-i beşeriyeden melekîyete melekîyetten lehviyete esâdını hasılı insâniyet-i hakıkiyesini mü'min idi.

Ey ne oldu? Ne olacak. Biz ânı hakkı tilavet ile tilâvet edemedik. Tertil edemedik. Mündericatını dinlemedik. Anlamadık. Verae zahrımıza ilkâ eyledik. Oda diyor ki; eğer siz benim kadrımı takdir ve hakkımı ihkâk etmez, alemlerinizde cihda tebliğden suku medâhine ile temennû' emirleriniz şehvât-ı nefsâniyesiyle temetta' etmeğe koyulup beni muattal eder ise ben de başka kisvelere bürünüp başka diyar ve ricâlde icrayı ahkâm ettikten sonra döner ve yapacağımı yaparım diyor idi. İşte oldu bitti. O kanun-u ekumu ilâhi idiki en büyük halifeyi hutbesinde (aman eğer bende bir eyrilik görürseniz beni doğrultunuz) yolunda en sâlim bir kalble ümmete karşı hasbetallahi Teâlâ zelletler arzına mecbûr edecek meâli-i ahlâk bahşeder. O kanunu akdes-i Rabbani idiki ümmetten en küçük birisini (Ey ne zannediyorsun eyer eyrilirsen seni şu kılıcla doğrulturuz.) zemininde en sâlim bir kalble halifesine karşı yine hasbetallahi Teâla secâatler gösterecek uluiyetler temin ederdi. O kanunu a'dil ve erham idi ki; fukuhası (zımmiye husumet müslime husumetten şiddetlidir.) deyû tahtı adaletinde bulunan milel-i ğayri müslimenin hukuku dünyeviyesini millet-i islâmiye hukukundan ziyade muhafaza eder idi. O kanun-u ekmel ve enzam idi ki Rasûl Ekrem (cihadın efdalı zalim sultana karşı hakkı (hak kelime) söylemektir.) diye cihadı hürriyeti en parlak cihad olmak üzere ilan eder idi.

E nerde idi o mücahidin ülemâ ki bütün bu uluhiyyâtı ümmete, devlete, Avrupa, Asyaya duyursun?... Bak yaşasın o asker ki zifayı mütekaidîn ulemaya bedeli cihad-ı ekber hürriyete dahi girip millet ve devlet-i ihyâya kalkışdı yaşasın o halife ki hakkı kabul etti ve bu vechile yine eftali mülûk olduğunu gösterdi.

3 - Maksadı Şurû': 1.Madde ve Şerhi

Birinci Madde:

"Devlet-i Osmâniye memalik ve kıtât-ı hazırayı ve eyâlât-ı mümtezeyi muhtevi olmakla hiç bir zamanda hiçbir sebeple tefrik kabul etmez."

Şerh :

Eyâlât-ı mümtâze Hicaz, Mısır ve Tunuz ve Girit ve Cebel-i Lübnan ve Sisâm ve Rumeli ve Bulgaristan gibi yerlerdir. Bosna Hersek ve Kıbrıs gibi yerler eyâlâtı mümtâzeden değildir. Belki tarafı devletten işğalı muvakkat namı altında âriyeten yâhut emânet birer ecnebi devlete verilmiş memleketi adiyedendir. Vilâyeti mümtâzenin eczayı esâsiyeye devletten olmasına ve Kanun-u Esasi'nin vezâif ve hukuk-u esâsiye-i devlet ve millete ait bulunmasına mebnî Kanun-u Esasi'nin vilâyatı mümtâzeyeye dahi şumul ahkâmı durur yeddir. Eyâlâtı mümtâzenin suret imtiyazları olbabda verilmiş olan fermanların, ahdnâmelerin hâvi olduğu elfâzın aynen görülmesiyle bilineceğinden biz onları ba'dehû yazacağımız zeylişerhde görmek üzere evveleminde devlet nedir ve hukuku vezâifi nedir onlardan bahsedelim.

a) Devlet:

Devlet imlay-ı asliyede tay-i merbuta ile devle suretinde yazılıyorki lûgatta galabe ve devr inkılâp manâlarına gelir. Nitekim (Likeylâ tekûnu devleten beynennâs) ayet-i kerimesinde ğalebe manasında ve (Vallâhu yüdâvilühâ beynennâs) ayet-i kerimesinde devir manasına gelmiştir. Lisânımızda musta'mel tedâvül ve müdavele masdarları dahi hep ondan müştaktır.

Devlet ıstılahta meâni-i mezkûr eden ekseriya galebe manasının mülâhazasıyla bir takım heyâtı içtimâiyenin şahsiyeti ma'neviyesine ıtlak olunur ki bu tarif cumhuriyetle idare oluna gelen devletlere dahi şâmil olur.

Bu makamda saltanat ve hükûmet kelimeleri dahi kullanılır ise de cumhuriyet için saltanatı milliye gibi bir kayd ile takyid etmeksizin mutlaka saltanat tabiri ancak kaydı mezkurun mülâhazasıyla mücâza olur.

Hükûmet esâsen iki nevidir, birincisi, hükûmet mutlaka-i zalime ikincisi, hükûmet-i meşruta-i âdiledir. Bu ikinci nevi hükûmetler dahi iki kısım olur ki anlarda ya hükûmet-i meşruta-i şeri'yye yahut hükûmet-i yahut hükûmet-i meşruta-i akliyedir. İmdi birinci nevi' hükûmetin vucudi ender ve mevcud olsa bile hâhika denilecek kadar gayr-ı muteber olmakla ona hükûmet demek bile abes olur. Şân-ı hükûmete şîn verir.

İkinci nevi' hükûmetin birinci kısmı olan hükûmet-i meşrûta-i şeri'yye ise ahd-ı nübüvvetten beri hükûmât-ı mukaddese-i islâmiye idi. Şimdiye kadar

hükûmât-ı islâmiyenin böyle bilinmemesi ise hak hâkimiyetin nazar şeriadda ne gibi sıfatlarla ihraz olunabileceğinin bilinmesinden suistimalden başka bir sebebe müstenid değil idi. Sair hükûmât-ı medeniye ise hep hükûmet-i meşrûta-i akliye kısmındadır.

Gelelim her devlet-i meşrûtu ve hususuyla hükûmet-i meşrûta-i şerî'yye muzâf olduğu heyât-ı içtimâiyyenin , ammenin velisidir, eminidir, râî'sidir veli demek karib ve muhib ve nâsir ve mütesarrıf demektir ki masdarı velâyettir ve velinin buradaki karib manası karib hassi ve karib hükmiyenin her ikisine de şamildir. Zira (1) mevlel itâka (2) ve mevlel mevâlâte dahi veli denilir ki bunların karabetleri karabet-i hükmiyedir.

b) Velâyet:

Velâyet, ğayri üzerine ister rıza ister iba etsin tasarrufun nefâziidir diye ta'rif olunur ki oda ya âmme olur ya hâssa olur.

Velâyeti Hâssa

Velâyet-i hâssanın birkaç mertebesi vardır. Birinci baba ve dedenin ve dedenin babasının evlâd ve ehvâdının defi' mazarratları ve hıfzı ve celbi menfaatleri içün onların nefislerinde ve nikahlarında ve mallarında olan hakkı tasarrufa âid olan mertebedir ki bu mertebe-i velâyet sahiblerinin vasfı zâtlarıdır.

İkincisi sığarın yalnız nikahında velâyeti olan baba ve dedenin ve dedenin babasının ğayri asabât ve ona ve zevilerhâmın velâyeti mertebesidir.

Üçüncüsü sığarın yalnız malında hakkı tasarrufi olmak üzere ta'yin olunan vâsinin velâyeti mertebesidir ki oda ister vâsi muhtar olsun ister vâsi mensûb.

Dördüncüsü müteveli-i vakfın velâyeti mertebesidir.

Beşincisi vekilin velâyeti mertebesidir.

1 - (Mevlel itâka) Bir köleyi âzâde eden kimseye denilir.

2 - Mevlel mevâlâte) dahi arabin ğayri olan bir mühtedinin bir müslime eğer ben bilâ vâris vefat edecek olursam sen bana varis ol. Benden dahi bir cinayet sadır olursa diyetini akıl yani zâmin ol diye o müslimle karabet etmesine denilir.

İzâhât-ı ânefeye nazaran velâ-i itâka ve velâ-i mevâlânın da velâyetin altıncı ve yedinci mertebeleri deyû tevsîfî câizdir.

Velâyet-i hâssa hakkında verilen şu tafsilattan vesâyetin velâyet dahilinde olmasıyle vesâyetin hâs olduğu görülür ise de ketebi mahsusasında işaret olunduğu vechile bazen mutlaka vesâyetin mutlaka velâyet manasında dahi kullanıldığı olur.

Velâyet-i âmmenin ta'rifât ve taksimatiyle vezâif ve hukukuna gelmezden evvel bir kere velâyet-i hâssanın vezaif ve hukukundan bahsedelim. Tâki birincisi ikincisine kıyasen bilinsin

Velâyet-i hassanın birinci mertebisinin vazifesi henüz sağır ve sağır hükümünde bulunan bir acizin zuhuru rüşd ve iktidarı bene intizâren nefsinin, ırzının, malının muhâfazasıyla mukayd olmak üzere onun celb-ı menafi' ve defi' mezârî uğrunda maâsen ve meâden müsteid olduğu her nevi' istikmâlâtına yahut ta'bir-i âhir ile ilmen ve amelen ve ruhen ve bedenlen saâdetine hizmettir.

Velâyet-i hâssanın bu mertebesinin yüklendiği bu vezâife mukâbil hâiz olduğu hukûkunun dahi şer'an, kanunun akli selîmin tecviz ettiği suretlerde onun nefsinde, nikâhında, malında tasarruf kelimesinde müctemi' olduğu zâten meratibi velâyet bahsinde görülmüştür.

Velâyet-i hâssanın beşinci mertebesinde gördüğümüz vekâlet dahi kanunu medenimiz (1449.) maddesinde birkimse işini başkasına tefviz etmek ve o işte onu kendi yerine ikâme etmektir diye ta'rif olunup sebebi teşrii' gösterilmemiş isede sâir kütübi fıkhiyede bu ta'rife müvekkilin aczi yakasdı terfihi sebebi teşrii' gösterilmesi vekâletinde bir minval bilâ merâtibi velâyetde olduğunda şüphe bırakmaz.

Velâyet-i Âmme

Velâyet-i âmmeye gelince bununda sahibi devlet kelimenin ta'rif-i ıstılahisinde zikrolunan şahsiyet-i maneviye'nin bir vücudu mücessemi olan imamdır, emirülmü'mindir, sultandır. İmamın raayet üzerinde tasarrufu maslahata minvattır. Velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdır kavâidi fıkhiyesinden dahi anlaşılacağı vechile veli hâsın vazifesi tahtı velâyetinde bulunan sığârın umûru husûsiyesine munhasır olduğu halde alel ıtlak efradın umuru umûmiyelerine âiddir.

Vâkıa velî âmın veli hâsın vezâifi hususiyesine müdâhale edemezse de mesâlihi umûmiye nokta-i nazarından onların vezâifi hususiyesinin suverî

icrâyesini dahi tahtı nazaratında tutup red ve kabul ve ibtal ve tenfiz ile muvazzaf-
dır.

Veli âmin deruhde ettiyi şu vezâife mukâbil hâiz olduğu hukuk ise aynı veli
hâsda olduğu vechile şer'an, kânunen, akli selimin tecviz ettiği suretlerde umur-u
umumeye-i efrâda tasarruf kelimesinde mûctemi' olur.

Ve bir sağırin veli hâsı olmadığı halde mutlaka velisi veli-i âm olur. Nite-
kim fukahayı kiram (El sultanı veliyyûn minel ûlâ lehû (velisi olmayan için sultan
veli olur.)) deyû bu kâideyi takrir etmişlerdir.

Her iki mev'i velinin hâiz olduğu hukukta alınan şu şer'i ve kânun ve akli-
selim kaydelerine bakılsa mutlaka velîlerin hakkı tasarruflarının maslahata mûkûf
olduğu ve ancak... nokta-i nazar maslahatı şahsiye ve cüziye ve diğerinde ise masla-
hatı âmme ve külliye bulunduğu tahakkuk eder.

Velayet-i hâssada beyan olunan meratib velâyet-i âmmede dahi vardır. Zira
(Peygamber, mü'minlere canlarından ileridir..." ahzap:6) ayeti kerimesi halife-i
zisânın zât-ı pâk mübüvvetpâhiden iktibâsen ehli imanın nefislerinde dahi hakkı ve
velâyeti olduğuna ve belki nefislerinden dahi ûlâ bulunduğuna bir hucceti sarîhadır.
Halife-i zisânın enfesü mü'mininde velâyeti olunca nikâhlarında ve mallarında dahi
hakkı velâyeti olması uluiyyette olur. Bir hükümdar adil-eb müşfik umûm olmakla
sâir teba-i sadası hakkında dahi velâyetin işbu birinci mertebesini hâiz ve
binâenaleyh şer'an müsaadesi dâiresinde tasarrufu câiz olmak lazım gelir.

Yukarıda devlet kendi heyeti içtimaiyesinin velisidir denildikten sonra
emînidir râiyesidir demiştik. Velâyet hakkında verdiğimiz izâhatı fıkhiyeden
velâyetin bu iki sıfatı dahi câmi' olduğu anlaşılıyor ise de biz devletle tebea arasın-
daki ittihadı, râbıtayı biraz daha izah edebilmiş olmak üzere şu hükümleri dahi ve-
retiliriz.

Devlet emindir milled vediadır, emânettir. Devlet râiyadır, çobandır millet
raiye her ikisinin dahi mâliki ve mâliki hukukuyesi Allah'dır. Mutlaka devletler
hadimdir milletler mahdumdur. Sidi milletin mesûd aleyh olabilmesi hidmeti hak ve
halkta yani zatı ve sıfatı ve efâli mukaddese-i nebeviyyede ifnayı vücud müsteâr ile
ihrazı hilâfete müküfdur. Yoksa devlet milleti için hadimiyet sıfatını bile ihraz ile
şerefyâb olamaz.

Kâle (S.A.V.) : (Bir kavmin efendisi, onlara (kavme) hizmet edendir."

4 - İkinci Madde ve Şerhi

İkinci Madde : "Devleti Osmaniye'nin pay-ı tahtı İstanbul şehridir. Ve şehri mezkûrun bilâdi Osmaniye'den ayrı olarak bir imtiyaz ve muâfiyeti yoktur.

Şerh:

Paytahtın şimdiye kadar bilâdi sâire-i osmaniye'den hizmet-i askeriyece olan istisnasından başka resmi, kanuni hiç bir farkı yok idi. O da zaten paytaht ehâli-i müslimesinin umûmunun birden makamı hilâfetin vereceği bir emir üzerine her an için hizmeti askeriye'ye mahyâ bir halde bir kuvve-i askeriye-i dâima farz olması nazariyesinden ileri gelmiştir zannoluyordu.

Halbuki bu cihetçe bilâdi sairenin dahi İstanbul'dan âdeta bir farkı olmasıyla ve hukuk ve vezâifi eşhasda tesviye ve musâvât kanun ezliyesi takrir olunurken beynel bilâd farkı mezkûrun ibkâsı câiz görülmemekle işte bu madde ile İstanbul şehri dahi kendi seviyesine indirilmiştir. Mekâtibi âliye ve tes'sîsâtı sâire-i medeniyyeye İstanbul şehrinin merkezîyeti dahi bu madde ile merfû' demek olduğundan bilâd-ı sâirenin dahi ba'demâ İstanbul seviye-i irfan ve medeniyetine çıkması ümid olunur. Hizmeti askeriye'de istisna kelimesi ser rüştesi ile acabâ biz milel-i gayri müslimenin dahi hizmeti askeriye'den istinâ edilmiş olmalarına bedeldir diye bedeli askeri nâmı altında vermekte oldukları verginin lağvı talebiyle hizmeti askeriye'ye duhul arzusunu izhâr etmeleri meselesini bu madde şerhinde tetkik edebilir miyiz. Vakıâ bu meselenin Kanun-u Esasi'nin musâvât hukuku ve vezâife dair olan Onyedinci maddesi şerhinde muvakkî tetkike alınması lazım gelirse de tetkikâtı esâsiyyeye orada girişilmek üzere biz şimdilik istıtrat kabilinden olarak milel-i gayri müslimenin dahi hizmeti askeriye'ye alınmalarının ahdü nübüvvetten bin mesbûk bir emri câiz olduğunu işte şu nakli âti ile dahi ispat ederiz. yalnız şu faik vardır; millet-i islâmiye tarafı şeriden l'lâyı hak ve kelime-i hak için fısebillillah nefsen ve mâlen cihâda, hizmet-i askeriye'ye mükellef iken milel-i gayri müslimenin tarafı şeriden öyle bir mecbûriyeti yoktur. Belki milel-i gayri müslimenin tarafı şeriden mükellefiyeti nefis ve emvalleri üzerinde mazrup olan tekâlîfi ma'lûme-i mâliyedir. Meğer ki ahdü nebeviyyede olduğu gibi kendi ihtiyarı vicdâniyeleri ile yâhut bir ahd ve zimmeti sabıka ile hizmeti askeriye'ye iltizam edeler. Buna diyecek olmaz. Birde bizim buradaki adem-i mükellefiyet tabirimiz adem-i

muhâtabiyet manasına alınmamalıdır. Zirâ biz burada mükellefiyeti mecburiyet-i seriyye manasında alıyor idik. Hitâp ise alattahyir ukalâya âmdır. Şu halde bize ilm-i usulde kavli mu'temed üzere mileli gayri müslime dahi teabbüdattan olan hizmeti askeriye ile muhataptır diye muârata olunamaz belki melek-i gayri müslimeyi hizmeti askeriye ile fiilen mükellef ve mecbur tutmak isteyen kânun olsa olsa işte bu kanun olur.

Milleti islâmiyede hizmeti askeriyenin bir vecibe-i diniyye olduğu gibi mileli gayrimüslime de dahi hubbu vatan tahassüsâtı mubârekesinin sevkiyle osmanlılık namı mübeccelinin aşk ve garâmıyla bir vecibe-i kânûniye-i vataniya addolunması maksad hizmeti yekdiğerine hemen hemen takrib ettiğinden mileli gayri müslimenin şu vecibesi kânûniye-i vataniyyei isticâb etmeleri cidden şâyân sâpâş ve âferindir.

Bu maddenin refi ve ilka etmek istediği imtiyaz ve muâfiyetler merkezi hilâfetten ziyâde şakânene âid ve mahzâ gelecek onyedinci maddeye tevdi almak üzere onun takrir etmekte olduğu hakuk ve vezâif-i medeniyece musâvat aslına müsteniddir. Nitekim zâtı maddenin fırka-i ûlâsında; pâyıtaht İstanbul şehridir diye vukubulan tahsis dahi buna şahittir. Şu halde fıkra-i saniye-i 17.maddenin beyanına mevzû olan musâvat hukuk ve vezâifi aslına tevdiyeyi tazmin etmekte olması sebebiyle fıkra-i ulâdaki tahsis özü deyilip 208.maddede mevzubahis olan tevsi'-i me'zûniyet usûlu dahi adem-i merkeziyet manasında anlaşılıp adem-i merkeziyet usûluna berâat isnihlâl ittihaz etmek câiz olamaz. Zirâ adem-i merkeziyetle (vukuf) badel firak mahzuru mevcut ve bu ise Kanun-u Esasi'mizin daha birinci maddesiyle merduddur. Öyle ise bu madde beynel bilâd tahsisi merkez hilâfetle refi' imtiyaz-ı kazıdelerinin ceminde hem vazı' imtiyaz hem refi' imtiyaz nevinden değildir. Vak'a merkezi hilâfet için bazı husûsiyet var isede oda imtiyazat nevinden olmakla beraber erbâbınca, ulemâyı haâkiye-i islâmiyece malum olmakla umum osmaniyâne âid olan bu kanunda ondan bahis zâiddir.

5 - 3.Madde ve Şerhi

Üçüncü Madde : Saltanatı seniyye-i osmaniye hilâfeti kübrayı islamiyeyi hâiz olarak sulâlei âli Osman'dan usûlü kadimesi vechile ekber evlada aittir.

Şerh:

Saltanat tabirinin lugaççe olan manayı hususinin dahi mülâhazasıyle devlet ve hükümet makamında kullanıldığı izahat-ı sabıkadan anlaşılmıştır, zannolunur.

Şimdi hilâfet nedir ânı görelim. Fakat hilâfeti bilmek onun muzâf olduğu islâmiyeti bilmeğe vakıf olmakla bizde evvelâ islâmiyetin nazar-ı hikmette olan maksadını saniyen hilâfeti bildirelim.

a) Maksad-ı İslâmiyet

İslâmiyetin maksadı nedir? Evet islâmiyetin maksadı, yalnız hakka, ihdaz-zat ve vahdessıfât olan hakka hasrı ubudet, tahsis-i ibadet, temhız-ı ubudiyyet edip masivasını ona teşrik etmek yani sâir herşeye karşı ihraz-ı hürriyet içindirki buda câmi mekârim ahlâk demektir.

Tabir-i âhir ile islâmiyetin maksadı her hangi saye meselâ mefse, huzuru nefse, hevâ ve heves, dünya ve âhirete ve melek ve felek ve tabiat ve emsâli şeylere memluhiyetten kurtulup, yalnız hakka memlukiyetten ibarettir. Öyle ise biraz da hakkı öğrenelim tabi ona abd olalım.

Evet hak zat-ı haktır. (1)

Hak zatı ulviyyettir. Ona abd olmaktır.

b) Hilafet:

Hilâfet lugatte halefden bir zatın yerine geçmeye kâim-i makamı olmaya ve saireye denilrki cemi hülafâ ve helâife gelir istihlaf dahi bu mede-i asliyedendir.

Her insan canib-i fitrattan mevdu-ı yed-i emanet olan şeylerde meselâ nefsinde, malında, ailesinde, hüsnü tasarruf ve isti'mal etmek üzere müstehlif olduğu halde Enbiyayı kiram meb'ûs oldukları ümem ve akvamin terbiye-i ruhuye ve maddiyesine memur hülafayı ilâhiyedir. Enbiyayı kiramdan sonra onların kâim-i makamı olanlara dahi onlar gibi halifetullah tabiri yalnız indel bazı mecaz ise de enbiyayı kiram ile hülafası arasında olan fark-ı azime işaretten indel cumhur halifetullah tabiri yalnız enbiyaya ve halife-i resûl tabiri hulefâ-i raşidine tahsis edilmiştir ki bu da

1 - Hak burada hakkaniyet ve adil manasınadır.

ayni edeb maallah demektir.

Maa haza halife-i sâni risâlet penâhî Ömerül Baruk (R.A.) Efendimize dahi te'dib-i maafasul kabilinden olarak halife-i hâlife ve emirül mü'minin dahi denilmiştir.

c) Hilafete İmâmet-i Kübra Tesmiyesi :

Hilâfetin vazifey-i asliyesi her emr-i saâdet-i bahşâda ve bi tahriri âlimi hakka ve ilmin cemi kalb ve kalıplarıyla huzuru hazreti Hakk'a takdim-i ilâyı illiye-yi kemâlâta isâ'dı demek olan hususda onlara imâmet olmakla ona bu cihetten imâmet-i kübrâ dahi denilmiştir ve binaenaleyh bu mertebe-i azmiyyeye nâil olanlar imamül müslimin ünvanı dahi almıştır.

Yalnız cemaat namazları için taraf-ı hilâfetten istinâbe tarikiyle telakki olunan imâmet dahi imâmet-i sağradır. Gelelim hilâfet-i ilahiyyenin veya hilâfet-i nebeviyyenin niyâbeti âmme diye tasavvuru dahi mecazdır. Zira amme tarafından bu hilâfetlerin hilâfet-i ilahiye yahut hilâfet-i nebeviyye diye kabulü niyâbet-i amme manasını dahi mutazammındır.

Bunu anlamak için sefer hikmette kütübi fıkıhda kâh hukuk kâh tabirinin irad edilip hukuk-u âmme, hukuk-u umumiye diye tefsir olunduğunu kâh hukuk-u âmme, hukuk-u umumiye tabiri irâd edilip hukukullah diye tefsir olunduğunu görmek kâfidir.

Hatta arayan bu babta sarahat-ı katıyye dahi bulur.

d) Tarif-i İmamet :

Mevâfıkta imamet-i Kübrâ umur-u din ve dünyada riyâset-i âmmedir denildikten sonra dahi daha câmi ve dahâ mâni bir tarif ikâme-i din ve hıfz-ı huze-i milletde kâffe-i etbaî vacib olabilecek rasûle hilâfettir denilmiştir.

e) Farziyet-i Ta'yini İmâmet:

İmamete müstehak olan kimsenini imâmete istihkakını isbat ve izhar etmek manasında olmak üzere imâmete tayinin şer'an farzı kifâya kabilinden farziyette icmâ-i ümmet vardır.

f) Tarık-ı Ta'yin-i İmamet:

Emir ta'yini dahi ya şurâ yani akd-ı bey'at-ı ümmet ile olur. Abdullahil Atik (1) sadık-i ekber radiyallahü anh efendimizle ali veli vâsi nebi (a.s.) efendimizde ve sâirede olduğu vechile.

Yahut halife-i sabık tarafından hayatında akd-ı istihlafla olur. Faruk-u âzam ve Zinnureyn-i Ekrem (r.a.) Efendimizde vesairede olduğu vechile.

g) Şart-ı Ta'yin:

Gerek bey'at gerek istihlaf hep icrayı ahkâmı kur'an şartıyla vuku bulur.

h) Kudsiyet-i Bey'at ve Ayet-i Bey'at:

İndel beyat "Sana biat edenler (İslam uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere sana söz verenler), gerçekte Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Ve kim Allah'a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih 10) diye bey-ı rıdvan âyetinin kıraati ise bey'atın zat-ı hakk demek olan hakka, zat-ı ilim demek olan hakka, zat-ı uluiyyet demek olan hakka olduğunu gösterse gerektir. (Allah müminlerin canlarını mallarını cennet karşılığında satın almıştır.)

Şimdi şuracıkta diyelim ki islâmiyet kendisini zat-ı hak olan hakka, zat-ı ilim olan hakka, zat-ı ulviyyet olan hakka satmış olduğundan batıla köle olamaz. Cehle köle olamaz. Süfliyyete köle olamaz.

Kezalik şuracıkta diyelim ki islâmiyet zatı hak, zat-ı ilm, zat-ı ulviyyet uğrunda anasını, babasını evladını, karındaşını, karısını, aşretini, emvali meksubesini, kesadından korkacağı ticaretini, mesâkin-i merdiyesini dahi sevmez.

Allah buyurdu:

"Dekî: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akraba-

1 - Şuracıkta Sadık-i Ekber efendimizin Abdullahil Atik ünvanıyla zikri bize veche ünvanın dahi zikri lüzumunu tezkir eyledi. Evet sadık-i ekber Abdullahil atiktir. Yani haruküledir. Zira uluiyyete, meâliye hulâsa hakka o kadar hasr-ı sıdk-ı ubudiyet eyledi ki bu uğurda mevcudiyeti şahsiyesinde, kavmiyesinde, sâireyide yok hükmünde efnâ eyledi. Uluiyyet, meâli hak dahi ekabir hürriyeti kâmile-i hakikiye ihsan eyledi ki artık onun için her şeyi var hükmünde ibkâ etti.

nız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız konutlar, size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâd etmekten daha sevgili ise o halde Allâh emrini getirinceye kadar gözetleyen (başınıza gelecekleri göreceksiniz)! Allah, yoldan çıkmış topluluğu (doğru) yola iletmez."

1) Cenab-ı Hakk'ın İstifayı İmamda Bir Sırrı:

Cenab-ı Hakk kitab-ı mecidinin bir yerinde rahmetini, rahmet-i zatını (Allah koruyanların hayırlısı ve O merhametlilerin en merhametlisidir) buyuruyor. Diğer bir yerinde "Ketebe Rabbükum alâ nefsihi rahmeh." diye icab-ı ihtiyar-ı ile nefsi-ne rahmeti icab eylediğini tebşir buyuruyor. Bu erhâmiyeti icâbât-ı ihtiyariyesinden olmak üzere "Andolsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da: "Arza mutlaka iyi kullarım varis olacak(bu yer onların eline geçecek)", diye yazmıştık." (Enbiya 105) diye tahkiken arza salihler tevârüs eder buyuruyor.

Yine bu erhâmiyet icâbaât-ı ihtiyariyesinden olmak üzere (muhakkak ki Allah bir kavmi değiştirmez, o kavim kendini değiştirmedikçe) diye Allah bir kavmin saadeti hali ya şekâvetini değiştirmez onlar nefislerindeki şeyi değiştirmedikçe manasında bir kanun-u a'dil-i rahmanî vâz' buyuruyor. Hakim-i rahimi hakikat (s.a.v.) efendimiz dahi bu kanun-u a'dil-i rahmâniyi (nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz) yani siz nasıl olursanız veliniz, imamınız, sultânınız dahi öyle olur diye tefsir buyuruyor.

Allâmeyi hakikatta şu hakâyıkı, Cenab-ı Hakk'ın (erhamiyet) sıfatını dahi sâir mukaddesei nebeviyyeyi senedi ittihaz ile Cenab-ı Hakk'ın ahlâkı zamana göre beynel halk bu halk-ı azim erhamiyet ile daha ziyade insaf eden kulu her kime ise o kulu mevkii velâyete seçer. Zemininde layetebedel (değiştirilmez) bir sünnet-i ilahiyesi vardır demişlerdir.

Bu sır bilindi ise bu cesette bir muzğa vardır ki, o da kalbdır. Kalp salih olur ise cesedin kendisi salih olur. Fasit olursa cesedin kendisi fasit olur haberiyle muâraza olunamaz. Zira o haberin muradı başka bu sırrın mevzuû başkadır.

i) Şerait-i Ehliyet-i İmamet:

Cevâz ve sıhhati imâmet yani ehliyet-i imâmet için imamın haiz bulunması vacib olan en müessir, en katı, en fi'li şartı mu'teber daimi islâmiyet, akıl, buluş, hürriyet gibi ehliyet-i şهادete ait surût-u ma'lumeden, adâlet-i zahireden mâadâ şakkı asayı muvahhîdinden, tefrik-i ehvâ-i nasdan evvel cem-i kulub ve kuvvayı mu-

vahhidin edecek bir kuvve-i kahireyi mâneviyye ve maddiyyeye malikiyettir.

Bu hikmete mebdinir ki fıkhen imamet için ya beyat ya istihlafla sâbit olur diye yukarıda gösterilen iki suret telakkîden mâadâ üçüncü bir suret telakki olmak üzere teğallibi dahi göstermiş ve müteğallibin imâmeti dahi sahihdir demişlerdir.

j) Şerâiti Müstahsine-i İmamet :

Vakia Kur'an'dan, Hadisden istinbat-ı ahkâm ile merci hal müşkülât islâm ve inam olacak derecede kuvve-i ilmiye yani içtihad, peygamberi zışan gibi bütün asker in hizamında muvakki sebâtını muhafaza edebilecek kadar kuvve-i kalbiye yani şecâat ve emsali hasâise mümtâzevi âliye dahi meşrut ise de bunlar zamanımızda şurutu cevaz ve sıhhat ve ehliyet değil, surutu istihsan ve eftaliyettir. İşte buna ve kuvve-i ilmiye ve kalbiye gibi hasâis-i mümtâze-ı aliyedeki makasîd-ı milliyenin ehillerine tevdi-i emanetle istihsâlî imkânına ve bir minval biilla ta'yin-i imam fari-tasının farz-ı kifâye kabilinden olmasına mebnidirki şurutu eftaliyeti değil şurutu ehliyeti haiz olan bir zatın imamete tayininde sair nas üzerinden farziyet sakıt olur.

Yine de bu hikmetlere melonidirki efdalin vücudiyle beraber mefdulin imâmeti câiz ve sahih olur. Nitekim zat-ı eftaliyetpenâ-i risâletin ümmetden bazısına iktidası vakı olmuştur. Hususiyle Cenab-ı Hakk'ın halkına erhamiyeti imamın her cihetten eftaliyetini mucib olabileceği yukarıda görülmüştür.

Surut-u istihsan ve minküllil vücuh eftaliyet nasıl surut-u vacibei ehliyetten olabilirki eftaliyeti ta'yini eftalden eftaliyete mevkuf dehilecek kadar müteassir ve belki müteazzir, hatta bu eftaliyet mesela (sizin en üstününüz Allah katında en takvalı olanınızdır.) mizaniyle bulmak lazım gelse bile, çünkü her ferd bir nevi kerem ve takvayı tercih ile da'vayı eftaliyeti ona buna ve diğerlerine esbab-ı tercihinin kabulden iba edeceğinden ve bu da feth-i bab-ı fitnede ve fesad ve tulîd-i tefrika ve izdâdda menfaat-ı mütesavvırasından binlerce ziyade denilebilecek mazarradır. Halbuki kitab-ı millet senha (maceale aleykum fiddini min harac) diye dinde haracı ref ve (fitne katlden şiddetlidir) diye fitnenin katlden eş'tiyeti esâsını vaz' etmiş beni milleti senha dahi (yessirû vela tuassirû... (Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız) (Başınızda habes bir köle de olsa Allah'ın kitabı ile hükmediyorsa itaat ediniz.) buyurur.

Kezalik burada kavaid-i hak ve hikmet imdada yetişip meşakkat-ı teyessîri celbeder. Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. Def-i mefâsid celb-i menâfiden

ulâdır diyor.

k) Saltanat ve Hilâfet ve İmamet Kelimeleri Arasındaki Fark:

Saltanatın, imâmetin sûret-i telakkisinden üçüncüsünün tağallüp olarak gösterilmesine nazaran imâmetin bu noktada saltanatla ictima ettiği yahud tabir-i âhir ile saltanat-ı islâmiyenin imamet demek olduğu anlaşılır. Şu halde hilâfetle saltanat arasındaki fark hilâfette kablel hilafe kuvve-i kahire melhuz olmadığı yani kuvvet şartı ihraz bulunmadığı halde saltanatın mabehil teşkili, kıyamı kuvvettir, yoksa istihlaf ve beya't suretleri saltanatda dahi cereyan eder ve edebilir.

Binâenaleyh Fas ve Afgan ve İran ve Muskat vesaire hükümdar-ı islâmiyetine dahi imam tabiri caiz olabilir. Halife tabiri ise behemahal ya ümmetten halife diye beyata ya halife-i sabık tarafından istihlafa mevkufdur. Ecdad-ı izâm-ı Osmâniyeden Yavuz Sultan Selim'in halifesi Abbasiye'den Mûtevekkil Billah Salis tarafından istihlafda beynel islâm beytul hilâfe yedinde bulunmuş. İstihsan olan emânet-i mübâreke-i nebeviyyenin ona terk olunması unvan-ı vacibül tebcil hilâfeti bu hanedana nakleylemiştir.

Haremeyn-i şerifeyn hizmet-i mukaddsesinin bu devlete müyesser olması dahi bu vecihle intikali hilâfetin bir delil-i zahiriyyesi addolunmakla kürre-i arz üzerinde bulunan üçyüz kusur milyonluk bütün efrad-ı islâmiye tarafından, bütün düvel-i islâmiye canibinden bu devlet-i muazzamaya makam-ı hilâfet nazarıyla bakılmış ve padişahları dahi halife diye muhatap ve mevsuf tutulmuştur.

1 - Verais-i Saltanat :

Yalnız saltanat evladı nesebiyyeye mevrus olur. Binaenaleyh saltanat-ı seniyye evladı nesebiyyeye intikaliyle beraber hilafet-i maneviyyenin bir mecellay irâdâtı, bir ma'kesi suûnan-ı bilinir. İşte bu maddede hak halifenin değil, hak saltanatın hilafet-i kübrayı islâmiyeyi haiz olarak ekber evlâda âidiyetinin, mevrusiyetinin gösterilmesi pek ârifânedir.

Kanun-u Esasi'nin bu maddesi şurutunu câmi' ekber evladın tarafı padişahiden maba'de mevte muzaf olarak istihlâfî hükmünde olmakla beraber padişahın istediği vakitte onu fiilen istihlafı müstahsendir.

Bu madde de usulu kadime kaydının zikri evladı berati istihkak-ı hilafetten

ihrac etmiştir.

Her ne ise bu madda şerhinde dahi şimdilik bu kadarla iktifa edelim.

6 - Dördüncü Madde ve Şerhi

Dördüncü Madde:

Zat-ı hazret-i padişahı hasbel hilafe din-i islâmın hamisi ve tebâ-i osmani-yenin hükümdar ve padişahıdır.

Şerh:

Maksadı hilkat ve islâmın hakka hasr-ı ubudiyetle sâir herşeye karşı istihsal hürriyet olduğu ve hakkın zatı hakkaniyet ve zatı ilim ve zatı ulviyyet olduğu yukarda üçüncü madde şerhinde görülmüştür.

Hakka ubudetle istihsal hürriyet ise hakda mahvû mevcudiyet ile i'layi hak demek olmakla evvelâ efrâdı islâmiyetten herbirinin münferiden, sâniyen heyet-i müctemiasının müttehiden nazariyatı fıkıhta nazar-ı hikmetle hakkaniyet fedâisi, ilim fedâisi, ulviyyet fedâisi olduğu anlaşılır.

Bu hikmete mebnidirki, âlem-i islâmiyet her vakit bitâyeten farz-ı kifâye kabilinden ve difaen farz-ı ayn ilayı hakka davet-i hakka dahi memurdur. Ve bu me'muriyeti ilâ kıyamissâ'e müstemirdir.

"(Muhakkak ki Onu biz indirdik (Kurân-ı Kerim'i) ve yine biz muhafaza edeceğiz)" "(Hak yücedir, O'nun üstünde yüce yoktur)" tebşîratı ise âlem-i islâmiyetin ber'atı himyesidir hucceti musretidir. İşte şu memuriyetin defâen olan kısmı hakâyete, ilme, ulviyyete vukuu bulacak her nevi tecâvüze karşı olmakla niyâbet-i âmme-i islâmiye olan makamı hilâfetin himâye-i din vazifesinden biridir.

Davet-i hak, bir ekber olur, bir asğar olur.

Daveti-hakkın ekberi hakka yani zat-ı hakkâniyete, zat-ı ilme, zat-ı ulviyyete hasr-ı ubudiyetle Firavun'un nefsi ve hevasat-ı nefsâniyesi dahi dahil olduğu halde bütün masivâyâ karşı istihsal-i ber'at-ı hürriyet etmiş olan şâb himmetler, fetâler tarafından mutlaka zulüm, mutlaka cehil, mutlaka süfliyyet aleyhinde vukuu bulur. Nitekim seyyidi ahrar âlemine (s.a.v.) buyurmuştur. (Küçük cihaddan

büyük cihada dönüyoruz)

Ordunun cihad-ı âhiri bu kabilden olmakla hakikaten cihad-ı ekber ve kendisi mekâmı hilafet ve niyâbet-i islâmiyenin ordusu bulunmasıyla himâye-i din vazifesinin herhangisine izafesi müsavi ve berdberdir. Cihad-ı ekberin mübarekiyetine bakılsın ki ana mübaşeretle beraber cihad-ı aşgârı icâb edecek tecâvezat-ı hariciye bilâ cihad kendiliğinden mündefi' ve münkâtı oldu.

Allah ümmeti Muhammediyeye bu cihaddan, cihad-ı mutlakdan ayırmasın. Mebûsânî dahi bu cihad erbabının hulus-u niyetine hurmeten hulus-u niyyetle vareylesin.

7 - Beşinci Madde ve Şerhi

Beşinci Madde:

Zat-ı hazreti padişahinin nefsi-i humâyunu mukaddes ve ğayr-i mesuldür.

Şerh:

Mukaddes, lugatte kadese madde-i asliyesinden mutahhar manasınadır. Kuddus ism-i ilahiyesi dahi şevâibu naks, semmat hudüsdan berâat manasına sığa-i mübâlağâdır.

Hatadan min indillah mahfuziyet manasında ma'sumiyet enbiyayı kirama, hatadan adem-i mesûliyet dahi müctehidine mahsustur.

Kânun'un burada gayri mesûl terkiğini mukaddes üzerine adfî, atfî tefsir kabilinden dahi olabilir.

İmdi imamın harekâtı ya sıfat-ı imâmetine müteferri' olur, yahut; sırf şahsına ait bulunur.

İmamın sıfatı imâmetine müteallik husûsâtta ictihadından asla mesûl olmaz. İmamın müctehidi kiram kadar ve belki onlardan ziyade hakk-ı ictihadi olduğu müctehid-i kiramdan birisinin bir kolunu tercihe, takviyeye olan selâhiyetinden dahi anlaşılır. Hususuyle muvafık hak olan evâmirine münhasır olmak üzere (imama itaat vacibdir) Hadisini imamül müsliminin ictihadındaki kuvvet-i mevâzineye kâfidir. Vakıa imamın sefine-i ümmeti ancak yolunda sabk edecek, ictihâdâtının muhtemel olduğu hatâdan mesûliyeti lazım gelmezse de o hâtanın ziyasına sebebiyet vereceği

hukuk-u şahsiyeyi beytül mal zâmnı olur.

İşte buralar bilindikten sonra (Layüselü ammâ yefalü ve hüm yüselün) âyeti kerimesiyle (Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünden mesulsünüz) hadis-i şerifine ve emsâline âit tafsîlat öğrenilmiş olur.

II - İKİNCİ RİSALE : KUR'AN-I KERİM ve KANUN-I ESASİ

İFADEİ MERAM

"Metin" Gazetesinin Onbir Şaban Üçyüzyirmialtı tarihli ve yirmidokuz numaralı nüshasında hürriyet, musavât, usulü meşveret ve Kanun-ı Esasi'nin Kur'an-ı Kerim'e muvâfık olduğunu muhtevi ve medeniyet-i islâmiyenin esâsını hâvi bir bend neşretmişidim.

Bu bendin bir risâle şekline ifrağ edilmesi islâm, hiristiyandan öteden beri teveccühlerine mazhar olmakla müftehir bulunduğum bazı zevât tarafından tavsiye edildiğinden mezkûr benden Kur'an-ı Kerim ve Kânun-ı Esasi, hürriyet, musavat, usul-ü meşveret, hürriyet ve hududu namıyla tadil ve tevsi' ederek maruz intişâra vazına ictisar eyledim.

Abdulaziz

Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esasi

Hürriyet, Musavaat, Usulü Meşveret

Malumdur ki insan bu âm-i hayata münferiden gelmek ve sâhâ-i tabiatta müctemian yaşamak mecburiyetindedir.

Bu hal insanın tabii olan ihtiyaçlarındandır. İnsan bu ihtiyacı tabiisine itâata nasıl mecbur ise hürriyet, müsâvât gibi fitrî, ciblî olan ihtiyaçlarını dahi tesviyeye öyle mecburdur.

İnsan fitrattan, cîleten, mâlik olduğu havâyicini tahsil ve tasrifde ne gibi kavanin ve vazâife tabi ise mensubu bulunduğu, heyeti içtimâiye'nin efrâd ve erkânı dahi o kavânine tabidir. Bu kavânin hukuku tabiye hukuku ictimaiye hukuku medi-

neyye, hukuku şeriyye namlarıyla mevsumdur.

Beşerin terakkisi, teâlisi, seâdeti bu kavanine rağbet sayesinde vücud bulur. Bu kavanin nazarında herkes birdir. Hiç bir kimse için istisnaiyet yoktur. Fakat Hurşid-i Füyûzat-ı Şeriat-ı ğarrayı Ahmediyenin meşrik hidâyetinden infilak ve furuzatından evvel âlem-i beşer kesif bir hicab-ı zulum ve vahşet ve i'tisafı müstevir ve kürre-i arzın ma'mur kısımları Fars Devleti'yle Roma İmparatorluğu'na tabi bulunuyordu.

Roma İmparatorluğuna tabi bulunan akvâm bir takım tekâlif-i i'tisâfiye ve cevriye altında inliyordu.

Bu imparatorluğun bu halini Larousse Ansiklopedisinde yani Muhıtal mârifinde âlâ vechil icmâl Roma'nın nizamâtı ne idi?

Serlevhasıyla şöylede ta'rif ediyor. (Vahdet ve İ'tisaf Roma'da nizâmat ve kavanin suretlerinde musavvır ve mürettip idi.)

Vatanperverlik libası vahşeti iktisa ederek ibnayı cinsinin malını gasbetmek ve ecâbına düşman nazarıyla bakmak şefkat ve merhamet mezayayı insaniyeye itibar etmemek azmet ve faziletleri ebneyı cinslerini kılıç ve kırbaç ile istikbal etmek ve esrayı harbiyeyi esarete mahkûm etmek ve şuyûha zufr arbelerini çekirtmekten ibaretti.

Larousse şu sözleri Roma'nın zulum ve istibdadı ve tahakkümüne dair sözü-müzün sıdkını isbata kâfidir.

Fars devletine gelince bunun tabirini dahi ilmi celil tarihin kuyûdat ve şevâhidine göre Roma tabiiyyeti gibi nimeti hürriyet ve müsavattan mahrum ve mütegaliblerin istihzâ ve tecavüzlerine maruz bulunuyordu.

Kur'an-ı Azimüşşan'ın "Eğer Hak, onların keyiflerine uysaydı, gökler yer ve bunların içinde bulunan kimseler bozulur giderdi..." (Mü'minûn 71) ayeti kerimesinin mantûk-u münifi üzere ecnas-ı nev-i beşeri bu iki devletin, müteneffiz, mütegaliblerin zulum ve istibdadından felâketten felâkete yeisden yeise dûcâr oluyordu. Âlem-i nev-i beşer-i böyle bir hicab-ı kesif felâket ve sefâlet muhıt olduğu bir sırada idiki Mekke-i Mükerreme eyyede hâ Allah ilâ yevmil kıyâme ufku mübârekinden âftâb-ı cihân efroz-u islâmiyet kemâl-i azâmet ve şevketle tulû' ve buzûğ eyledi. Bu

hurşid-i azamet ve şevketin feleki kâinatta terakkisi, teâlisi, devamı, ebediyeti saadet cazib bir kanun kudsi Lâ yetegayyer ilahi ile temin olundu. İşte böyle bir nâmusu hikmet ve adâletle âleme şeref verded eden din-i mübin-i islâm evvela Kur'an-ı Azimüşşanın cüz-ü yirmi altı (Hucurat) suresinin: "Ey nas cümleiniz bir zevc ve zevceden mütevellid bir mahluksunuz ve sizden birinizin diğerinize karşı hiç itibar ve meziyeti yoktur. Ve sizin şubelere, fırkalara, kabilelere, münkasım olmanız yekdiğerinizi bilmeniz içindir. Ve ancak sizden hukuku tabiiyye, ictimaiye, medeniye, şeriyyeye riâyet edenler indi ilahide mükerrerem ve muhteremlerdir."

Meâli münifinde ki onüçüncü (Ey insanlar biz sizi bir erkekden ve bir dişiden yarattık...) ayeti kerimesiyle sâniyen nâtıkı hikmeti adâlet, sarıh nas musavat ve hürriyet ruhu cesedil kevnin (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinin: Cenab-ı Hak nimet-i celile-i islâmiyet ile cahiliyet-i kabâilenin kibir ve gururlarını ve asalet ile tefâhurunu mahu buyurdu.

Çünkü bütün insanlar Adem'den müteş'ib ve müteferrik ve Adem dahi turabdan mahluktur. Bunun için insanlar kaffe-i hukukta yeksân ve müsavidirki ve yekdiğerlerine karşı hiçbir meziyet ve rüchâniyetleri yoktur.

Ve ancak tabiî, ictimai, medeni, şer'i olan hukuka riayet edenler huzuru ilahide muhterem ve mükerreremlerdir. "Ey Muhammed (s.a.v.) kızı Fatıma, amca ve halaları Abbas ve Safiyye huzur-u ilahide benden size ve sizin amelinizden bana bir menfaat yoktur." mefhumu ulviyet meâbındaki ehâdis-i şerifleriyle bilafaik umum insanların kaffe-i hukuku tabiiye ve medeniye ve ictimâiyede yeksan ve müsavi olduklarını ilan ve bu münasebetle servet, asalet, kuvvet, ruhaniyet perdeleriyle imtiyaz davasında bulunan müteneffizlerin mütegaliblerin, müstebitlerin nevi beşere olan tahakkümlarını, tasallutlarını mahvü ve iptâl ve hukukta müsavat kanun adaletini umuma teşmil buyurdu.

Sâlisen hukukun icra ve tenfizine memur olan ululemre itaatın lüzumunu cüz-ü dört (Nisâ) suresinin elli dokuzuncu ayet vahdaniyet-i ilâhiye iman edenler, Allah'a Rasûlune, ululemre itaat ediniz mazmunu şerifindeki (Ey iman edenler Allah'a, Rasule'e ve sizden olan ululemre itaat ediniz.) Ayeti kerimesiyle beyan-ı ululemr ve erkana tedvir-i umurda istişârenin, âray-ı ümmete müracaatın vucubunu cüz-ü üç (üçüncü cüz) (imran) suresinin yüzaltmışıncı: "Ey Habibim Allah'ın rahmet ve inâyetiyle mülâyim oldun, şâyet galiz ve haşin-ül kalb ola idin ümmetin hep etra-

findan dağılırlar idi. Bunlara afv ve safh ile muâmele et. Allah'dan mağfiretlerini dile, bununla beraber her işte kendileriyle iştîşare eyle, bir işe azmettiğin vakit Allah'a mütevekkil ol." Ehli tevekkül cüzü yirmi altı (Şûra) suresinin otuzsekizinci ve "Allah'ın makbulu olan mü'minlerin işleri aralarında meşveret ile cereyan eder."

Mealindeki "Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurların)dan geç, onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever." ayeti kerimeleriyle izah ve nevi beşeri giriftar ve dūçâr olduğu zulmet, ye's ve felâketten tahlis ve bu vesâili hukmiye ile âlemin her tarafında hakikî ilmî, hükmî, edebi, fenni, mesudiyet-i beşeri muhtevi medeniyetler te'sis buyurdu. İslâmiyetin te'sis buyurduğu bu medeniyet-i âliyenin füyûzat-ı nurâniyesi hayret bahş harika nam, bir hareket ile cihanı saadetlere, terakkilere, ma'muriyetlere garkeyledi. Medeniyet-i islâmiyeden fûruzan olan envarı terakki ve saadet semâvatta yükseldi.

Bu füyuzatı bu envarı gören her kavim, her kabile o cevahir-i nurdan istifâde, istifâza, istinare için şetabân oldu. Endülüs Afrikahlara, Garblılara, Buharâ Gazânilere, Çinlilere, merkez istifaza oldu.

Garblılar, Endülüs medeniyet-i islâmiyeden aldıkları füyûzat-ı ilmiye ve fıkri fenniden ondokuzuncu asrın nısf-ı evvelinden itibâren istifâde ettiler. Ve bu günkü terakkiyatı fenniye, havarak-ı sanaiyeye vasıl oldular.

İşte medeniyet-i islâmiyenin bu füyûzât-ı zahire ve meâliyâtı sâtıası hürriyet, musâvat, usulu-u meşveret rukünlerine müstenid ve bu rukünlerin dahi hükmü hikmet münif Kur'an'la müeyyid ve müseyid bulunmasının netayic-i aliyesindendir.

Kur'an-ı Azimüşşan medeniyet-i islâmiye bünyani âliyesini böyle erkân üzere te'sis ettiği gibi bu erkanın hall ve zevalden muhafazasını dahi bir çok mevâd-i mahsusa ile temin buyurduğundan o maddelerin kânun-i Esasiye temas eden kısımları bir veche âti best ve beyan edilmiştir.

Hürriyet ve Hududu:

İctima ile yaşamak mecburiyetinde bulunan akvâm-ı beşeriyenin hukuk-u şahsiyye ve ictimaiyelerinin tecavüzden mahfuz âdât ve muâmelât-ı kavmiyelerinin hedef -i istihzâ olmaktan masûn bulunması musâvat hukuk-u kânun-i celilinin bu-

yurduğu umur-u vâcibe-i hukmiyedendir. Her heyet-i ictimâiye için bu emr-i vacib hükmünün muhafazası te'min ve mesâlih-i şahsiye ve içtimâiyeyi tekeffül eden mevâdın hududuna tahdid ve ta'yin ve müktezasıyla amel etmesi lazımdır.

Bu lüzumu içtimaiyenin müktezasıyla amel eden her kavim arasında imtizâç meceddet, muhabbet, musâdakât, muhalâsat, terahim, teâvün, gibi mezâya ve fezâilenin istikrar edeceği ve bu fezail ve meâli üzere te'sis eden bir medeniyetin tezelzilden masun ve ilelebed pâyîdâr kalacağı ve bu hasâistan âri, hâlî bulunan diğ er medeniyetlere tefevvuk ve tedrici o medeniyetleri dâire-i saâdetine, menba-ı füyuzuna, muhit-ı hayatına celb edeceği beyandan müstağni bir emr-i tecarîb-i meâl ve hakâiki iştimaldır.

İşte bu fazail, bu mezâya, bu meâli, bu mekârim, bu tecârib, bu hakaik bütün şaşaasıyla medeniyeti islamiyede bâsara pirâdır.

Çünkü medeniyeti islamiyenin merci-i hükmiyesi ve bütün fezail ve mekârimin memba-ı olan Kur'an-ı Kerimüşşan evvelâ hürriyet ve müsâvat hukuk kanun vekilini bilâ tefrik cins ve mezhep umumu akvam-ı beşeriyyeye teşmil ettiği yukarıdaki faslımızda görülmüş tür. Sâniyen bu Kanun-ı Celilin hallden muhafazası temin için yirmialtıncı cüzdeki (Hucurat) suresinin onbirinci ve onikinci (Ey iman edenler! Bir topluluk diğ er topluluğu alaya almasın. - Ey iman edenler zandan çokca kaçının.) ayetlerinde mü'minlerden bir kavmin akvâm-ı muhtelif-i beşeriyeden diğ er bir kavmi ve mü'minâttan bir taifenin taifi muhtelif-i nisâiyeden diğ er bir tâifeyi, istihza, ta'yib etmesi, şin-i nakısa ve yericî isimler, lakaplar ile nida-i davet edilmesi suizanda bu, tecessüs-ü uyubda, gıybetle yani alkadan uyubu tezkâr ve ifsâda bulunmasının aslâ câiz olmadığını tasrih ve muhal müsâvat olan bu madde-lerden sureti şedidede men etmiştir.

Sâlisen bütün seyyiat ve kabaihin tevlidini ve heyet-i içtimâyenin tedenni ve inhitatını mucib olan cehlden, kezbden, şurbuhamrdan tahzîr etmiştir.

Râbiân, irtikâbi hukuk-u şahsiye ve umumiyenin ihlâl ve ifsâdını müstelzim olan onbeşinci cüzde (Beni İsrâil) suresinin 21, 22, 30, 31, 32, 33, 35, 36.ayetlerinde putperestlikten, ebeveyne ihânet etmekten, malı israftan, zinâdan, yetim malını yemekten, haksız kan dökmekten, bilmediğini söylemekten zehyetmiştir.

Hâmisen gerek medeniyeti islamiyenin daire-i saadet ihtivasında vezir ce-

nah rafet ve şefkatinde ve gerek haricinde bulunan edyân ve mezâhib-i muhtelifе tâbiînî kerhen ve cebren islâmiyete ithalden ve hususatı sâirede ezâ ve cefâdan ave bunlar hakkında musavat ve adâlete ademi riâyetten üçüncü cüzde (Bakara) onbirinci cüzde (Yunus) ve yirmisekizinci cüzde (Mümtehine) surelerinin, ikiyüzellibir, ve doksansekizinci (Dinde zorlama yoktur...) ayetlerinde menetmiştir.

Sâdisen onsekizinci cüzde (Nur Suresi) nin bir çok ayetinde vezaif ve muâmelat-ı âileyi tâyin, "Hepiniz çobansınız ve hepiniz göttüğünden mesuldür" hadis-i şerifi de vezâifi âliden reis-i âileyi mesul tutmuştur. İşte buraya kadar keşide-i silki şudur. Fahr ve mübâhât edilen âyât-ı celile-i furkaniye ve ehâdis-i şerife-i nebevîyye hürriyet, musavat ve usulü meşveretin şariat-ı ğarrayı Ahmediye'nin esâslarından bulunduğunu bildirdiği gibi bu esasların hallden muhafazasını te'min eden esbab ve levazımı dahi vâzih bir sûretle gösterdiğini beyâna hacet yoktur.

Bu esas ve levazımeyle hareket eden medeniyet-i islâmiye evvelisi yukarıda gördüğümüz harikanıma, vele bahşâ terakkiler, teâliler göstermiş sonraları ise mahza aks-ı esâside ki ameliyenin neticesi olarak tedennilere, felâketlere dûçâr olmuştur.

Medeniyet islamiyenin bu hâl ve incisamını gören hilafet-i mefhame-i islamiye ve millet-i muazzama-i osmaniye Kur'an-ı Azimüşşanın evveliden bahş buyurmuş olduğu hürriyet, musâvât usulü meşveret ve levazımıyle ameli mütezammin olan Kanun-i Esasi ile harekete bu kere tecdîden başlamışlardır ki inâyeti Hakk ve Meded-i Ruhaniyet-i Hz.Peygamberi ile medeniyet-i islâmiye ve Osmaniyenin evvelki şaşaa-i teâliyâtı, debdebe-i terakkiyâtı, havarıkı sanâtına vâsıl olacağına şüphe yoktur. Veminallahi tevfik. (Tevfik Allah'dan.)

SONUÇ

Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerinin başlangıcını, batı karşısında gittikçe zayıf düşen ve dağılma durumunda olan imparatorluğu ayakta tutmanın ve özellikle dış baskıların yansıması ile bir takım hak ve hürriyetlerin tanınması olarak görebiliriz.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerinde önemli bir belge olmuştur. 1856 Islahat Fermanı da anayasacılık hareketlerinde tanzimat fermanı kadar önemli olmasa bile gözardı edilemeyecek bir belgedir. Fakat her iki ferman da başta amaçlanan hedeflere ulaşılamamıştır.

Bütün halinde bir kanunlaştırma ilk defa 1876 Kanun-ı Esasi'sinde mevcuttur. İlk ilan edilişi ve daha sonra geçirdiği değişiklikler ile Kanun-ı Esasi imparatorluğun dağılması ile Anadolu'da oluşacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasalarının bir başlangıcı olarak saymak yanlış olmaz. Yeni devletin temellerini Osmanlı dönemi yenilikçi kaynağı üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür.

İslamcılık düşüncesi özellikle meşrutiyetle beraber Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan, türkçülük, garpçılık, osmanlıcılık gibi düşünce akımları içinde yer almıştır. Bütün bu akımlar devletin yeniden güçlenmesini sağlamak için değişik çözüm yolları önermişlerdir.

İslamcılık düşüncesinin savunucuları durumundaki islamcıların dağılma halinde Osmanlı'yı hem ayakta tutmak hem de güçlendirmek için, önce İttihad-ı Anasır (Bütün unsurların birliği.) daha sonra da İttihad-ı İslam (İslam Birliği.)'ı savunmuşlardır. Yeniden şer'i kaynaklara dönülmelidir düşüncesini ileri süren islamcılar için Kanun-ı Esasi de bu hedef için olumlu bir gelişmedir. Nitekim çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz "Kur'an-ı Kerim ve Kanun-ı Esasi" adlı risalenin yazarı Kolçalı Abdulaziz risalesinin sonunda: "Medeniyet-i İslamiyenin bu hal ve insicamını gören hilafet-i mefhame-i islamiye ve millet-i muazzama-i osmaniye Kur'an'ı Azimüşşanın evvelden bahş buyurmuş olduğu hürriyet, musavaat, usul-ü meşveret ve levazımı ile ameli mütazemmin olan Kanun-ı Esasi ile harekete bu kere tecdiden başlamışlardır ki inayet-i Hakk ve meded-i ruhaniyet-i hazreti peygamberi ile medeniyet-i islamiye ve osmaniyenin evvelki şaşaa-i taaliyatı, debdebe-i tarakki-

yatı, havarık-ı sanaatına vasil olacağına şüphe yoktur" demektedir.

İslamcılar Kanun-ı Esasi'den büyük sonuçlar ummuşlardır. II.Abdülhamit'in Kanun-ı Esasi'yi askıya alması ile ümitleri sonuç getirmemiştir. II.Meşrutiyet döneminde islamcılar düşüncelerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkanı buldular ama, İttihad-ı islam düşüncesinin oturduğu zemin ortadan kalktı.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz** : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri*, AÜHF Derg., c.:14, sayı:1-4, s.:3-37, Ank., 1957
- Abadan, Yavuz-Savcı Bahri** : *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, AÜSBFY, Ank., 1959
- Abdurrahman Şeref Bey** : *Tarih Musabeheleri*, Sad.:Enver Koray, KBY, Ank., 1985
- Abdulhamit II.** : *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, Sad.: İsmet Bozdağ, Pınar Yay., İst., 1986.
- Ağırakça, Ahmet** : *İslâmi Devlet Düzeni*, Düşünce Yay., İst., 1978
- Ahmet Cevdet Paşa** : *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, 1309 (1891)
- Ahmet Lütfi** : *Osmanlı Adalet Düzeni*, Haz.:E.Beylem, A.Işıklar Kitabevi, İst., 1979.
- Ahmet Mitat** : *Türkiye Cumhuriyeti Hukuk-u Esasiye Harekatı*, A.İhsan Mat., İst., 1929.
- Ahmet Rasim** : *İstibdat'tan Hakimiyet-i Milliye'ye*, c.:1-2, Kanaat K., İst., 1923.
- Ahmet Rıza Bey** : *Hatırat*, Arba Yay., İst., 1986.
- Akgündüz, Ahmet** : *İslâm ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, Diyarbakır HFY., Diyarbakır, 1986.
- Akgündüz, Ahmet** : *Osmanlı Dönemi ve Anayasalarında İnsan Hak ve Hürriyetleri*, Birlik Vakfı 8.Genel Kurulu'nda sunulan tebliğ, İst., Haziran 1993.
- Akın, İlhan** : *Kamu Hukuku*, İÜHFY., İst., 1980.
- Akın, İlhan** : *Siyasi Tarih*, Fakülteler Mat., İst., 1983.
- Akın, İlhan** : *Türk Devrim Tarihi*, Üçdal Neşr., İst., t.y.
- Akşin, Sina** : *31 Mart Olayı*, Ank., 1970.
- Akşin, Sina** : *Türkiye Tarihi*, c.:3-4, Cem Yay., İst., 1992. (Grup Çalış.)
- Akşin, Sina** : *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yay., İst., 1973.

- Albayrak, Sadık** : 31 Mart Gerici Bir Hareket Mi, Araştırma Yay., İst., 1978.
- Albayrak, Sadık** : Şeriatın Laikliğe, Sebil Yay., İst., 1977.
- Aldıkaçtı, Orhan** : Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İÜHFY., İst., 1978.
- Aldıkaçtı, Orhan** : Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı, Kor Matb., İst., 1960.
- Altınay, A.Refik** : Lâle Devri, Hilmi K., İst., 1932.
- Ardakoç, M.Kamran** : Hilâfet Meselesi, Petek Yay., İst., 1955.
- Armağan, Servet** : İlk Anayasamız Kanun-ı Esasi, Milliyet Anayasa Eki, 19 Mayıs 1982., İst.
- Armaoğlu, Fahir** : Siyasi Tarih, AÜSBFY., Ank., 1975.
- Armaoğlu, Fahir** : 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, T.İş B.Yay., Ank., 1989.
- Aron, Raymond** : Demokrasi ve Totalitarizm, Çev.:V.Hatay, KBY., İst., 1976.
- Arsel, İlhan** : I.ve II.Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Tecrübesi, AÜHF Derg., c.:10, s.:194-212, 1953.
- Arsel, İlhan** : Teokratik Devlet Anlayışından, Demokratik Devlet Anlayışına, AÜHFY., Ank., 1975.
- Arsel, İlhan** : Türk Anayasa Hukuku, Mars Mat., Ank., 1959.
- Atar, Fahrettin** : İslâm Adliye Teşkilatı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, DİBY., Ank., 1979.
- Atilhan, Cevat Rifat** : İttihat ve Terakki'nin Suikastleri, Özaydın Mat, İst., 1971
- Ayaşlı, Münevver** : 19.Asır, Dede Korkut Yay., İst., 1971.
- Babilli, Mahmut** : İslâm'da Şûra, Çev.:N.Armağan-K.Çobanbeyli, Fikir Yay., İst., 1973.
- Barkan, Ö.Lütfi** : Türk Hukuk Tarihi (Teksir), İst., 1951.
- Barkan, Ö.Lütfi** : Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, Cumhuriyetin 50.Y.dönümü Semineri, TTKB., Ank 1975.

- Bernard, Lewis** : *Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.:Metin Kırıatlı, Ank., 1970.*
- Başgil, A.Fuat** : *Esas Teşkilat Hukuku, c.:1, Fas.:1-2Baha Mat., İst., 1962*
- Baydar, Mustafa** : *31 Mart Vak'ası, İÜEF., Kit., İst., 1973.*
- Bayındır, Abdülaziz** : *İslâm Muhakeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması, İsav Yay., İst., 1986.*
- Bayraklı, Bayraktar** : *Farabi'de Devlet Felsefesi, Doğuş Yay., İst., 1983.*
- Belen, Fahri** : *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti, Remzi Kit., İst., 1973.*
- Berkes, Niyazi** : *Teokrasi ve Laiklik, Adam Yay., İst., 1984.*
- Berkes, Niyazi** : *Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yay., İst., 1975.*
- Berkes, Niyazi** : *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yay., İst., t.y.*
- Berki, A.Himmet** : *İslâm Şeriatında Hüküm ve Hakimlik Tarihi ve İfta Müessesesi, Yargıçoğlu Mat., Ank., 1962.*
- Fazlurrahman** : *İslâm, Çev.:M.Dağ-M.Aydın, İst., 1981.*
- Danişment, İ.Hami** : *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.:1-4, İst., 1961.*
- Danişment, İ.Hami** : *31 Mart Vak'ası, İstanbul K., İst., 1978.*
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa:** *Devlet Adamlarına Öğütler, Çev.: H.Ragıp Uğural, MEBY., İst., 1987.*
- Duru, Kâzım Nami** : *İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Mat., İst., 1957.*
- Ebuzziya Tevfik** : *Yeni Osmanlılar Tarihi, Haz.: Ziyad Ebuzziya, Kervan Yay., İst., 1973.*
- Elöve, Mustafa E.** : *Anayasa Hareketlerimiz Şeması, İ.Akgün Mat., İst. 1960.*
- Gerger, M.Emin** : *Tanzimattan Avrupa Topluluğuna Türkiye (Derleme), İn kılâp Yay., İst., 1989.*
- Goloğlu, Mahmut** : *Halifelik Ne İdi, Nasıl Alındı, Niçin Kaldırıldı?, Kalite Mat., Ank., 1973.*
- Gökyay, O.Şaik** : *Katip Çelebi, KTB.Y., Ank., 1986.*
- Göze, Ayferi** : *Siyasal Düşünce Tarihi, İÜHFY., İst., 1982.*
- Gözübüyük, A.Şeref** : *Anayasa Hukuku, SY., Ank, 1986.*

- Hamidullah, Muhammed:** *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev.: İ.Süreyya Sırma, Düşünce Yay., İst., 1981.
- Hanioglu, Şükrü** : *Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İletişim Yay., İst., 1985.*
- Hanioglu, Şükrü** : *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr.Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İst., 1982.
- İbn-i Haldun** : *Mukaddime*, Çev.: S.Uludağ, Dergah Yay., İst., 1982.
- İnal, İbnülemin M.Kemal:** *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, MEBY., İst, 1964-1965
- İnalcık, Halil** : *Osmanlılarda Saltanat Veraseti ve Türk Hakimiyet Teakküsü ile İlgisi*, AÜSBF Derg., Mart 1959.
- Karal, E.Ziya** : *Osmanlı Tarihi*, c.:5-8, TTKY., Ank., 1983.
- Kara, İsmail** : *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yay., İst., 1989.
- Karpat, Kemal** : *Türk Demokrasi Tarihi*, İst., Mat., İst., 1967.
- Kaynar, Reşat** : *Türkiye’de Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler*, Tan Mat., İst., 1960.
- Kısakişrek, N.Fazıl** : *Ulu Hakan II.Abdülhamit Han*, İst., 1977.
- Kili, Suna-Gözübüyük, A.Şeref:** *Türk Anayasa Metinleri*, T.İş B.Yay., Ank., 1985.
- Koca Sekbanbaşı** : *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Haz.:A.Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İst., t.y.
- Koçu Bey** : *Koçu Bey Risalesi*, Sad.:Zuhuri Danışman, KTBY., Ank., 1985.
- Kongar, Emre** : *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yay., İst., 1976.
- Kuran, A.Bedevisi** : *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*, Tam Mat., İst., 1948
- Kuran, A.Bedevisi** : *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Mat., İst., 1959.
- Kutay, Cemal** : *Bilinmeyen Tarihimiz*, İst., 1974.
- Mahmut Celaleddin Paşa:** *Mir’at-ı Hakikat*, Çev.: İ.Miroğlu, Berekat Yay., İst., 1983
- Mardin, Şerif** : *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yay., İst., 1983.
- Mumcu, Ahmet** : *Hukuksal ve Siyasal Bir Karar Organı Olarak Divan-ı*

- Humâyun, AÜSBFY., Ank., 1976.*
- Müftüoğlu, Mustafa** : *Yalan Söyleyen Tarih Utansın, c.:1-8, Çile Yay., İst., 1985.*
- Nephan, M.Faruk** : *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, Çev.: Servet Armağan, Sönmez Neşr., İst., 1980.*
- Oğullukyan, George** : *III.Selim, IV.Mustafa, II.Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa, Çev.:Hrand Andreasyan, İÜHFY., İst., 1972.*
- Oktay, Cemil** : *Yargı Açısından Kuvvetleri Ayrılığı ve Siyasal Kültür, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İst., 1986.*
- Okandan, R.Galip** : *Amme Hukukumuzun Ana Hatları, İÜHFY., İst., 1959.*
- Okandan, R.Galip** : *Amme Hukuku Tarihimizde I.Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Özellikleri, Arkadaş Mat., İst., 1959.*
- Okandan, R.Galip** : *Umumu Hukuk Tarihi, İÜHFY., İst., 1951.*
- Onar, Süddik Sami** : *İdare Hukukunun Umumi Esasları, c.:1-3, Hak Kit., İst., 1966.*
- Osman Nuri** : *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İst., 1911.*
- Öke, Mim Kemal** : *İngiliz Casusu Prof.Arminius Vanbery'nin Gizli Raporlarında II.Abdülhamit ve Dönemi, İst., 1983.*
- Özbilgen, Erol** : *Osmanlı Hukukunun Yapısı, Nihal Kit., İst., 1985.*
- Özkaya, Yücel** : *18.Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, KTBY., Ank., 1985.*
- Özkaya, Yücel** : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, AÜDTCFY., Ank., 1977.*
- Öztuna, Yılmaz** : *Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Yayınları, İst., 1987.*
- Öztuna, Yılmaz** : *Türkiye Tarihi, c.:1-12, Hayat Yay., İst., 1967.*
- Pakalın, M.Zeki** : *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, Devlet K.Y., İst., 1971.*
- Sait Halim Paşa** : *Buhranlarımız, Haz.: M.Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser.*
- Sait Halim Paşa** : *İslamda Teşkilat-ı Siyasiye (Mehmet Akif Ersoy tarafından tercüme edilen ve Sebilürreşad' da yayınlanan kitadır. Cilt:19-20, Sayı:493-501, 1340.)*

- Sarıca, Murat** : *Siyasi Düşünce Tarihi, Gerçek Yay., İst., 1980.*
- Seyid Bey** : *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi, Menteş B., İst., 1969.*
- Sırma-i Süreyya** : *Tanzimatın Götürdükleri, Beyan Yay., İst., 1984.*
- Soysal, Mümtaz** : *Anayasaya Giriş, AÜSBFY., Ank., 1968.*
- Şirvani, Harun Han** : *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare, Çev.: O.Kuşçu, Nur Yay., Ank., 1965.*
- Taneri, Aydın** : *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı, AÜDTCFY., Ank., 1978.*
- Taneri, Aydın** : *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık, AÜDTFCY., Ank., 1974.*
- Tanelli, Server** : *Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst., 1962.*
- Temo, İbrahim** : *İttihat Terakki Anıları, Arba Yay., İst., 1987.*
- Tepedelenlioğlu, N.Nazif** : *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han, Yeniçigir Kit., İst., 1960.*
- Topuzcu, Cemil** : *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde Seksen Yıllık Hatıram, Güven Bas.-Yay., İst., 1951.*
- Tunaya, T.Zafer** : *II.Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri, Türk Parle . mentomuzun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Derneği Yay., Ank., t.y.*
- Tunaya, T.Zafer** : *Hürriyetin İlanı, Baha Mat., İst., 1959.*
- Tunaya, T.Zafer** : *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İÜHFY., İst, 1975.*
- Tunaya, T.Zafer** : *İslamcılık Cereyanı, İst., 1962.*
- Turan, İlter** : *Cumhuriyet Tarihimiz, Çağlayan Kit., İst., 1969.*
- Uçarol, Rıfat** : *Siyasi Tarih, Filiz Kit., İst., 1985.*
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı** : *Osmanlı Devleti Teşkilatı Medhal, TTKY., Ank., 1984.*
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı** : *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTKY., Ank., 1984.*
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı** : *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, TTKY., Ank., 1945.*

- Uzunçarşılı, İ.Hakkı** : *Alemdar Mustafa Paşa, TTKY., İst., 1942.*
- Üçok, Coşkun** : *Siyasal Tarih, AÜHFY., Ank., 1978.*
- Üçok, Coşkun** : *Türk Hukuk Tarihi, İst, 1946.*
- Ülken, H.Ziya** : *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 1966.*
- Yerasimos, Stafanos** : *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt:1-3, Çev.: Babur Kuzucu, Gözlem Yay., İst, 1980.*
- Zeydan, Abdülkerim** : *İslamda Fert ve Devlet, Düşünce Yayınları, Ank., 1978.*

GÜLHANE HATTI

Gülhanede kıraat olunan Hattı Hümayunun suretidir (1)

26 Şaban 1255 (1839)

Cümleye malûm olduğu üzere Devleti aliyyemizin bidayeti zuhurundan beru ahkâmı celîlei kura'niye ve kavanini şer'iiyyeye kemaliyle riayet olunduğundan saltanatı seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bilcümle tebaasının refah ve mamuriyeti rütbei gayete vasıl olmuşken yüzelli sene vardır ki gavaili müteakibe ve esbabı mütenevviaya mebnî ne şer'i şerife ve ne kavanini nünifeye inkiyat ve imtisal olunmak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bilâkis zaaf ve fakre mubedel olmuş ve halbuki kavanini şer'iiye tahtında idare olunmıyan memalikin payidar olamayacağı vazıhatten bulunmuş olup cülusu humayunumuz ruzu firuzundan beru efkârı hayriyet âsârı mül'ukanemiz dahi mücerred imarı memalik ve enha ve terfihi ahali ve fukara kazıyye-i nafiasına münhasır ve memaliki devleti aliyyemizin mevkii coğrafisine ve arazi-i mümbitesine ve halkın kabiliyet ve istadlarına nazaran esbabı lâzımesine teşebbüs olunduğu halde 5-10 sene zarfında bitevfikihi teâla suveri matluba hasıl olacağı zahir olmağla avnû inayeti hazreti bariye itimat ve imdadı duhaniyyeti cenab-ı peygamberiyye tevessül ve istinat bir ile bundan böyle devleti aliye ve memaliki mahrusamızın hüsni idaresi zımmında bazı kavanini cedide vaz ve tesisi lazım ve mühim görünerek işbu kavanini mukteziyenin mevaddı esasıyesı dahi emniyeti can ve mahfuziyeti ırz ve namus ve mal ve tayini vergi ve asakiri muktaziyenin sureti celpve müddeti istihdamı kaziyelerinden ibaret olup şöyle ki dünyada candan ve ırzı namutan eaz bir şey olmadığından bir âdem anları tehlikede gördükçe hilkatı zatiye ve cibiliyeti fitriyesinde hiyanete meyil olmasa bile muhafazai can ve namusu için elbette bazı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellemler olduğu misillü balakis can ve namusundan emin ol-

1 - Birinci Tertip Düstur, c.:1, s.:4-7

Ahmet Rasim, *İstibdattan Hakimiyeti Milliyeye, İst.*, 1924, c.:1, s.:233-237

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Ank.*, 1947, c.:5, s.:263

Maarif-Vekâleti, *Tanzimat, 1940, İst.*, s.:48

Kili, Suna-Gözübüyük, A.Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*, s.:3-5

duğu halde dahi sıdku istikametten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsni hizmetten ibaret olacağı dahi bedihi ve zahirdir ve emniyeti mal kaziyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne imarı mülke bakamayıp daima endişe ve iztıraptan hali olmadığı misillü aksi taktirinde yani emval ve emlakinden emniyeti kâmile olduğu halde dahi hemen kendi işi ile ve tevsii dairei taayyüşüyle uğraşıp ve kendüsünde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ana göre hüsni harekete çalışacağı şüpheden azadedir. Ve ayini vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafazai memaliki için elbette asker ve leşkere vesair masarifi muktaziyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisiyle hasıl olacağına binaen bunun dahi bir hüsni suretine bakılmak ehem olup eğierçi mukaddemlerde varidat zannolunmuş olan yedi vahit beliiyesinden lehülhamd memaliki nahrusamız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise doe âlâto tahribiyeden olup hiçbir vakitte semerei hafiası görülemeyen iltizamat usulü muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalih siyasiye ve umuru maliyesini bir âdemin yedi ihtiyarına ve belki pençei cebrü kahrına teslim demek olarak oldahi eğer zaten bir iyice âdem değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemi harekât ve sekanatı gadir ve zulumden ibaret olmasıyle bâdezin ahalii memalikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergii münasip tâyin olunarak kimseden ziyade şey alınamaması ve Devleti aliyemizin berren ve bahren masarfi askeriye vesairesi dahi kavanini icabiye ile tahdit ve tebyîn olunup ana göre icra olunması lazimedendir. Ve asker maddesi dahi ber minvali muharrer mevaddı mühimmeden olarak eğerçi muhafazai vatan için asker vermek ahalinin farizei zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin adedi nufusu mevcudesine bakılmıyarak kiminden rutbei tahammülünden ziyada ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevaddı nafiasının ihlâlini mucip olduğu misullü askerliğe gelenlerin ila nihayetül ömür istihdamları dahi füturu ve katı tenasülü müstelzim olmakta olmasıyle her memleketten luzumu taktirinde talep olunacak neferatı askeriye için bazı usuli hasere ve dört veyahut beş sene müddet istihdam zımmında dakhi bir tariki münavebe vaz ve tesis olunması icabı haldendir.

Vel hasıl bu kavanini nizamiye hasıl olmadıkça tahsili kuvvet ve mamuriyet ve asayiş ve istirahat mümkün olmayup cümlesinin esası dahi mevaddı meşruhadan ibaret olduğundan fimabad eshabı cünhanın davaları kavanini şer'ie iktizasınca alenen berveçhi tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafi

ve celi idam ve tesmim muamelesi icrası caiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasalut vuku bulmamak ve herkes emval ve emlâkine kemali serbestiyetle malik ve mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdahale olunmak ve faraza birinin töhmet ve kabahatten beri üzüme zimme olacaklarından anın malını müsadere ile veresesi hukuku irsuyelerinden mahrum kılımmamak ve tebaayı saltanatı seniyemizden olan ehli islam ve milleti sairee bu müsaadati şahanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükmü şer'i iktizasınca kâffeı memaliki mahrusamız ahalisine tarafı şahanemizden emniyeti kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifakı arâra ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclisi Ahkâm Adliye âzası dahi luzumu mertebe teksirolunarak ve vükela ve ricali devleti aliyemiz dahi bazı tayin olunacak eyyamda orada içtima ederek ve cümlesi efkâr ve mütaleatını hiç çekinmeyip serbestçe söliyerek işbu emniyeti can ve mal ve tayini vergi hususlarına dair kavanini mukteziye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimatı askeriye maddesi dahi Babi Saraskeri Dâdî Şurasında söyleşilip herbir kanun karargir oldukça ilâ maşallahu taâlâ düstürlü amel tutulmak üzereeee bâlası hattı hümayunumuza arzolunsun ile tastik ve tevşih olunmak için tarafı humayunumuza arzalunsun ve iş bu kavanini şeriyeye mücerred din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vaz olunacak olduğundan canibi humayunumuzdan hilafına hareket vuku bulmayacağına ahdü misak olunup Hırkai Şerife odasında cemi ulema ve vükelâ hazır oldukları halde kasemi billâh dahi olunarak ulema ve vükelâ dahi tahlif olunacağından ana göre ülema ve vüzeradan velhasıl her kim olur ise olsun kavanini şeriyeye muhalif hareket edenlerin kabahati sabitelirine göre tedibatı lâyıklarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrası zımn'nda mahsusen ceza kanunamesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurinin elhaletühazihi miktarı vafi maaşları olarak şayet henüz olmıyanları var ise onlar daki tanzin olunacağından şer'an menfur olup harabiyeti mülkün sebebi azamı olan rüşvet meddei kerihasının fimabad ademi vukuu meddesinin dahi bir kanunı kavi ile tekidine bakılsın.

Ve keyfiyatı meşruha usuli atıkayı bütün bütün tagyir ve tecdit demek olacağından iş bu iradei şahanemiz Dersaadat ve bilcümle memaliki mahrusamız ahalisine ilân ve işae olunacağı misillü düveli mütehabbe dahi bi usulün inşallâhı Taâlâ ilelebed bekasına şahid olmak üzere Dersaadetimizde mukim bil cümle süfeyaya dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taâla Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu ka-

vanini müessesenin hilâfına hareket edenler Allahı Taâlâ Hasretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve illelebed felah bulmasınlar amin.

Fi 26 Şaban, sene 1255, yevm pazar (3 Kasım 1839)

EK / 2

ISLAHAT FERMANI

**Islahata dair taraflı vekaleti mutlakaya hitaben balâsı hattı hümayun
ile muvaşşah şeref sadır olan fermanı âlinin suretidir (1)**

18 Şubat 1856

Bedel elkab,

Malum olaki Yedi müeyyidi mülûkâneme vediai cenabı bârî olan kâffeî su-
nufı tebeai şahanemin her cihetle tamamii husuli saadeti hâli akdemi efkârı hayri-
yet disan padişahanem olarak cülûsı meymenet men'usı hümayunum gününden beri
bu semerei naifiası meşhut olup mülkü milletimizin memuriyet ve vserveti anbean
tezayüt etmekte ise de Devleti aliyemizin şanına muvafık ve mileli mütemeddime
arasında bihakkın haiz olduğu mevkii âli ve mühimmelayık olan halin kemale isali
için şimdiye kadar vaz ve tesisine muvaffak olduğum Nizamatı cedidei hayriyenin ez
sernev tekit ve tevsii matlubı madelet mahsubu padişahanem olduğu halde umum
tebai şahanemizin mesaiyi cemilei hamiyetkâraneleri ve müttefiki hassı be'hirül ih-
lasımız olan düveli mufahhamanın himmetiü muvaneti hayrhahaneleri eseri olmak
üzere Devleti aliyemizin bu kerre biinayetulahi taâlâ haricen hukukı seniyesi bir
kat daha teekküt eylediğine ve bu cihetle şu asır devleti aliyemizin için bir zamanı
hayriyet iktiranın mebdei olacağından dahilen dahi saltanatı seniyyemizin tezyidi

1 - I.Tertip Düstur, Cilt 1., s.:7

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ank., 1947, c.:5, s.:266

Maarif Vekâleti, Tanzimat, 1940., İst., s.:56

Kili,Suna - Gözübüyük, A.Şeref: Türk Anayasa Metinleri, s.:3-5

kuvvet ve miknetini ve revabıtı kalbiyeyi vatandaşı ile birbirine merbut olan ve nazarı madalet eseri müşfikânem de müsavi bulunan kaffei sunufı tebeai şahanemin her yüzden husulü tamamii saadeti hal ve memaliki şahanemisin mamuriyetini müstelzim olacak esbab ve vesailin anbean na binaen hususatı atiyetüzzikrin icrasına iradei madelet ifadei padişahanem şerefsadır olmuştur.

Şöyleki : Gülhane'de kıraat olunan hattı hümayunum ile ve Tanzimatı Hayrayem mucibince her din ve mezhepte bulunan kaffei tebeai şahanem hakkında bilastisna emniyeti can ve mal ve mahfuziyeti namus için tarafı eşrefi padişahanemden va'd ve ihsan olunmuş olan teminet bu kerre dahi tekit ve teyit kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedabiri müessirenin ittihaz olunması ve ziri cenhı atıfet seniyyei padişahanemde olarak memaliki maaaaaahrusai şahanemde bulunan hıristiyan ve sair tebeai gayri müslime cemaatlerine ecdadı izamım taraflarından verilmiş ve sinini ahirede ita ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyaz ve muafiyatı ruhaniye bu kere dahi takrir ve ibka kılınıp fakat hıristiyan ve tebeai gayri müslime sairenin her bir cemaati bir mehli muayyen içinde imtiyazat ve muafiyatı hazıralarının rüyet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek asarı medeniyet ve malumatı muktesebenin icakp ettirdiği ıslahatı irade ve tensibi şahanem ile ve Babı âlimizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bilmüazkere canibi Babı âlimize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak cennet mekân Ebulfeth Sultan Mehmet Hanı sani haziretleri ve gerek ahlâfı izamları taraflarından patrikler ile hıristiyan pskopaslarına ita buyrulmuş olan ruhsat ve iktidar hiyatı fütüvvetkâranei padişahanemden haşı işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevkie cedit ile tevfik olunup ve patriklerin elhaletü haizihi cari olan usulü intihabiyeleri ıslah olunduktan sora patriklik beratı âlisinin ahkamına tatbiken kaydı hayat ile hasb ve tayin olunmaları usulünün tamamen ve sahihen icra ve Babı âlimizle cemaatı muhtelifenin rüessayı ruhaniyesi beyinde karargir olacak bir surette tatbikan patrik ve metropolit ve murrashtra vep piskopos ve hahamların hini nasbında usuli tahlifiyenin ifa kılınması ve herne suret ve nam ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan cevaiz ve avaidat cümleten menolunarak yerine patriklere ve cemaatbaşlarına varıdatı muayyene tahsis ve rühbanı sairenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerie ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine berveçhii hakkaniyet maaşlar tayin olunup, fakat hıristiyan rahiplerinin emvali menkule ve gayrimenkulelerine bir gûna sekte iras olunmıyarak hıristiyan vesair tebaai gayri müslime cemaatlerinin milletçe olan

maslahatlarının idaresi her bir cemaatin rühban ve avamı beyninde müntehip azadan mürekkep bir meclisin hüsni muhafazasına havale kılınması ve ehalisi cümleden bir meshebe bulunan şehir ve kasaba ve kariyelerde icrai ayine mahus olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillü sair mahallerin heyatı asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir gûna mevani ika olunmayıp böyle mahallerin müceddeten inşası lâzın geldikte patrik veya rüesayı milletin tasvibi halinde bunların resm ve sureti inşası bir kerre canibi Babı âlimize arz olunmak iktiza edeceğinden ya suveri maruza kasull ile müteallik olacak iradei seniyyei mülûkanem mucibince iktizası icra veya bir müddeti muayyene zarfında olbabda olan itiraz beyan olunup bir meshebin cemaati yalnız olarak sairiyile karışık olmıyarak bir mahalde bulurur iseo yerde ayine müteallik hususatı zahiren ve alenen icrada bir türlü kuyuda düçar olmayıp ahalisi edyanı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve kariyelerde ise her bir cemaatin takımı sakın olduğu ayrıca mahalde bâlâra bastü beyan olunan usule ittibaen kendi kilise ve hastahane ve mektep ve mezarlıkları tamir ve termime muktedir olabilmesi ve müceddeden inşa olunması iktiza eyliyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsatı lazimeyi patrikler veyahut cemaat metropolitleri canibi Baabı alimizden istida edüp Devleti âliyemizce bunda bir gûna mevani mülkiye olmadığı halde ruhsatı seniyyem erzan kılınması ve bu makule işlerde hükümet tarafından vuku bulacak muamelet külliyyen hasbi olması ve bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemali serbesti ile icra olunmasını temin için tedabiri lazime ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezhep ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sünufi tebaai saltanatı seniyyemden bir sınıf aher sınıfından aşağı tutulmasını mutazamın olan kaffei ta'birat ve elfaz ve temyizat mkiuharreratı divaniyyeden ilelebet mahvü izale kılınması ve ahadî nas beyninde veyahut memurin taraflarından dahi mucibi şin ve ar olacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tavsifin istimali kanunen menolunması ve çünkü memaliki mahrusamda bulunan her din ve mezhebin ayini berveçhi serbesti icra olunduğundan tebaai şahanemden hiçbir kimesne bulunduğu dinin ayinini icradan menolunmaması ve bundan dolayı cevru eza görmemesi ve tebdili din ve mezhep etmek üzere kimse icbar olunmaması ve saltanatı seniyyemizin memurin ve hademesinin intihap ve nasbı tensip ve iradei şahaneme menut olarak tebaai Devleti aliyyemin cümlesi her hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuruyetlerine kabul oluncaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında meriyyül icra olacak nizamata imtisalen memuruyetlerde istihdam olunmaları ve saltanatı saniyy-

yem tebaasından bulunanlar mekatibi sahanemin nizamâtı mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâ fark ve temyis Devleti aliyyemin mekabiti askeriye ve mülkiyesini kabul olunması ve bundan başka her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup, fakat bu makule mekatibi umuyenin usuli tedrisi ve muallimlerin intihabı, azası tarafı şaharemden mansub muhtelit bir meclisi maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması ve ehli islâm ile hristiyan vesair tebaai gayri müslime meyanesinde veyahud tebaai iseviyeye vesair tebaai gayri müslimeden mezahibi muhtelifeye tabi olanların birbiri beyninde ticaret veyahud cinayata müteallik zuhura gelecek cemii deavi muhtelit divanlara havale olunup istimai dava için işbu divanlar tarafından akdolunacak meclisler aleni olacağından müddei ile müddeialeyh muvacehe olunarak bunların ikame edecekleri şahitler tekariri vakialarını daima kendi ayin ve mezhepleri üzere icra edeceklerini (1) birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuku adiyeye aid olan deavi dahi eyalât ve elviye muhtelit meclislerinde vali ve kadî memleket hazır oldukları halde şeran veya nizamen rüyet olunup işbu mehakim ve mecaliste mühakematı vakıa aleni icra olunması ve hristiyan vesair tebaai gayri müslimeden iki kimse beyninde hukukî irsiyye gibi devai mahsusa sahibidava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesa ve mecalis marfetiyle rüyet olunmak üzere havale kılınması ve mücezat ve ticaret kanunlariyle muhtelif divanlarda icra olunacak usul ve nizamâtı mürafaat mümkün mertebe süratle ikmal olunarak ve zabtî tedvin kılınarak memaliki mahsusai şahanemde müstamel olan elsinei muhtelifeye tercüme ile neşrü ilan olunması ve hukuku insaniyyeyi hukuku adalet ile tevfiğ etmek için mezannei sû olanların veyahud tedibatı cezaiyyeye müstahak bulunanların haps ve tevkiflarına mahsus olaan kaffei mehbez ve mahali sairede usulü hapsiyenin mümkün mertebe müddeti kalile zarfında ıslahına mübaşeret olunması ve herhalde hapis hanelerde bile canibi saltanatı seniyyemden vazı kılınan nizamâtı inzibatiyeye muvafık olaan muamelaten maada hiçbir gûna mücazâtı cismaniye ve eziyet ve işkenceye müşübih kaffei muamele dahi kâmilten lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku bulacak hareket şediden men ve zecrolunacağından maada bunun icrasını emr eden memurun ile bilfiil icra eyliyen kesianın dahi caza kanunnamesi iktizasınca tekdir ve tedip olunması ve Darüs saltanatı seniyyem ve eyalet ve bilâd ve kurada umuru zaptiyenin tanzimi maddesi asude hal olan kaffei tebai mülkaneme kendi mal'ü canlarının muhafazasına sahihen ve kaviyyen emniyet vere-

1 - "Edecekleri" olmak lâzım.

cek surette tanzim kılınması ve verginin müsavatı tekalifi sairinin müsavtını mucip olduğu misillû hukukça olan musavat dahi vezaifçe olan müsavatı müstelzim olduğundan hristiyar vesair tebaai gayri müslime dahi ehaliî islâm misillû hissei askeriye itası hakkında muahharan verilen karara inkiyat mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakten akçe itasıyla hizmeti fi'liyeden muaf olmak usulünün icra olunması ve isâmdan maada tebaanın sunufi askeriye içinde sureti istihdamları hakkında nizamâtı lâzime yapılp müddeti kalilei mümkün zarfında neşr'ü ilan kılınması ve eyalet ve elviye meclislerinde tebaai müslime ve iseviyye vesaireden bulunan âzanın emri intihaplarını bir sureti sahihaya koymak ve ârânın doğruca zuhurunu temin eylemek için işbu meclislerin sureti tertip ve teşkilleri hakkında olan nizamâtın ıslâhına teşebbüs ile Devleti âliyyem neticei ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahihen bilmek ve buna nezaret etmek esbab ve vesaili müessiresinin istihsalini mütalea eylemesi ve çünkü beyi ve furuht ve tasarrufu emlâk ve akar maddeleri hakkında olan kavanin kâffeî tebaai mülûkanem hakkında müsavi olduğundan kavanini devleti âliyyeme ve nizamâtı zabıtai belediyeye ittiba ve imtisal eylemek ve asıl yerli ehalinin verdikleri tekalifi vermek üzere saltanatı seniyyem ile düveli ecnebiye beyninde yapılacak suveri tanzimiyeden sonra ecnebiyeye dahi tasarrufu emlâk müsaadesinin ita olunması ve tebaai saltanatı seniyyemin kâffesi üzerine tarh olunacak vergi ve tekalif sınıf ve mezheplerine bakılmıyarak bir surette ahz olunmakta idiğünden işbu tekâlifin ve alelhusus aşarın ahz ü istifasında vuku bulmakta olan sui istimalatın ıslahı tedabiri seriası mütalea ve müzakere olup doğrudan doğruya ahzi vergi etmek usulünün peyderpey icrası kabil oldukça varidatı devleti aliyyemin ilzam olunması usulünün yerine bu suret ittihaz kılınıp usuli haliye cari oldukça memurini Devleti âliyyem ile mecalis azalarının müzayedeleri alenen icra olunacak olan iltizamattan birini deruhte ettirmeleri veya bir gûna hisse almaları mücazâtı şedide ile men kılınması ve tekâlifi mahalliye dahi mehmaemken mahsulâta hâlel vermiyecek ve ticareti dahiliyeye mani olmayacak surette vaz ve tayin olunması ve umuru nafia için tayin ve tahsis olunacak mebalîği münasibeye berren ve bahren inşa ve ihdas olunacak turuk ve mesalikten istifade edecek olan eyalat ve sancaklarda vaz ve tesis kılınacak vergiyi mahsuslar dahi ilâve edilmesi ve saltanatı seniyyemin beher sene için varidat ve masarrifat defterinin tanzim ve irae-si hakkında muahharen bir nizamı mahsus yapılmış olduğundan bunun tamamii icrayı ahkâmına itina olunması ve her bir memurine tahsis kılınmış olan maaşların hüsni teviyesine mübaşeret kılınması ve her bir cemaatin rüesasiyle tarafı eşrefi şa-

hanemden tayin olunacak birer memurları tebaai saltanatı seniyyemin umumuna ait ve raci olan maddelerin müzakeratına Meclisi vâlâda bulunmak üzere makamı celili vekaleti mutlakamdan mahsusen celp olunup ve işbu memurlar birer sene için tâyin kılınıp bunlar memuriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclisi vâlânın azası gerek adi ve gerek fevkalâde vuku bulan içtimalarında rey ve mütalaa-larını doğruca beyan ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları ve ifsad ve irtikap ve itisafa dair olan kavaninin ahkâm kaffei tebaai saltanatı seniyyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar usulü meşruasına tevfi kan icra olunması ve Devleti aliyyemin tashihi usulü sikke ile umuru maliyesine itibar verecek banka misillü şeyler yapıp memaliki mahrusai şahanemin menbaı serveti maddiyesi olan hususata iktiza eden sermayelerin tayiniyle ve mahsulâtı memaliki şahanemin nakli için icap eden turuk ve cedavilin küşadiyle ve emri ziraat ve ticaretin tevessüüne hail olan esbabını meniyle teshilatı sahihanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulûm ve sermayei avrupadan istifadeye bakılması esbabının biletraf mütaleasiyle peyderpey mevkii icraya konulması maddelerinden ibaret olmakla siz ki sadrıazamı sûtude şiyemi müşarünileyhsiz işbu fermanı celilül unvanı mülukanemi usulü üzere gerek Dersaadetimde ve gerek memaliki şahanemin her bir tarafında ilân ve işaatle hususatı meşruhanın balâda beyan olunduğu veçhile icrayı iktizalarına ve bundan böyle ahkamı celilesinin daima ve müstemiren meriyülicra tutulması esbabı lazime ve vesaili kaviyyesinin istihsal ve istikmalı hususuna bezli celli himmet eyliyesiz; şöyle bilesiz alâmeti şerifeme itimat kılasız, tahriren fi evaili şehri cemaziye uhra sene isna ve sebîn mieteyn ve elf.

(1272) 18 Şubat 1856.

E K / 3

KANUN-I ESASİ'NİN İLANI

Sureti Münifei Hattı Hümayun (1)

Veziri maali semirim Mithat Paşa

Devleti Aliyemizin bir zamanlardan beru kuvvetine arız olan tedenniyat gâvâili hariciyeden ziyade dahilen idarei umurda tariki müstekimden inhıraf olunmasından ve tebeanın hükûmeti metbualarından emniyetlerine kefalet edecek esbabın

maili inhitat olmasından neş'et etmekle validi macidim merhum Abdulmecit Han mukaddemei ıslâhat ve ahkâmı mukaddesei şer'i şerife muvafık olarak umumun emniyeti can ve mal ve ırz ve namusunu mulin olmak üzere Tanzimat Hattını ilân etmiş idi. İşte bugüne kadar dairei emniyette olarak yaşadığımız ve ol emniyete istinaden berveçhi serbesti teati edilen efkâr ve arânın semeresi olmak üzere bu gün iş bu Kanunu Esasiyi vaz ve ilâna muvaffakiyetimiz Tanzimatı mezkûrenin asarı hayriyesi cümlesinden olmakla merhumu müşarinüleyhin namını ve muvaffakiyetlerini işbu yevmi mes'utta bilhassa irad ve kendülerini muhyii devlet unvanı ile yadede- rim. Tanzimatın avânı tesisi zamanımızın istidat ve ilceatına muvafık olsa idi şimdi neşrettiğimiz Kanunu Esasi ahkâmını merhumu müşarinüleyhin ol vakıt tesis ve ic- ra etmiş olacağına şüphe kılınmaz: Lâkin Cenabı Hak milletimizin tamamii seadeti haline zâmin olan böyle bir netice-i mesude-i ahdı saltanatımıza tâlik etmiş oldu- ğundan buna belâletten dolayı Cenab-ı Hakk'a azim hamdü teşekkürler ederim; Devleti âliyemizin ahvâli dâhiliyesince bittabi vâki olan tegayyürad ve münasebatı hariciyesince husule gelen tevessüat ciheti ile şekli idarei hükümetin kifayetsizliği bedahet derecesine vardığından ve bizim aksayı maksadımız mülk ve milletimizin serveti tabiiye ve kabiliyeti fitriyesinden şimdiye kadar hakkıyla istifadei mümanaat eden esbabın izalesile sunufu tebanın tariki terakiyyatta müttehiden ve mütavakkıf ilerulemeleri kaziye-i hayriyesinden ibaret bulunduğundan bu maksada vusul için hükümetçe bir kaidei sâlime ve muntazammenin ittihazı iktiza edup bu dahi kuvvei hükümetin meşru ve makbul olan hukukunun muhafazası ile gayri meşru hareket yani ferdi vahidin veya efradı kalilenin tahakkümü müstebidanesinden neş'et ede- cek hatiyat ve suistimalatın men ve mahvına ve heyetimizi terkip edeen akvamı muhtelifenin bir heyeti içtimaiyei medeniyeye lâik ilan hak ve menfaat ki cümlesi- nin nimeti hürriyet ve adalet ve müsavvatan bilâ istisne müstefit olmalarıdır iş bu fevaidin temin ve takririne mütavakkıf olup bu asırların mayuhtacileyhi ise kavanın ve mesalihi umumiyenin kaidei meşruei meşveret ve meşrutiyete merbutuyeti emrû sabitül hayri olduğundan bir meclisi umuminin lüzumu teşkili ilânı cülûsümüza da- ir olan hattımızda beyan kılınmış ede.

Ol babra tanzimi iktiza eden kanunu esasi mütehayyizanı vüzera ve süduru ülema ile sair rical ve memurunu devleti aliyemizden mürekkep tâyin edilen bir ce- miyeti mahsusada bilmüzakere tertip olunup meclisi vükelamızda dahi etrafı ile tet- kik ve tasdik kılınmış olmakla ve mevaddı mundericesi hilafeti kübrai islemiye ve saltaanatı seniyei osmaniye'nin hukukuna ve osmanluların hürriyet ve müsavvata

ve vükela ve memurunin mesuliyet ve selahiyetine ve meclisi umumininn hakkı vukufuna ve mehakimih istiklâli kâmiline ve muvazenei maliyenin sıhatine ve idarei vilayaca hukuku merkezियeti muhafaza ile beraber tevsii mezuniyet usulanin ittihasına müteallik olup bunlar ise ahkâmı şer'i şerife ve mülk ve milletin bu günkü kabiliyeti ve ihtiyacatına mutabık ve ahassı amalimiz olan saadet ve terakkiyatı âmme fikri hayrına müsait ve muvaffık bulunmağla avni hakka ve imdadı ruhaniyeti cenabı Peyganber iye istineden iş bu kanunu Esasiyi kabul ve tasdik ile tarafınıza gönderdim. İlamaşallahu taâla memaliki osmaniyeinin her cihetinde düstürol amel olmak üzere ilânı ile bu günden itibaren icrayı ahkamına mübaşeret ve derununda muharrer ve mukarrer olan kavanın ve nizamatin bir an evvel tanzim ve itmamı zımında tedabiri seria ve müessireye mübaderet eylemeniz katiyen matbubumuzdur. Cenabı hak mülk ve milletimizin sevdeti haline çalışanların mesaisini .mazharı tevfiik buyfra. fi. 7 Zilhicca sene 1293 (23/12/1876).

KANUNU ESASİ (1)

Memaliki Devleti Osmaniye (1)

Madde 1 - Devleti Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalatı mümtazeyi muhtevi ve yek vücud olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebebi tefrik kabul etmez.

Madde 2 _ Devleti Osmaniyeinin paytahtı İstanbul şehridir ve şehri mezku sair bilâdı osmaniyeder alru olarak bir güne imtiyaz ve muafiyeti yoktur

Madde 3 - Saltanatı seniyyei osmaniye hilafeti kübrayı islamiyeyi haiz olarak sülalei âl Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

Madde 4 - Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniyeinin hükümdar ve padişahıdır .

Madde 5 - Zatı hazireti Padişahını nefsi humayunu mukaddes ve gayri mesûldar.

Madde 6 - Sülalei âli osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madamel hayat tahsisatı maliyeleri tekafülü umumi tahdındadır.

Madde 7- Vükelanın azıl ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfiikan icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyeinin kumandası ve harekatı askeriye ve ahka-

mı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizam-namelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affı ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.

Madde 8 - Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine her-kangi din ve meshepten olur ise olsun bila istisn Osmenlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

Madde 9 - Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

Madde 10 - Hürriyeti şahsiye her türlü taaruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.

Madde 11- Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır. Bu esesi vikaye ile berabır asayiş halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartiyle memaliki osmaniye-de maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir.

Madde 12 - Matbuat kanun dairesinde serbestir.

Madde 13 - Tebaai osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur.

Madde 14 - Tebaai osmaniyeden bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanın ve nizamata muhalif gördükleri bir madde-den dolayı işin mrciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin efalinden iştikâye selahiyetleri vardır.

Madde 15 - Emri tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16 - Bilcümle mektepler devletin tahtı nezaretindedir. Teb'ayı osmaniye'nin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimyyeye hâlel getirmeyecektir.

Madde 17 - Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezâifinde mütesavidir.

Madde 18 - Tebaai osmaniye'nin hidematı istihtam olunmak için devletin lisansı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.

Madde 19 - Devlet memuriyetinden umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabub olunurlar.

Madde 20 - Tekalifi mukarrere hizamatı mahsusasına tevfikân kaffei tebaa beyinde her kesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.

Madde 21 - Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülten emindir . Menafii umumiy için luzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değeri pahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

Madde 22 - Memaliki Osmaniyede herkesin mesken ve menzili taaruzdan masundur. Kanunun tâyin eylediğı ahvelden maada bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

Madde 23 - Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğı mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.M

Madde 24 - Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muhabere esnasında usulen tâyin olunacak tekalif ahval bundan müstesnadır.

Madde 25 - Bir kanuna müstenit olmadıkça vegi ve rüsumat namı ile ve namı aherle heç kimseden bir akçe alınamaz.

Madde 26 - İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyyen memnundur.

Vükelâyı Devlet

Madde 27 - Mesnedi sadaret ve meşihatı islâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğı misillû sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahâne icra olunur.

Madde 28 - Meclisi vükelâ sadriazamın riyaseti tahdında olarak aktolunup dahili ve harici umuru mühimmenin merciidir. Müzakeratından mühtacı istizan olanların kararları iradesi seniye ile icra olunur.

Madde 29 - Vükelâdan herbiri dairesine ait olan umurdan ecrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikân icra ve icrası mezununiyeti tahtında olmıyanları sadriazama arzeder. Sadriazam dahi o makule mevaddan müzakereye mühtaç olmıyanların mütezasını icra veyahud tarafı hazreti padişahiden istizan ederek ve muhtacı müzakere bulunanları meclisi vükelânın müzakeresine arzeliyerek müteallik buyurulacak iradei seniye mucubince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve deracatı nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

Madde 30 - Vükelâyı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icrattan mesuldür.

Madde 31 - Mebusan âzasından biri veyahut birkaçı heyeti mebusanın dahil dairesi vazifesi olan ahvaldan dolayı vükeleyı devletten bir zat hakkında mes'uliyeti

mucip şikâyet beyan ettiği halde evvelâ heyeti mebusanın nizamı dahilisi mucibince bu misillu mevaddın heyete havalesi lâzım gelip gelmiyeceğini müzakereye memur olan şubede tetkik olunmak üzere şikâyeti müş'ir heyeti mebusan reisine verilecek takrir reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şubeye gönderilir ve bu şube tarafından tahkikatı hâzime icra ve iştikâ olunan zat tarafından izahatı kâfiye istihsal olunduktan sonra şikâyetin şayanı müzakere olduğuna dair ekseriyetle terkip olunacak kararname heyeti mebusanda kıraat olunarak ve ledel iktiza şikâyet olunan zat davetle bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima kılınarak âzayı mevcudenin sülûsen, ekseriyati mutlakasile kabul olunur ise muhakeme talebini müş'ir mazbatası makamı sadarete takdim ile ledelarz müteallik olacak iradei seniye üzerine keyfiyet Divam Aliye havale olunur.

Madde 32 - Vükelâden itham olunanların usulü muhakemeleri kanunun mahsus ile tâyin edilecektir.

Madde 33 - Memûriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait hernevi deavide vükelânın sair efradı osmaniyeden aslâ farkı yoktur. Bu misillu hususatın muhakemesi ait olduğu mehakimi umumiyede icra olunur.

Madde 34 - Divanı Alinin dairei ithamı tarafından müttehem olduğuna karar verilen vükelâ tebriyei zimmet edinceye kadar vekâletten sakıt olur.

Madde 35 - Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunupta mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile tafsilen esbabı mucibe beyanile kat'iyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdii veyahut müddeti kanuniyesinde intihap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi münhasırran yedi iktidarı hazredî padişahidedir.

Madde 36 - Meclisi umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhtaradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübreme zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde kanunu esası ahkâmına mugayir olmak üzere heyeti vükelâ tarafından verilen kararlar heyeti mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradesi seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

Madde 37 - Vükelâdan herbiri her nezaman muradder ise heyetlerin ikisinde dahi bulunmak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birinin tarafından

vekâleten bulundurmak ve iradı nutukta âzaya takaddüm hakkını haizdir.

Madde 38 - İstizahı madde için vükelâdan birinin huzuruna meclisi mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır.

Memurin

Madde 39 - Bircümle memurin nizamen tâyin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihap olunacaktır ve bu veçhile intihap olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendüsü istifa eylemedikçe veyahut devletçe bir sebebi zaruri görülmedikçe azil ve tepdil olunamaz ve hüsnü hareket ve istikamet eshabından olanlar ve devletçe bir sebebi zaruriye mebni infisal edenler nizamı mahsusunda tâyin olunacağı veçhile terekkiyata ve tekaüt ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.

Madde 40 - Her memuriyetin vezayifi nizamı mahsus ile tâyin olunacağından her memur kendü vazifesi dairesinde mes'uldür.

Madde 41 - Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden ise de itaati kanunun tâyin ettiği daireye mahsustur. Hilâfı kanun olan umurda amire itaat mes'uliyetten kurtulmağa medar olamaz.

Meclisi Umumi

Madde 42 - Meclisi umumi heyeti âyan ve heyeti mebusan namlarile başka başka iki heyeti muhtevidir.

Madde 43 - Meclisi umuminin iki heyeti beher sene teşriyasi iptidasında tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mart iptidasında yine bairadei seniye kapanur ve bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanda mün'akid olmaz.

Madde 44 - Zati hazireti padişahi devletçe görünecek lüzum üzerine meclisi umumiyi vaktinden evvel dahi açar ve müddeti muayyenei içtimainı da tenkis veya temdit eder.

Madde 45 - Meclisi umuminin yevmi küşadında zatı hazireti padişahı veya hut taraflarından bilvekâle sadrıazam hazır olduğu ve vükelayı devletle iki heyetin âzayı mevcudesi birlikte bulundukları halde resmi küşat icra olunup seni cariya zarfında devletin ahvali dahiye ve münasebeti hariciyesine ve seni atiyede ittihazına lüzuma görülecek tedabir ve teşabbüsata dair bir nutku hümayun kıraat olunur.

Madde 46 - Meclisi umumi âzalığına intihap veya nasbolunan zevat meclisin yevmi küşadında sadrıazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensup olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda zatı hazireti padişahiye ve vatanına sadakat ve kanununu esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilir.

Madde 47 - Meclisi umumi âzası rey ve mütalea beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbirisi bir güne vaadü ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalealardan dolayı bir veçhile itham olunamaz. Megerki meclisin nizamnamei dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu taktirce nizamnamei mezkûr hükmünce muamele görür.

Madde 48 - Meclisi umumi âzasından birinin hiyanet ve kanunu esasiyi nakız ve ilgaye tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden birile müttehem olduğuna mensup olduğu heyet azayı mevcudesinin sülûsanı ekseriyeti mutlakasile karar verilür veya hut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur ve bu afalin muhakemesile mücazâtı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.

Madde 49 - Meclisi umumi âzasından herbiri reyini bizzat ita eder ve herbirinin müzakerede bulunan bir maddenin red ve kabulüne dair rey vermekten içtina-be hakkı vardır.

Madde 50 - Bir kimse zikrolunan iki heyetin ikisine birden âza olamaz.

Madde 51 - Meclisi Umumi heyetlerinin ikisinde dahi mürettep olan azanın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzakereye mubaderet olunamaz ve kaffei müzakerat sülûsanı ekseriyetile meşrut olmayan hususatta hazır bulunan azanın ekseriyeti mutlakası ile karargir olur ve tesavii ara vukuunda reisin reyini iki addedilür.

Madde 52 - Bir kimse şahsına müteallik dâvasından dolayı Meclisi Umumi-

nin iki heyetinden birine arzuhal verdiği halde eğer evvela ait olduğu memurini devlete veyahut o memurların tabi bulundukları mercie müracaat etmediği tebeyyün ederse arzuhali reddolunur.

Madde 53 - Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi heyeti vükelaya ait olduğu gibi Heyeti âyan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veya hut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei saniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.

Madde 54 - Şûrayı devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanın layihaları Heyeti mebusunda badehu Heyeti Ayanda tetkik ve kabiul olunduktan sonra icrayı ahkamına İradei seniyei hazireti Padişahi müteallik buyrulur ise düsturül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layıhası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar mevkii müzakereye konulamaz.

Madde 55 - Bir kanun lâyhıhası evvela heyit mebusanda badehu heyeti ayanda bend bend okunup ve her bendine rey verölüp ekseriyeti ara ile karar verilmedikçe ve badel karar heyeti mecmuası için dahi betekrar ekseriyetle karar hasıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

Madde 56 - Bu heyetler vükelâden veya anların göndereceği vekillerden veya kendi azalarından olmayan veyahut resmen davet olunmuş memurinden bulunmayan hiç kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekaleten bir madde ifadesi için gelmiş olduğu halde asla kabul edemez ve ifadelerini istima eyliye mez.

Madde 57 - Heyetlerin müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

Madde 58 - Heyetlerde verilecek reyler ya tâyini esami veyahut işaratı mahsusa veyahut reyi hafi ile olur. Reyi hafi usulünün icrası âzayı mevcudenin ekseriyeti arası ile karar verilmeğe mütevakkıftır.

Madde 59 - Her heyetin inzibatı dahilisini münhasıran kendi reisi icra eder.

Heyeti Âyan

Madde 60 - Heyeti âyanın reis ve âzası nihayet miktarı heyeti mebusan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazireti padişahiden nasbolunur.

Madde 61 - Heyeti Ayana âza tâyin olunabilmek için asar ve efali umumun vüsuk ve itimadına şayan ve umuru devlette hidematı memduhesi mesbuk ve müte-arif zevattan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır.

Madde 62 - Heyeti Âyan âzalığı kaydı hayat ile dir. Bu memuriyetlere vüke-lalık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazazkerlik ve elçilik ve hahambaşılık memuri-yetinde bulunmuş olan mazulinden ve bahri ferikândan ve sıfatı lazıme-yi cami sair zevattan münasipleri tayin olunur. Kendü talepleri ile devletçe sair memuriyete tâyin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.

Madde 63 - Heyeti âyanın azalık maaşı şehriye onbin kuruştur. Başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan azanın maaş ve tâyini eğer onbin kuruştan dūn ise ol miktara iblâğ olunur ve eğer onbin kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

Madde 64 - Heyeti âyan heyeti mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyihalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve şah hazireti paşida-hinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve kanunu esasi ahkamına ve devletin tema-miyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye hâlel verir bir şey görür ise mütelâasının ilâvesile ya kat'iyen red veyahut tâdil ve tashih olunmak üzere heyeti mebusana ia-de eder ve kabul ettiği lâyihaları tastik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete tak-dim olunan arzuhalları bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder.

Heyeti Mebusan

Madde 65 - Heyeti Mebusanın miktarı âzası tebaai osmaniyeden her ellibin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur.

Madde 66 - Emri intihap reyi hafı kaidesi üzerine müessestir. Sureti icrası . kanunu mahsus ile tâyin olunacaktır.

Madde 67 - Heyeti mebusan âzalığ ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat vükelâden intihap olunanların âzalığı mucazdır vesair memurinden biri mebusluğa intihap olunur ise kabul edip etmemek yedi ihtiyarındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.

Madde 68 - Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebaai devleti aliyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihapta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olupta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müstehir olan samimen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

Madde 69 - Mebusan intihabı umumisi dört senede bir kerre icra olunur ve her mebusun müddeti memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 70 - Mebusların intihabı umumisine heyetin mebdei içtimai olan teşrini saniden lâakal dört mah mukaddem başlanılır.

Madde 71 - Heyeti mebusan âzasının herbiri kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayup umum osmanlıların vekili hükmündedir.

Madde 72 - Müntehipler intihap edecekleri mebusları mensup oldukları daireyi vilâyet ahalisinden intihap etmeğe mecburdur.

Madde 73 - Ba iradei seniye heyeti mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

Madde 74 - Heyeti mebusan âzasından biri vefat eder veya esbabı hacriyei meşruadan birine duçar olur veya bir uzun müddetçe meclise devam etmez veyahut istifa eder veya mahkûmiyet veya kabulü memuriyet cihetile âzalıktan sakıt olursa yerine nihayet gelecek içtimaa yetişmek üzere usulü veçhile diğeri tâyin olunur.

Madde 75 - Münhal olan mebusluk makamlarına intihap olunacak âzanın

memuriyeti gelecek intihabı umumi zamanına kadardır.

Madde 76 - Mebuslardan herbirine beher sene içtimaı için hazineden yirmibin kuruş verilecek ve şehriye beşbin kuruş maaş itibarile memurini mülkiye nizamına tevfiikan azimet ve avdet harcırahı ita kılınacaktır.

Madde 77 - Heyeti mebusan riyasetene heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci ve üçüncü riyasetlere üçer neferki ceman dokuz zat intihap olunarak huzuru şahaneyeye arzile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekâletlerine ba iradei seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınır.

Madde 78 - Heyeti mebusanın müzakeratı alenidir. Fakat bir maddei mühimmeden dolayı müzakeratı hafi tutulmak vükelâ canibinden veyahut heyeti mebusanın âzasından onbeş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal âzanın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabûlü için ekseriyeti arâya müracaat edilür.

Madde 79 - Heyeti mebusanın müddeti içtimaiyesinde âzadan hiç biri heyet tarafından ithama sebebi kâfi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cümha veya cinayet icra iken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz.

Madde 80 - Heyeti mebusan kendiyü havale olunacak kavanin lâyhalarını müzakere ile bunlardan umuru maliyeye ve kanunu esasiye taallûk eder maddeleri red veya kabul veyahut tâdil eder ve mesarifi umumiye muvazene kanununda gösterildiği veçhile heyeti mebusanda tafsîlâtile tetkik olunduktan sonra miktarına vükelâ ile birlikte karar verülür ve buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve sureti tevzi ve tedariki kezalik vükelâ ile birlikte tâyin edilür.

Mehakim

Madde 81 - Kanunu mahsusuna tevfiikan tarafı devletten nasbolunan ve yed'lerine beratı şerif verilen hakimler layetazidir. Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irade eder.

Madde 82 - Mahkemelerde hernevi muhakeme alenen ceryan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanununda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafi tutabilir.

Madde 83 - Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vesaiti meşruayı istimal edebilür.

Madde 84 - Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan dâvanın herne vesile ile olursa olsun rüiyetinden imtina edemez ve bir kerre rüiyetine veyahut rüiyeti için iktiza eden tahkikatı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya tâviki dahi caiz olamaz. Meğerki müddei dâvadan keffiyed etmiş ola. Şu kadarki cezaya müteallik deavide hükûmete ait olan hukuk nizamı vechile yine icra olunur.

Madde 85 - Her dâva ait olduğu mahkemete rüyet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki davalar dahi mehakimi umumiyyeye aittir.

Madde 86 - Mahkemeler hürtürlü müdahelâttan azadedir.

Madde 87 - Deavii şer'iyeye mehakimi şer'iyede ve deavii nıżamiye mehakimi nıżamiyede rüyet olunur.

Madde 88 - Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selâhiyetinin derecat ve taksimatı ve hükâmın tavzifi kavanine müstenittir.

Madde 89 - Her ne nam ile olur ise olsun bazı mevaddı mahsusayı rüiyet ve hükmetmek için mehakimi muayyene haricinde fevkâlade bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu vechile tâyini mevla ve tahkim caizdir.

Madde 90 - Hiçbir hakim hakimlik sıfatile devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cemedemez.

Madde 91 - Umuru cezaiyede hukuku âmmeyi vikayeye memur müddei umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tâyin kılınacaktır.

Divanı Âli

Madde 92 - Divanı âli otuz âzadan mürekkeptir. Bunların onu heyeti âyan ve onu şûrayı devlet ve onu mahkemeyi temyiz ve istinaf rüesa ve âzasından kur'a ile tefrik ve tâyin olunarak heyeti âyan dairesinde lüzum göründükçe ba iradei seni-

ye akdolunur. Vazifesi vükelâ ile mahkemei temyiz rüesa ve âzasının ve zat ve hukuku şahane aleyhinde harekete ve devleti bir hali muhataraya ilkaya tasaddi eyliyenlerin muhakemesidir.

Madde 93 - Divanı âli ikiye münkasem olup biri dairei ithamiye ve biri divanı hükümdür. Daireyi ithamiye dokuz âzadan ibaret olup bunun üçü heyeti âyan ve üçü divanı temyiz ve istinaf ve üçü şûrayı devlet âzasından divanı âliye alınacak âza içinder kur'a ile intihap olunur.

Madde 94 - Bu daire şikâyet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülûsanı ekseriyetile karar veri ve dairesi ithamiyede bulunanlar divanı hükümde bulunamaz.

Madde 95 - Divanı hüküm yedisi heyeti âyan ve yedisi divanı temyiz ve istinaf ve yedisi şûrayı devlet rüesa ve âzasından olmak üzere divanı âli âzasının yer-mibir neferinden mürekkep olarak dairei ithamiye tarafından muhakemesi lâzım olduğuna karar verilmiş dâvalar hakkında âzayı mürettebenin sülûsanı ekseriyetile kat'iyen ve kavanini mevzuasına tatbikan hükmeder ve hükümleri kabili istinaf ve temyiz değildir.

Madde 96 - Tekâlifî devletin hiçbir bir kanun ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz.

Madde 97 - Devletin bûdçesi varidat ve mesarifatı takribiyesini mübeyyin kanundur. Tekâlifî devletin vaz ve tevzi ve tahsil emrinde müstenit olacağı kanun budur.

Madde 98 - Bûdçe yani muvazenei umumiye kanunu meclisi umumide madde be badde tetkik ve kabul olunur. Varidat ve mesarifatı muhammeninin müfredatını cami olmak üzere ana merbut olan cedveller nızamen tâyin olunan numunesine tevfikân akşam ve fusul ve mevaddı müteaddideye münkasem olarak bunların müzakeresi dahi fasıl fasıl icra edilir.

Madde 99 - Muvazenei umumiye kanunu müteallik olduğu sesenin dühulünde mevkii icraya konulabilmek için lâyihası hey'eti mebusana meclisi umuminin küşadı akabinde ita olunur.

Madde 100 - Bir kanunun mahsus ile muaayyen olmadıkça emvâli devletten

muavazene haricinde sarfiyat caiz olamaz

Madde 101 - Meclisi umuminin münakit bulunmadığı esnada esbabı mucbi-reyi fevkalâdeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına hüsumu kavi tahakkuk eder ise mesuliyeti heyeti vükelâyâ ait olmak ve meclisi umuminin küşadı akibinde ana dair kanun lâyihası meclisi umumiye verilmek üzere o masrafın tesfiyesi için iktiza eden mebalîğin tarafı hazireti padişahiye arz ve istizan ile sadır olacak iradei seniye üzerine tedarik ve sarfı caiz olur.

Madde 102 - Muvazene kanununun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz ancak bazı ahvali fevkaladeden dolayı Meclisi Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesih olunduğu halde hükmü bir seneyi teca-vüz etmemek üzere bir karaname ile vükelâyı devlet bairadei seniye seneyi sabıka muvazenesinin cereyanı ahkamını meclisi mebusanın gelecek içtimaina kadar temdit ederler.

Madde 103 - Muhasebei kat'ie kanunu müteallik olduğu senenin varidatından istihsal olunan mebalîğ ile yine o senenin mesarifatına vukubulan sarfiyatın miktarı hakikisini mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimatı dahi muvazenei umumiye kanuna tamamilen mutabık olacaktır.

Madde 104 - Muhasebei kat'ie kanununun lâyihası müteallik olduğu senenin hitamından itibaren nihayet dört sene sonra meclisi umumiye ita olunur.

Madde 105 - Emvali devletin kabız ve sarfına memur olanların muhasebelerini rüiyet ve devairden tanzim olunan sal muhasebelerini tetkik ederek hulâsai tetkikat ve neticei mütalâatını her sene bir takriri mahsus ile heyeti mebusana arzeylemek üzere bir divanı muhasebat teşkil olunacaktır. Bu divan her üç ayda bir kerre ahvali maliyeyi riyaseti vükelâ vasıtaile ba takrir tarafı hazireti padişahiye dahi arzeder.

Madde 106 - Divanı muhasebatın âzası oniki kişiden mürettep olacak ve herbiri heyeti mebusandan ekseriyetle azlinin hüsumu tastik olunmadıkça memuriyetinde kaydı hayat ile kalmak üzere ba iradei seniye nasbolunacaktır.

Madde 107 - Divanı muhasebat âzasının evsafı ve vezayifinin tafsilatı ve sureti istifa ve tepdil ve terakki ve tekaüdü ve aklamının keyfiyeti teşkili bir nızanı

mahsus ile tâyin olunacaktır.

Vilâyet

Madde 108 - Vilâyatın usulü idaresi tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Madde 109 - Vilâyet ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkez vilâyette içtima eden meclisi umumi âzasının sureti intihabı bir kanunu mahsus ile tevsi olunacaktır.

Madde 110 - Vilâyet meclisi umumiyesinin vezayifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı veçhile turuku meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatın teshili gibi umuru nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şâmil olmakla beraber tekâlif ve mürettebatı miriye'nin sureti tevzi ve istihsalinde ve muamelatı sairede kavanin ve nizamatı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğile tashih ve ıslahı zımında arzı iştikâ etmek selâhiyetini dahi muhtevi olacaktır.

Madde 111 - Müsakkafat ve müstegillat ve nukudu mevkufe basılatının şurutu vakfiyesi ve teamülü kadimi veçhile meşrutu lehine ve hayrat ve müberrata sarfolunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerinde muharrer olduğu üzere musalehine sarfına ve emvali eytamin nizamnamei mahsubu veçhile sureti idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizamatı mahsusası veçhile her milletin müntehap efraadından mürekkep olacaktır. Ve meclisi mezkûre mahalleri hükûmetlerini ve vilâyat meclisi umumiyesini kendülerine merci bilecektir.

Madde 112 - Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclisleriyle idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili ve vezaifi ve âzasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Mevaddı Şita

Madde 113 - Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyed asar ve emarat görüldüğü halde hükûmeti seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamatı mülki-

yenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nızmı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memâlik mahrusai şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasran zatı hazireti padişahının yedi iktidarındadır.

Madde 114 - Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferrüatı nızmı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Madde 115 - Kanunu esasının bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan iskat edilemez.

Madde 116 - Kanunu esasının mevaddı mündericesinden bazılarının icabı hale ve vakte göre tagyir ve tadiline lüzumu sahih ve kat'i görüldüğü halde zikri atı şerait ile tadili caiz olabilir. Şöyleki ya heyeti vükelâ veya heyeti ayan veya heyeti mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklif vukubulduğu halde evvelâ meclisi mebusanda azayı mürettebenin sülûsan ekseriyetile kabul olunur ve kabul meclisi ayanın keزالık sülûsan ekseriyetile tastik edildikten sonra iradei seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilâtı meşruha düsturulamel olur ve kanunu esasının tadili teklif olunan bir maddesi berveçhi meşruh müzakeratı lâzimesinin icrasile iradei seniyenin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini kaip etmeksizin meriyülicra tutulur.

Madde 117 - Bir maddei kanuniyenin tefsiri lâzım geldikte umuru adliyeye müteallik ise tâyini manası mahkemei temyize ve idarei mülkiyeye dair ise şurayı devlete ve işbu kanunu esasiden ise heyeti ayana aittir.

Madde 118 - Elyevm düsturulamel bulunan nızzamat ve teamül ve âdat ile rüde vazolunacak kavanin ve nızzamat ile tadil veya ilga olunmadıkça meriyülicra olacaktır.

Madde 119 - Meclisi umumiye dair olan fi 10 Şeval sen 93 tarihli talimatı muvakkatenin cereyanı ahkâmı yalnız birinci defa içtima edecek meclisi umuminin müddeti inikadiyesi hitamına kadar olup andan sonra hükmü cari değildir.

Fi. 7 Zilhicce sene 1293 (1876)

A		Efrâd	
Adem-i taâven	: Yardımlaşmaksızın.	Fertler.	
Âsâr	: Eserler.	Efrûz	: Aydınlatıcı, parıltı.
Âmal	: Ameller.	Eftali mülûk	: Eftal olan mallar, mülkler.
Aksal gââyât	: Gayelerin en büyüğü.	Ekmel	: En mükemmel.
Akdes	: En kutsal.	Elfâz	: Sözler.
Akd	: Sözleşme.	Emvâl	: Mallar.
Âlât	: Aletler.	Enzâm	: En düzenli, düzenleyici.
Arây-ı ümmet	: Ümmetin görüşleri.	Erham	: En merhametli.
Âftâb	: Pek güzel şahıs, çok güzel çehre.	Erhamiyet	: Merhametlilik.
Akvâm	: Kavimler.	Es'âd	: Daha mes'ut.
		Esrâ	: Daha çabuk.
B		Eştîyet	: En şiddetli.
Ba'delfırak	: Ayrılıktan sonra.	Evamir	: Emirler.
Ba'demâ	: Bundan sonra.	Evlâd-ı benat	: Kız çocuklar.
Bâsara	: Görmeye ait.	Evvelen	: İlk önce, birincisi.
Bedee	: Başlamak.	Eyâlât	: Eyaletler.
Bedîi	: Edebi ve güzel olmak.	Eyâlât-ı mümtaze	: Seçkin eyaletler.
Bey'at	: Bağlılığını, itimadını bildir mek, rey vermek.	Ezliye	: Güçlük, darlık.
Bidayet	: Başlangıç.		
Bilâd	: Beldeler.	F	
Buzûğ	: Doğmak.	Farz-ı ayın	: Her müslümâna farz olan.
		Farz-ı kifaye	: Bir kısım müslümanların yapması ile diğerlerinin gü nahtan kurtuldukları farz.
C		Farziyet-i tâyin	: Tâyin farz oluşu.
Câmi	: Toplayan.	Fetâ	: Genç.
Celb-i menâfi'	: Faydaların çekilmesi.	Fıkra-i ûlâ	: Birinci fıkra.
Cem-i kulûb	: Kalplerin toplanması.	Fıtratullah	: Allah'ın yaratışı, yarattığı.
Cevâzib	: Cazibeler	Furû' fıkıh	: Fıkıhtaki cüz'i hüküm ve kaideler.
Cevr	: Cefa, eziyet, sıkıntı, zulüm.		
Cibli	: Yaratılıştan.	G	
Cihad-ı aşgar	: Küçük cihad.	Galiz	: Çirkin, terbiye dışı.
Cihad-ı ekber	: Büyük cihad. (Nefisle mü cadele.)	Gayri kâbili tashih	: düzeltilmesi mümkün ol mayan.
Ciletan	: Devirden devire.	Gayri mes'ûl	: Mes'ul olmayan.
D		H	
Def'i mazarrat	: Zararların def edilmesi.	Hakâyık	: Hakikatlar.
Dini fitrat	: Yaratılış dini. (İslâm dini.)	Hakim-i Kadr	: Kudretli hakim.
Dinullâh	: Allah'ın dini.	Hâmî	: Koruyan.
Duhûl	: Giriş.	Hamisen	: Beşinci.
Düvel	: Devletler.	Harameyn	: Mekke ve Medine
		Harfî Vâhid	: Tek harf.
E		Hasaise	: Hisler.
Ecnâs	: Cinsler.	Hâvi	: Kuşatan.
Efnân	: Çeşitler, üslûplar.	Hâşünü'l kalb	: Haşin, sert kalb.

Havasât-ı nefsâni	: Nefsi hevesler.
Havayic	: İhtiyaçlar.
Hüccet-i sariha	: Açık delil.
Hey'et-i müctemia	: Toplanan heyet.
Hıfz-ı huze-i millet	: Milleti koruyan miğfer.
Hita	: Günah, suç.
Hurşiyat-ı Füyûzat	: Feyizlerin coşması.
Hükümet-i Meşrûta-i Şer'îye	: Şer'î meşruti hükümet.

I - İ

İbâ	: Tiksindirme.
İbâ	: Çekinmek, kabul etmemek.
İbkâ	: Bakileştirme, devamlı etmek.
İcâbât	: Gerekenler, icâb edenler.
İcmâ-ı ümmet	: İslam alimlerinin aynı asır da yaşamış müctehid olanların şeriatın bir meselesin de verilen hükümde birleşmeleridir.

İctisâr	: Cesâret gösterme.
İdâd	: Üstünlük, galibiyet, zafer.
İfnay-ı vücûd	: Vücudu yoketme.
İfrâğ	: Bir halden başka bir hale sokma.
İhdezzât	: Tek zat.
İhkâk	: Hakkı yerine getirmek.
İhrâz	: Erişmek, birisini güzelce korumak.
İhvet	: Kardeşlik.
İktisâ	: Giyinmek, biriktirme, toplama.
İ'lâ	: Yüceltmek.
İlâkıyamessaa	: Kıyamet saatine kadar.
İlay-ı Hakk	: Hakkı yüceltmek.
İlm-i ihtilâka	: Huy ilmi.
İmâmet-i suğra	: (Namaz) Küçük imamlık.
İmâmet-i kübrâ	: Büyük imamlık. (Devlet Başkanlığı.)
İmlây-ı asliye	: Asli imlâ.
İmtizâç	: Birleşme, uyuşma.
İn'âm	: Nimet vermek, ihsan etmek.
İndel Cumhur	: Cumhurun (çoğunluğun) yanında.
İnhizam	: Ezilme, bozulma.
İnhitât	: Aşağılanma.
İntişâr	: Dağılmak.

İs'âd	: Yükseltmek, yukarı çıkarmak.
İsm	: Kötülük.
İstifaze	: Manevi zenginlik kazanma.
İstihlâf	: Halef bırakma.
İstihzâ	: Alay etmek.
İstinâre	: Parlatmak, aydınlıklı olma.
İstitrat	: Bir söz söylerken o fıkra içinde başka bir bahis nakletmek.
İstinbât	: Bir söz veya bir işten gizli bir manayı çıkarmak.
İstimâl	: İçine almak, kuşatmak.
İtmâm	: Tamamlamak.
İ'tilâ	: Yücelmek.
İttibâ	: Tabi olmak.
İ'tisaf	: Zulüm, haksızlık etmek.
İ'za	: Nasihat, öğüt.

K

Kavânin	: Kanunlar.
Kavâid	: Kaideler.
Kezb	: Yalan.
Kesâd	: Zarar.
Keşref	: Çokluk.
Kuvve-i Kâhire	: Ezici kuvvet.
Kitab-ı nâtık-ı bilhak	: Hakkı konuşan kitap. (Kur'an-ı Kerim.)
Kanun-u Ekûmu İlâhi	: Allah'ın koyduğu kanun.
Kanun-ı vahdet	: Tek kanun.

L

Lâ yetgayyer	: Değiştirilemez.
Lâ yetebeddel	: Değiştirilemez.
Lehviyet	: Gayrimeşru oyun ve eğlenmeler.
Lâbekâ	: Baki olmayan. (Sonu olan.)

M

Mâbehil	: Sebep olan şey.
Mahyâ	: Hayat, canlılık.
Mahâza	: Bununla beraber.
Masiva	: O (Allah)'dan gayri.
Mazrup	: Çarpılmış, dövülmüş.
Maâda	: Başka.

Rünemâ : olma.
: Meydana çıkan.

S

Sarahat-ı katiyye : Açık, kesin.
Sâdâ : Seda, ses, avaz.
Saik : Sevkedem.
Salisen : Üçüncü.
Sâdişen : Altıncı.
Saniyen : İkinci.
Sâpâş : Dağıtan, sergen gibi.
Sery : Kızmak.
Serpüşte : Doğrunun başı.
Sığâr : Küçük.
Sığâ-i mübalâğa : Abartılmış siğa.
Sid : Kurt.

Ş

Şab : Gençlik.
Şerait : Şartlar.
Şerait-i muhtahsine-i İmamet : Dince beğenilen imametın şartları.
Şevahid : Şahitler.
Şetabân : Çabukluk.
Şin : Çok nikahlı kimse.
Şuûnân : Keyfiyetler, haller.
Şurbubahr : İçki içmek.
Şuyûh : İhtiyarlar, şeyhler.

T

Taâven : Yardımlaşma.
Tahyir : İstedigini seçmesini teklif etme.
Tahassusât : Hisler, duygular.
Takyid : Kayıt ve evraklara bağlama.
Taleb-i ezdiyade-i ilim : İlmi araştırma arzusu.
Tarik-i tayin : Tayin yolu.
Teabüdât : İbadet etmek.
Teâvün : Yardımlaşma.
Teâli : Yüce.
Tebşir : Müjdeleme.
Tecessüs-ü uyûp : Ayıpları araştırma.
Tecarib : Tecrübeler.
Tedenni : Daha kötü bir dereceye düşme.

Tefavvuk : Üstünlük.
Tefahur : Öğünme.
Tekalif-i malûme-i maliye : Bilinen mali yükler.
Temlûz : Fitne çıkarmak.
Terâhim : Acıma, merhamet.
Terakki : Gelişme, ilerleme.
Temetla : Metalanmak.
Tenzil-i İlâhi : Allah'dan indirilen.
Tenfiz : İnfaz etmek.
Tertil : Kur'an'ı usulüne göre okuma.
Tevcih-i kalb : Kalbin yönelişi.
Tevcih-i vecche : Yüzün yönelişi.
Tevsi' : Genişletme.
Tesmiye : İsimlendirme.
Tesi-i mezuniyet : İzin genişletmesi.
Teşrik : Ortaklık.
Tezelzil : Sarsıntı.
Tilavet : Okumak.
Turâb : Toprak.
Tulu' : Doğmak.

U - Ü

Ukalâ : Akıllılar.
Ümem : Milletler.
Usul-u meşveret : İstişare usulü.
Ûlâ : Birinci.
Ulul emr : Devlet başkanı.
Umûr : İşler

V - Y - Z

Vâsi muhtar : Seçilmiş vâsi.
Vâsi mensup : Mensup vâsi.
Velayet : Velilik.
Vediâ : Emânet.
Vahdet : Birlik.
Vahdessıfât : Tek sıfat.
Verais : Mirasçılar.
Yed-i acz : Gücsüz el.
Zâid : Fazlalık.
Zâmin : Tazmin eden.
Zarar-ı eşed : Şiddetli zarar.
Zarar-ı ahaf : Hafif zarar.
Zeyl-i şerh : Açıklamanın eki.
Zeyl : Ek.